

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

5

клас

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

5
клас

Підручник для 5-го класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Генеза»
2005

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист МОН України № 1/11-704 від 16.02.05)

Видаєно за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Рецензенти:

Д.В. Затонський, доктор філологічних наук, професор, академік
НАН України;

А.С. Черниш, учитель-методист

Умовні позначення

– запитання та завдання першого рівня складності;

– «перо жар-птиці» – творчі завдання, перші спроби пера;

– запитання та завдання другого рівня складності;

– «казкове перехрестя» – запитання та завдання поглибленої філологічної спрямованості за вибором учня.

– запитання та завдання третього рівня складності;

Волощук Є. В.

В68 Зарубіжна література: Підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2005. – 272 с.: іл.
ISBN 966-504-403-6

Підручник ознайомлює з художніми творами зарубіжної літератури, вивчення яких передбачене чинною програмою для 12-річних загальноосвітніх навчальних закладів. Видання містить інформацію про життя та творчість авторів художніх творів, пропонує для читання, систему різнорівневих запитань та завдань, а також яскраві ілюстрації.

Книжка написана у формі захоплюючої подорожі чарівним Садам Зарубіжної Літератури, що має заохотити учнів до читання художніх творів і спонукати їх до творчої співпраці.

ББК 83.3(0)я 721

Передмова,

**яку не варто пропускати,
оскільки в ній відбуваються цікаві знайомства
і розпочинаються незвичайні пригоди.**

Це – не простий шкільний підручник, читачу. Він має навчати тебе... розважаючи. Так-так, помилки тут немає: упродовж усього навчального року він розважатиме тебе великими й малими пригодами в чарівному Саду Зарубіжної Літератури.

А власне, запитаєш ти, чому він чарівний, цей Сад? Тому що в ньому квітнуть дивовижні книжки. Ці художні твори були написані в різні часи й у різних країнах. Та вже багато років, долаючи усі часові та просторові кордони, вони дарують велику втіху різним поколінням читачів.

Цей Сад простягнувся на всі сторони світу. Мандруючи його чарівними доріжками, ти можеш опинитися в спекотних країнах Півдня, де на березі річки вовченята бавляться з маленьким Мауглі, а в казкових печерах ховаються прекрасні пері*. Рухаючись у протилежному напрямку, можна потрапити на скуті кригою землі, де олені вміють розмовляти, а сніжинки на очах перетворюються на величезних білих курок. Прямуючи на захід, ти завітаєш до маленького американського містечка, що його спокій час від часу порушується неймовірними витівками бешкетника й шибайголови Тома Сойера. А на сході на тебе чекають вишукані, немов намальовані найтоншим пензлем на порцеляновій філіжанці, японські краєвиди...

Попри закони природи у цьому Саду водночас панують зима, весна, літо й осінь. Тобі випаде побувати на галявині, де біля вогнища гріються дванадцять братів-місяців. Ти побачиш величні гори, оповиті нічним серпанком, і джунглі, висушені немилосердним сонцем, життедайну річку, що котить свої хвилі

---

* Пері – в перській міфології – надприродна істота в образі прекрасної жінки з крилами, яка охороняє людей від злих духів.

серед мальовничих земель Північної Америки, та чудо-дерево, у гілках якого причаїлися персонажі російських казок.

Поза звичними уявленнями у Саду Зарубіжної Літератури поруч існують далека минувшина і сучасність, вигадка й правда.

От у якому Саду ти зможеш побувати. І прогулюватися його стежками ти будеш не на самоті, а в товаристві двох друзів-п'ятикласників. Pozнайомся з ними.

Сашко – пристрасний любитель пригод. Усілякі історії про піратів, розбійників, мушкетерів сиплються з нього, немов горіхи з мішка. Він знаходить їх скрізь: у книжках та дитячих журналах, кіно- й мультфільмах, на відеокасетах та у комп'ютерних іграх. І головне, він шукає пригод у самому житті.

Софійка – дівчинка романтична. Вона любить класичну музику та природу, гарно малює. Щоправда, Сашко інколи дорікає їй за те, що вона, замість зображувати піратські кораблі або лицарські турніри, малює лише «квіточки та метеликів», але це анітрохи їй не зачіпає. А ще у Софійки є одна таємниця: вона пише вірші і досі ще нікому їх не показувала.

Як же вони потрапили до чарівного Саду Зарубіжної Літератури? Звичайно ж, у чарівний спосіб.

Це сталося першого вересня, коли, повертаючись з уроків, Сашко та Софійка присіли на лаві у парку, що неподалік від школи. Схвильовані першим днем навчання у п'ятому класі, знайомством з новими вчителями та новими шкільними предметами, вони не могли наговоритися одне з одним.

– Знаєш, – звернувся Сашко до Софійки, – як багато художніх творів нам доведеться тепер читати! З української літератури, із зарубіжної...

Тяжко зітхнувши, він зізнався:

– Відверто кажучи, я не дуже люблю читати книжки. Мама мене примушує, переконує, що без них я не виросту освіченою людиною. А я не розумію, навіщо читати художні твори, коли історії, які в них переповідаються, можна побачити у мультфільмах та кіно? А ще краще, – докинув хлопчик майже мрійливо, – коли за їхніми сюжетами створюють комп'ютерні ігри. От було б добре, якби такі ігри зробили з усіх програмних творів! Тоді б я їх вивчив, не перегортаючи жодної сторінки...

Софійка вже хотіла було висловити свої думки щодо цього, аж раптом друзі почули легкий посвист, а за мить і дивний голос, що нагадував запис на старій платівці:

– Ось ви тут базикаєте, а тим часом от-от має відбутися дивовижна акція. Можна сказати, акція ХХІ століття. Той, хто нею скористається, отримає можливість безкоштовно відвідати чарівний Сад Зарубіжної Літератури! Вхідний квиток – тільки для двох осіб! І особисто я, відомий знавець літератури, супроводжуватиму цих щасливчиків.

Здивовані діти глянули у той бік, звідки долітав голос, і не повірили своїм очам. Неподалік від лави, на гілці клена, сидів червоний папуга. Він уважно дивився на хлопчика та дівчинку, чекаючи на їхню відповідь.

– Папуга, що розмовляє! – вигукнув Сашко. – Чув я, що такі бувають, але на власні очі жодного разу не бачив!

– Я – Мудрий Папуга, – образився птах. – Так мене назвав один мій знайомий професор літератури. Можу навіть показати документ. – Він дістав з-під крила згорнутий у трубочку аркуш і простягнув його дітям.

Ось про що йшлося у цьому «документі»: «Цей дивовижний Папуга живе вже близько двохсот років, упродовж яких облетів мало не весь світ, багато чого навчився, вивчив мову людей. Тому його й прозвали Мудрим. Він пишається своїми знаннями і любить повчати інших. Особливо добре Мудрий Папуга знається на художній літературі, до якої його долучила одна відома письменниця ще за тих часів, коли він був нетямущим пташе-

ням. За своє довге життя він прочитав стільки книжок, що став “летючою літературною енциклопедією”».

– Просто дивовижа! – захоплено вигукнула Софійка, прочитавши рекомендаційного листа, що ним так пишався Мудрий Папуга.

– Просто дивовижа, яка ідея свіжа! – весело озвався птах і тут-таки пояснив тоном рекламного агента: – Я маю на увазі ідею акції-сенсації з відвіданням Саду Зарубіжної Літератури. Тож вирішуйте швидше, чи згодні ви туди вирушити. Бо коли ні, то я полечу шукати інших бажаючих.

Зайве, мабуть, говорити про те, що діти без вагань погодилися. За мить вони дійсно опинилися біля Саду Зарубіжної Літератури. Він був оточений високим муром. Мандрівники зупинилися перед старовинною брамою, зачиненою на великий замок.

Тільки-но вони підійшли ближче, із замкової щілини несподівано вистрибнув Хлопчик-Мізинчик. Подивившись на гостей, він швидко видерся на браму, повернувся обличчям до Саду й, голосно гукнувши: «Прибули!», миттю зник.

Діти здивовано спостерігали за ним.

– Чому ж брама зачинена? – розчаровано озвалася Софійка. – Мені здається, не дуже чемно так зустрічати гостей.

– Чемність тут ні до чого, – заперечив Мудрий Папуга. – Брама прочиниться, коли ви відімкнете замок ключем.

– Та де ж його взяти? – розгубився Сашко.

– Як – де? – весело перепитав Папуга. – Де зазвичай ховають ключ у казках? Це ж навіть малюки знають: найнадійніший спосіб – кинути ключ у море, де його проковтне рибина.

– А як же можна знайти цю рибину? – засмутився хлопчик. – Хіба ж мало на землі морів, де вона може плавати? Треба ж знати, де її шукати.

– Абсолютно точно! – залопотівши крилами, закричав птах. – Треба знати! А щоб знати, треба дещо вивчити! Отже, запрошую вас на най-най-най... – він затнувся, шукаючи влучне слово, але за мить упевнено продовжив: – Найнеобхідніший урок Мудрого Папуги.

Відразу після цих слів десь позаду почувся цокіт копит. Сашко та Софійка озирнулися, але коней не побачили. Просто до них, бадьоро переступаючи ніжками, наближалися шкільний стіл та два стільці. Коли ця кумедна трійця зупинилася, діти розсілися по місцях. Так розпочався перший урок Мудрого Папуги. А про що птах розповідав під час цього уроку, ти прочитаєш у наступному розділі. І не лише прочитаєш, а й повчишся разом із Сашком та Софійкою.

Вступний розділ,

у якому ти разом із Сашком та Софійкою
вперше у житті відвідаєш урок Мудрого Папуги
і дізнаєшся про деякі важливі речі.

*Зарубіжна література. Переклад і оригінал.
Література та інші види мистецтва. Світ книги*

Перший урок Мудрого Папуги

Що таке зарубіжна література?

Хоч досі вам ще ніколи й не випадало побувати в нашому Саду Зарубіжної Літератури, дещо про нього ви вже знаєте. Погляньте на малюнок. Чи впізнаєте ви своїх давніх знайомих?

Сашко та Софійка відразу їх упізнали. А ти? Назви зображених на малюнку героїв*, а також казки, в яких їх можна зустріти. Які з цих казок подобаються тобі найбільше? Розкажи одну з них (або якусь історію з життя одного з намальованих тут персонажів).

* Геро́й (персона́ж) – дійова особа літературного твору.

Усі ці казкові герої прибули до нас із-за кордону. Царівна-жаба – це героїня однойменної російської народної казки. Пустун і жартівник Карлсон був створений шведською казкаркою Астрід Ліндгрєн. Кумедне ведмежа на ім'я Вінні-Пух вигадав англійський письменник Алан Мілн. Про неймовірні пригоди сміливця Нільса, який мандрував разом із дикими гусьми, розповіла шведська письменниця Сельма Лагерлеф. Невтомний вигадник та хвалько Мюнхгаузен вийшов з-під пера німця Рудольфа Еріха Распе. А казку про Червону Шапочку ми знаємо завдяки французькому письменникові Шарлю Перро.

Ось такі книжки, написані іноземними мовами, квітнуть у Саду Зарубіжної Літератури. Ви відкриваєте його для себе протягом перших же років життя, коли дорослі читають вам казки, що оповідають про те, як кмітливий кіт у чоботях перемудрував сильного, однак не надто тямущого людожера; або ж про те, як мужньо здолав стійкий олов'яний солдатик усі знегоди свого короткого, але такого яскравого життя. Ці та інші казки, що народилися в Росії та Німеччині, Англії та Італії, Франції та Америці, Японії та Індії, ви згодом починаєте читати самотужки, і вони перетворюються на часточку вашого внутрішнього світу.

Як ми читаємо зарубіжну літературу?

Читаючи ці книжки, ви, напевне, навіть не замислюєтеся над тим, що вони були написані аж ніяк не українською, а багатьма іноземними мовами, і насолоджуватися ними ви можете тільки завдяки копіткій праці перекладачів. Коли б не ця праця, із вашого життя зникло б чимало неповторних героїв та їхніх незабутніх історій. Лише уявіть, як би тоді збіднів ваш внутрішній світ! Тим-то слід бути вдячними перекладачам за те, що їхня праця дає плоди, з яких усі ми маємо неабияку втіху. А їхні прізвища варто б запам'ятовувати так само, як і прізвища авторів книжок, котрі припали вам до душі.

Запам'ятайте!

Художні твори, відтворені іншою мовою, називаються **перекладними**. Твір, який ми читаємо тією мовою, якою він був написаний, називається **оригінальним**, або **оригіналом**.

Наприклад, якщо ви зможете прочитати казку «Кіт у чоботях» французькою або «Бременські музиканти» німецькою (тобто тими мовами, якими вони були написані), це означатиме, що ви прочитаєте їх *в оригіналі*. Якщо ж ви читаєте ці казки

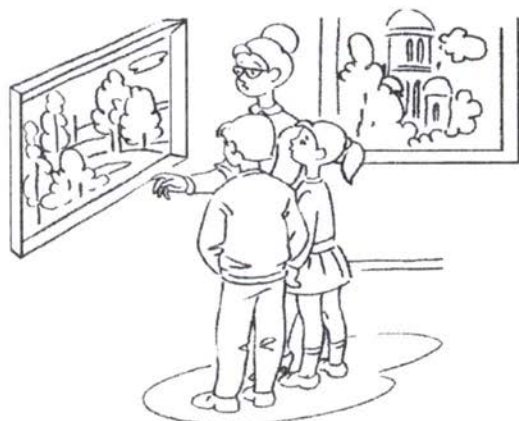
українською, то знайомитеся з ними *у перекладі*. На відміну від творів української літератури, які ви, звісно, читаете в оригіналі, більшість текстів зарубіжної літератури ви поки що вивчатимете у перекладах.

Та чи є різниця, можливо, запитає хтось, як читати книжку? Адже хоч в оригіналі, хоч у перекладі – зміст твору залишається незмінним! Однак у тому-то й річ, що жоден художній текст неможливо буквально «скопювати» іншою мовою. Завдання перекладача полягає аж ніяк не в тому, аби механічно перекласти слова та речення оригіналу, а в тому, аби майстерно перенести на ґрунт іншої мови твір в усій єдності його художніх засобів, від найдрібніших деталей до загального настрою. Зробити це не так просто, бо перекладений твір має не лише якомога точніше донести до іншомовного читача художню красу тексту, а й добре звучати мовою перекладу. Інакше у перекладеній книжці читач раз у раз буде натрапляти на якісь неоковирності. От чому талановитий переклад ніколи не буває буквальною. Зазвичай професійний перекладач створює якнайближчий до оригіналу, та все ж таки свій варіант твору.

Отже, у спілкуванні читача з книжкою перекладачі відіграють неабияку роль. Це – одна з важливих рис, притаманних саме художній літературі. Адже ні намальована картина, ні музична п'єса, ні архітектурна пам'ятка «перекладу» не потребують. Вони однаково зрозумілі людям із різних країн, що розмовляють різними мовами. А от літературі переклад необхідний. Чому?

Чим література відрізняється від інших видів мистецтва?

Витвори живопису або музики ми сприймаємо за допомогою органів чуття – очима або вухами.

Та чи можемо ми так само просто «побачити» або «почути» літературний твір? Ні, тому що він складається із *слів*, які розкривають своє значення лише в нашій *уяві* і, отже, тільки тут можуть створювати художні картини. Саме завдяки фантазії звичайні рядки перетворюються на морський шторм, усмішку крихітної Дюймовочки або гуркіт історичної битви. Цікаво, що усі ці картини не лише виникають у нашій уяві, а й заволодівають нею настільки, що ми захоплено гортаємо сторінку за сторінкою, аби простежити за всім, що відбувається з героями. Ми сміємося над їхніми дотепними витівками й обурюємося, коли з ними чинять несправедливо. Ми засмучуємося через їхні помилки та радіємо їхнім перемогам. Читаючи, ми забуваємо про власні справи й поринаємо у вигаданий письменником світ, що тієї миті здається нам навіть важливішим за світ реальний.

От які дива творить слово. Звісно, не просте, а наділене надзвичайною силою, що її називають *художньою виразністю*. Для письменника слово – такий само «будівельний матеріал», як мармур – для скульптора, камінь – для архітектора, фарби – для художника, звуки – для композитора. Про талановитого письменника часто говорять: «Він майстерно володіє словом», маючи на увазі передусім те, що він спроможний надавати мові художньої виразності. Шляхів її досягнення безліч. Про деякі з них ви довідаєтеся упродовж мандрівки Садам Зарубіжної Літератури. А поки що порівняйте зразки повсякденного (1) і художнього (2) мовлення:

1. За моїм вікном стоїть вкрита снігом береза.

2. Білая береза

за моїм вікном

під пухнастим снігом

спить холодним сном.

(С. Єсенін, переклад В. Сосюри)

Разом із Софійкою та Сашком виконай завдання Мудрого Папуги.

1. Що, на твою думку, робить друге речення художньо виразним?

2. Чи відрізняється змальована в ньому картина від тієї, що її викликало у твоїй уяві перше речення? Поясни свою думку.

3. Спробуй самостійно «розфарбувати» перше речення барвами художньої виразності.

4. Чи може картину, яку ти уявляєш, читаючи друге речення, повністю «замінити» картина художника, фотографія, відповідні кадри мультфільму або кінострічки? Обґрунтуй свою думку.

За час свого існування людство неодноразово переконувалося у надзвичайній цінності книжки, в її дивовижній силі й трив-

кості. Нерідко ставалося так, що та чи та книжка докорінно змінювала життя людини або навіть впливала на долю цілих народів. Протягом історії людства гинули імперії, зникали під товщею пилу міста й заростали бур'яном царські палаці, а книжки жили й зберігали в собі пам'ять про минулі події і давним-давно зниклі царства. Отож книжка іноді була надійнішою за міцні фортечні мури, а слово – тривкішим за камінь.

На цьому завершилася перша лекція Мудрого Папуги. Після неї птах вирішив пересвідчитися в тому, що діти добре засвоїли його урок.

– А тепер, – поважно мовив він, – ми влаштуємо невеличкий іспит.

Перевірмо себе

Склади «іспит» разом із Сашком та Софійкою.

1. Чому люди здавна шанують книжку?
2. Що означають вирази: «Читати твір в оригіналі» та «Читати твір у перекладі»?

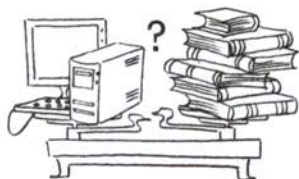

2. Одного разу Поет, Художник та Композитор засперечалися, який «будівельний матеріал» кращий: фарба, музикальний звук чи слово. Уяви, які аргументи міг би навести кожен із них. Як би ти розсудив їхню суперечку?

3. Нині книжці часто доводиться змагатися з доволі сильними суперниками: телебаченням, кіно- та відеофільмами, комп'ютером. Дехто навіть переконаний, що за умов подальшого розвитку науки та техніки комп'ютер повністю замінить книжку. Що ти думаєш із цього приводу? Чи існує, на твій погляд, відмінність між читанням книжки та читанням тексту, розміщеного на екрані комп'ютера?

Мудрий Папуга був вельми задоволений результатами «іспиту». Він підлетів до дітей і, простягнувши їм лапку для вітання, урочисто промовив:

– Є у вас знання – буде вам і ключ від брами.

Сказавши так, він, ніби вправний акробат, закрутився колесом. Це тривало кілька секунд. Нарешті Папуга зупинився, і діти побачили, що він обіймає крилами маленький акваріум зі справжньою золотою рибкою. Помітивши Сашка та Софійку, рибка зазирнула в мушлю, що лежала на дні акваріума й витягла звідти золотий ключик. Підстрибнувши над водою, вона віддала ключик Сашкові. Хлопчик поквапився до брами. Тим часом Папуга прикрив акваріум з рибкою крилом, після чого той відразу зник. Сашко впевнено відімкнув замок, і брама прочинилася сама собою. «Ласкаво просимо! Ласкаво просимо!» – проспівав невидимий хор всередині Саду.

Мудрий Папуга відкрив потайник у брамі й дістав звідти паперовий сувій і рюкзак, в який, за його словами, юні мандрівники складатимуть сувеніри, що отримують під час подорожі чарівним Садам.

– Спершу, – попередив він дітей, розгортаючи сувій, – ознайомтеся з мапою Саду.

Ти зможеш приєднатися до Софійки та Сашка, якщо відкриєш форзац* підручника. Уважно роздивись намальовану на ньому мапу. До якого куточка Саду тобі хотілося б вирушити найперше? Склади свій план маршруту подорожі Садам Зарубіжної Літератури, запиши його на окремому аркуші й заховай у надійному місці. Дещо згодом ми до нього повернемося.

А тепер рушаймо в путь разом із нашими героями...

---

* Ф́орзац – подвійний аркуш паперу, який з’єднує кришку палітурки з самою книжкою; зворотний бік обкладинки книжки.

Частина 1

Перлини народної мудрості

Прислів'я та приказки.

Народні казки

Розділ перший,

**у якому Мудрий Папуга танцює рок-н-рол,
а також з'являються скриня зі скарбом,
три козубці й клаптиковий килим.**

Фольклор. Прислів'я та приказки

Пройшовши через браму, Сашко й Софійка побачили перед собою кілька стежок, що вели в глиб Саду. На одній з них стояв дороговказ із написом «Фольклор». Мудрий Папуга, який сидів на Сашковім плечі, запропонував рухатися саме в цьому напрямку.

– На інших стежках, – додав він, – взагалі ніяких дороговказів немає, так можна й заблукати.

– Добре, – погодилася з його пропозицією Софійка, – тільки поясніть, будь ласка, що таке «фольклор».

– Залюбки! – сказав Мудрий Папуга й злетів на дороговказ. – Слово «фольклор», – він вказав крилом на напис, – перекладається з англійської як «народна мудрість, народне знання». Цим словом називають пісні, казки, легенди та інші твори, складені самим народом.

– Як це? – здивувалася Софійка. – Усі люди зібралися колись разом і склали пісню або, скажімо, казку?

– Та ні, – заперечив Сашко. – Це, мабуть, відбувалося за давніх часів так, як нині відбувається з анекдотами. Вигадав, приміром, хтось гарний анекдот та й переказав його своїм друзям. Ті запам'ятали, але неточно, і, розповідаючи своїм знайомим, дещо в ньому змінили. А в тих знайомих є свої друзі, які, почувши новий анекдот, теж схотіли розважити ним своїх знайомих і теж додали дещо нове. Ось і виходить, що автором анекдоту є весь народ.

– Так-так-так, – заторохкотів Мудрий Папуга. – На прикладі анекдотів, котрі, до речі, справді належать до усної народної творчості, ви можете зрозуміти, як колись створювалися фольклорні казки чи пісні. Виникли вони ще за тих давніх часів, коли люди не вміли писати й читати. Тоді твори складалися й переказувалися тільки *усно* (звідси й назва «*усна народна*

творчість»). Народна пам'ять не лише їх зберігала, а й шліфувала, немов морська вода камінці. Адже нові «виконавці» поступово в цих творах дещо переробляли й удосконалювали. А вже значно пізніше витвори фольклору почали записувати, збирати й зберігати як пам'ятки національної культури.

– Зараз, певно, ми потрапимо до музею, в якому зберігаються усі ці старовинні експонати, – сказав Сашко трохи зверхньо, наче знаючи все наперед.

– До музею? – здивовано перепитав Папуга. – Ти справді вважаєш, що фольклорні твори – це лише музейні експонати? Тоді ось тобі перший сюрприз!

З цими словами птах тричі змахнув крилами – і під дорогоказом з'явилися п'ять музикантів, котрі захоплено виконували якусь запальну пісню англійською мовою.

– Вічно молодий рок-н-рол! – завзято вигукнув Мудрий Папуга й, злетівши з дороговказу на землю, почав танцювати, високо підстрибуючи й кумедно вимахуючи лапками.

– І до чого ж тут рок-н-рол? – недовірливо спитав Сашко, коли музика затихла й музиканти зникли.

– А до того, що такі напрями сучасної музики, як, скажімо, рок-н-рол або джаз, виникли саме на ґрунті фольклору, – розважливо відказав птах і докинув: – Точніше, на ґрунті американського фольклору, який був створений індіанцями, що населяли Америку, неграми, котрі як раби були туди привезені з Африки, а також переселенцями, що прибули з різних країн Європи.

– Оце так! – здивувався Сашко. – Я про це навіть гадки не мав!

– Тому, – повчально сказав Мудрий Папуга, – я б радше порівняв фольклор із колодязем, з якого усі ми п'ємо, ніж із музеєм... Він поглянув на годинник, що його носив на правій лапці, й похитав головою. – Але нам уже слід поспішати. Отже, рушаймо! – з цими словами він всівся на Сашковім плечі.

Подорожні вирушили в путь. Невдовзі стежка завершила пагорб, і вони побачили велетенський гриб, під яким на старовинній скрині сидів Гном. Він уважно дивився в екран маленького комп'ютера, що нагадував розгорнуту книжку.

– А я знаю, як зветься такий комп'ютер, – похвалився Сашко. – Це – ноутбук.

– Ніколи ще не бачила Гнома з ноутбуком, – пошепки додала Софійка.

Діти наблизилися до Гнома і чемно з ним привіталися. Той миттю закрив комп'ютер, узяв його під пахву і, хутко зіскочивши зі скрині, гречно вклонився.

– Цей Гном живе вже багато століть, – озвався Мудрий Папуга, – і протягом цього часу він охороняє скриню зі скарбами.

– Превелебний пане Гноме, – поштиво звернулася до коротуна Софійка, – чи не дозволите ви нам зазирнути до вашої скрині?

Гном підняв віко скрині, й діти побачили купу старовинних сувоїв, перев'язаних барвистими стрічками.

– Що це? – здивувалася Софійка.

– Скарби, – відповів Гном так, ніби йшлося про звичайні речі.

– То це і є скарби, які ви стережете?! – недовірливо перепитав Сашко, зазираючи до скрині.

– Авжеж. Усе це – твори усної народної творчості. – Гном заходився виймати зі скрині сувої і голосно, немов на ярмарку, вигукувати їхні назви:

– Пісні колискові! Пісні календарні! Частівки! Лічилки! Дразнилки! Небувальщини! Забавлянки! Скоромовки! Билини! Балади!

– Зачекайте, будь ласка! – зупинив його Сашко. – Зрозуміло, що все це – фольклор. Але чому такі дрібниці, як-от, скажімо, дразнилки чи скоромовки, ба навіть ті ж такі пісні ви вважаєте скарбами?

Гном розгубився, не знаючи, що й сказати. Однак за мить оговтався й поважно відповів:

– Бо вони і є справжнісінькими коштовностями. Хіба ж ти не знаєш, що означає слово «фольклор»?

Мудрий Папуга знервовано заметушився.

– Знаю, – впевнено сказав Сашко, наче не помічаючи хвилювання свого наставника. – Воно перекладається як «народна мудрість» або «народні знання». Та до чого ж тут скарби?

– До того, що мудрість і знання є найважливішим скарбом, який не можуть знищити ані вогонь, ані вода, ані час, ані скрута, – рішуче втрутився у розмову Мудрий Папуга. – Це той скарб, що не втрачає цінності для багатих і бідних, старих і малих, щасливих і тих, кого спіткало лихо. Кожний фольклорний твір містить зернини мудрості усього народу, тобто такої мудрості, яка підтверджена досвідом багатьох поколінь. – Птах виголосив цю коротку промову на одному диханні.

Раптом пролунав голос Гнома:

– Мало не забув! – коротун ляснув себе долонею по лобі. За мить він витяг із скрині три козубці, прикриті рушниками. На одному з рушників було зображено квіти, на другому – ягоди, на третьому – знак питання.

Випереджаючи запитання дітей, Гном почав пояснювати:

– Це – вишукані коштовності народної мудрості. – Він гордовито підняв перший козубець. – Ось тут, під рушником із квітами, сховано приказки. А під рушником з ягодами, – Гном узявся за другий козубець, – зберігаються прислів'я. Чули щось про такі?

– Чули, – відповіла Софійка й несміливо докинула: – Тільки незрозуміло, до чого тут квіти та ягоди...

Гном посміхнувся:

– А до того, що є таке прислів'я: «Приказка – квіточка, прислів'я – ягідка».

– І що воно означає? – спитав Сашко.

– А про це ви самі маєте здогадатися, – загадково відповів Гном.

– Поспішаю на допомогу! – підстрибнувши високо в повітря, вигукнув Мудрий Папуга. – Аби зрозуміти, про що йдеться, – енергійно звернувся він до Софійки та Сашка, – вам слід негайно прослухати мій другий урок.

Другий урок Мудрого Папуги

Напевне, немає такої людини, яка не вживала б у своєму повсякденному мовленні прислів'я та приказки. Ці перлини фольклору увібрали в себе мудрість і життєвий досвід багатьох поколінь. У них відбилися давні загальнонародні уявлення про одвічні моральні закони людського життя та найрізноманітніші явища.

Що є спільного між прислів'ям і приказкою?

Прислів'я та приказки – це стислі висловлювання, що завдяки своїй влучності й глибокому смислу набули величезної популярності. Кому з нас не відомі, скажімо, вислови: «Знає п'яте через десяте» або ж «Скільки голів – стільки й думок»? Такі вирази легко запам'ятовуються і зберігаються в пам'яті

народу сотні років. При цьому вони не застарівають. Якщо хтось має взятися до справи, та не береться, а натомість багато про те говорить, ми осаджуємо його прислів'ям, яке колись вживали наші далекі предки: «Більше діла – менше слів». Коли ж ми хочемо підтримати товариша в його роботі, то знову ж таки нагадуємо йому стару народну мудрість: «Мастака справа боїться».

Важливо й те, що прислів'я та приказки залишаються сталими протягом століть. Спробуйте-но змінити або навіть переставити бодай одне слово у прислів'ї «Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш» або у приказці «Обіцяти золоті гори». Важка це справа та й марна: таке втручання зазвичай призводить лише до того, що прислів'я та приказки втрачають притаманну їм дотепність та художню виразність. Ось що таке «влучність мови».

Чим прислів'я відрізняється від приказки?

Прислів'я в яскравій художній формі виражають закінчене судження переважно повчального характеру. Наприклад: «Не знаючи курсу, не піднімай вітрил». А приказки містять у собі не так судження про певні явища, як їх яскраві оцінки. У приказках, як правило, є певна незавершеність: чи то закінчення бракує, чи то якесь слово так і кортить додати на початку. Коли ми користуємося приказками, ці «недомовки» ніби самі собою домислюються. Скажімо, вживаючи приказку «Орлиця не висидить голубки», ми маємо на увазі пропущений у ній висновок: «Яка мати – така й донька». А на початку приказки «Чужими руками жар загрібати» так і кортить поставити слово «легко» (тоді б вийшло: «Легко чужими руками жар загрібати»). Нерідко приказки утворюються зі скорочених прислів'їв. Так, приказка «Мовчання – золото» є «уламком» прислів'я «Слово – срібло, а мовчання – золото».

Прислів'я часто мають не лише пряме, а й переносне значення. Наприклад, прислів'я «Краще літати вільною пташкою у лісі, ніж сидіти у золотій клітці» можна тлумачити буквально. Проте широкого узагальнюючого розмаху це судження набуває саме тоді, коли його образи* (пташка, ліс, золота клітка) «переносяться» на терени людського життя. Тоді воно звучить як влучний вираз про те, що свобода дорожча людині за усі багатства, які поневолюють її душу.

* Образом у літературі називають художнє зображення людей, природи, речей, країн, різноманітних явищ. Наприклад, говорять: «образ солдата», «образ головного героя», «образ народу», «образ природи», «образ моря», «образ війни», «образ міста» тощо.

Запам'ятайте!

Прислів'я – це стислий влучний народний вислів повчального змісту, побудований як завершене судження.

Приказка – це образний вираз, який дає яскраву оцінку певному явищу. Приказка побудована як незакінчена думка, що містить натяк на висновок.

Гном уважно дослухав урок Мудрого Папуги до кінця й звернувся до Сашка та Софійки із запитанням:

– Отже, я гадаю, ви зрозуміли значення російського прислів'я: «Приказка – квіточка, прислів'я – ягідка»?

Діти наввипередки почали пояснювати, як вони розуміють цей вислів.

А як його розумієш ти? Порівняй це російське прислів'я зі східним: «Прислів'я шлях укаже – приказка душу зігріє».

– Тепер, – промовив Гном, – час зазирнути вже й до третього козубця.

Він обережно підняв рушник із зображенням знака питання. У козубці було повно барвистих клаптиків з якимись написами. З'ясувалося, що це були прислів'я та приказки, які Гном випадково перемішав. Їх слід було розкласти по відповідних козубцях. Софійка та Сашко відразу ж узялися до справи.

1. Допоможи Софійці та Сашкові відокремити прислів'я від приказок. Прочитай подані нижче вислови й визнач, в якому козубці вони мають зберігатися.

1. Впіймав рак зайця.
2. Озирайся на минуле, коли хочеш знати майбутнє.
3. Не копай яму іншому.
4. На нові справи потрібні й нові люди.
5. Давні прислів'я брехні не містять.
6. Черпати воду решетом.
7. Сіяти на скелях.
8. Мудрий навчається на чужих помилках.
9. Соловей у клітці не співає.

10. Робити з мухи слона.

11. Що легко дається, те мало шанується.

2. Які з цих прислів'їв та приказок тобі були відомі раніше? Які з них вживають у твоїй родині? До яких ти вдаєшся у своєму повсякденному мовленні?

Після того як діти порозкладали усі прислів'я та приказки, Гном потрусив козубець із прислів'ями і, витягнувши звідти жменю барвистих клаптиків, оголосив:

– А це спеціальний подарунок для гостей!

Коротун вибрав зі жмені декілька блакитних клаптиків:

– Це *арабські* прислів'я, – мовив він і почав читати те, що було на них написано:

«Апетит приходить із першим шматком, а суперечка – з першим словом»;

«Шляхетність залишається шляхетною, навіть якщо її торкнулося зло»;

«Чи може бути прямою тінь, коли стовбур кривий?»;

«Будь милостивим до тих, хто на землі, – будуть до тебе милостивими ті, хто на небі»;

«Коли гніваєшся на когось, залишай місце для примирення»;

«Язик не має кісток, та може розбивати кістки».

Потім у руках Гнома замигтіли жовті клаптики, на яких були записані *китайські* прислів'я:

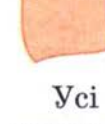
«Є неправильний шлях, та не буває безвиході»;

«Десять тисяч професій є на світі, та всі вони мізерні, і тільки навчання величне»;

«Коли збився зі шляху, то можна повернутися, коли ж схибив словом, то вже нічого не вдієш»;

«Прочитаєш незнайому книжку – немов надбаєш доброго товариша, перечитаєш книжку – наче перестрінеш старого знайомця»;

«Кавун не буває цілковито круглим, людина не буває досконалою».

Усі ці клаптики Гном дбайливо розклав на траві. Діставши нову порцію прислів'їв із козубця, він заходився прилаштовувати їх до тих, що вже лежали на землі, зачитуючи деякі вголос.

Тут були *татарські* прислів'я:

«Добрим за добре відплачує кожен, добрим за зло – тільки справжня людина»;

«Не дивись на силу рук, а дивись на силу серця»;

«Слово не має крил, проте облітає весь світ».

Були і *японські* прислів'я:

«Слово, що злетіло з вуст, і на четверику не наздоженеш»;
«Добро, зроблене потай, винагороджується явно».

І *португальські* прислів'я:

«Хто сподівається отримати черевики у спадок, той усе життя босим ходить»;

«Слова й справи показують, хто є хто»;

«Що менше думок, то більше теревенів».

І *німецькі* прислів'я:

«Кінець увінчує справу»;

«Сите дерево вчення не йме».

Знайшлися й *англійські* прислів'я:

«Великому кораблю – велике плавання»;

«Як встелиш, так і виспишся».

Втомившись, Гном зупинився. Він наклав козубці рушниками, схилився над розкладеними на землі клаптиками і щось прошепотів над ними. Клаптики миттю зрослися, утворивши строкатий килим, розписаний прислів'ями.

– Ось вам і диво-килим, зітканий з добірної мудрості різних народів, – гордовито позираючи на приголомшених дітей, мовив Гном. – Власне кажучи, його може мати будь-хто. Тільки в одного цей килим залишається крихітним, а в іншого – з часом стає величезним. Що більший килим, то багатша мова людини. Недарма ж на Сході побутує прислів'я: «Мова без прислів'їв – немов та страва без солі».

– Між іншим, в Африці, – повідомив Мудрий Папуга, який завжди залюбки демонстрував свою обізнаність, – та ж сама думка висловлена в такому прислів'ї: «Прислів'я у розмові – як солодкий мед у глечичку».

– Ваша правда! – підтвердив Гном. – Однак прислів'я збагачують не лише мову людини, але і її розум. Можна сказати, що кожне нове прислів'я додає їй краплину мудрості.

– Отже, чим більше прислів'їв та приказок я знатиму, тим мудрішою я стану? – жваво запитала Софійка.

– Не все так просто, – піднявши лапку вгору, зауважив Мудрий Папуга. – Треба ще й уміти користуватися цими знаннями. Якщо ти навчишся правильно усвідомлювати життєві обставини, то прислів'я неодмінно підкажуть тобі, як ти повинна (або, навпаки, не повинна) вчинити. А крім того, пам'ятаючи прислів'я, ти зможеш змінити й дещо в самій собі: навчишся цінувати дружбу й любов своїх близьких, станеш сміливішою та добрішою...

Тим часом Гном обережно згорнув клаптиковий килим.

– Візьміть цей подарунок, – мовив він, – бо для того, аби мандрувати нашим Садам, потрібні знання і мудрість. Тож мій килим принесе вам чимало користь.

Софійка не зводила з Гнома захопленого погляду. Сашко ж із сумнівом позирив на те, як він пакує килим до рюкзака.

– Що, козаче, зажурився? – помітивши його погляд, запитав Гном.

– Та я й не журюся, – відказав Сашко. – Просто, чесно кажучи, не уявляю, чим цей килим може мені прислужитися. Зрозуміло, що прислів'я вчать нас найліпшому, але, як на мене, в них багато вигадано. Скільки разів я чув вислів: «Не в грошах щастя». А проте міг би навести чимало прикладів, які йому суперечать. Скільки є прислів'їв, у яких ідеться про те, що правда, добро й справедливість перемагають брехню, зло й жорстокість. Та в житті нерідко стається якраз навпаки...

Софійка залякла на місці, з острахом дивлячись на Гнома. Однак той лише посміхнувся:

– Отже, ти сумніваєшся в тому, що народні прислів'я говорять правду? Тоді ти поготів потребуєш мого дарунка. З часом тобі відкриється його цінність. Адже невдовзі ти потрапиш у світ казок, де матимеш змогу перевірити правильність деяких прислів'їв та приказок.

Гном схилився над скринєю, щось у ній пошукав і нарешті вийняв складену скатертину.

– А ось і мій найдорожчий скарб, – мовив він. – Це – казкова скатертина-самобранка. Візьміть її з собою. Тільки не розгортайте, доки не дістанетеся до Смарагдової галявини.

Скатертину поклали до рюкзака. Гном зачинив скриню, аж тут його погляд впав на ноутбук, що лежав поруч із нею.

– Стривайте, – звернувся він до дітей, – я подарую вам ще й цю чарівну книжку-всезнайку, – Гном узяв ноутбук і дбайливо провів рукою по його кришці. – Вона теж не раз стане вам у пригоді.

Подорожні щиро подякували Гномові за гостинність і вирушили до Смарагдової галявини.

Перевірмо себе

1. Дай визначення прислів'я та приказки.
2. Що є спільного у приказках та прислів'ях? А чим вони відрізняються? Обґрунтуй свою відповідь прикладами.
3. Які прислів'я та приказки, наведені у цьому розділі, тобі запам'яталися?

1. Знайди серед них схожі за змістом і запиши у зошит. Поміркуй над їхніми відмінностями.
2. Чи погоджуєшся ти із Сашком, котрий має сумніви щодо правдивості прислів'їв?
3. Чи вмієш ти застосовувати прислів'я та приказки в конкретних життєвих ситуаціях? Пригадай якусь історію зі свого життя (або з життя своїх знайомих), яку могло б схарактеризувати відоме тобі прислів'я.

Праворуч підеш – місток знайдеш.

Ліворуч підеш – перо жар-птиці знайдеш.

Прямо підеш – власний килим сплетеш.

Праворуч. Це завдання для тих, хто вивчає англійську мову і хоче випробувати свої сили у перекладі. У разі потреби звернися по допомогу до свого вчителя іноземної мови.

The world is a small place.

A great ship asks deep waters.

Ліворуч. Пригадай (або вигадай) історію, яку могло б проілюструвати прислів'я «Усе велике починається з малого».

Прямо. Склади власний «килим» із тих прислів'їв та приказок різних народів світу, які тобі до душі. Занотуй їх у зошит.

Розділ другий,

з якого ти довідаєшся про те,
яке частування приготувала
казкова скатертина-самобранка.

*Народні казки. Збирачі фольклорних казок.
Брати В. і Я. Грімм*

Простуючи до Смарагдової галявини, наші герої жваво обговорювали враження від спілкування з Гномом.

Першим заговорив Сашко:

– Цікаво, а чим, власне, пригощатиме нас казкова скатертина-самобранка?

– Згадайте-но, – озвався Мудрий Папуга, – Гном дістав скатертину-самобранку зі скрині, де зберігаються скарби фольклору. Отож вона має почастувати нас якимись фольклорними «стравами». Якщо Гном назвав скатертину «казковою», то вона, певно, пригощатиме нас казками.

– Замість їжі?! – запитав Сашко.

– Не хлібом єдиним жива людина, – повчально мовив у відповідь птах.

– Це означає, що людині потрібна не лише звичайна їжа, а ще й пожива для душі, – прокоментувала його слова Софійка. – Дуже мудрий вислів. Я от, коли читаю цікаву книжку, навіть забуваю про їжу. Надто ж якщо йдеться про казки.

– Мабуть, немає таких дітей, які б не любили казки, – підхопив Мудрий Папуга. – Та й дорослі часто зберігають

любов до казки, хоч і не завжди в цьому зізнаються. Чому ж люди так шанують казки?

– Мабуть, через те, що в казках є щось незвичайне, чарівне: добрі й лихі чаклуни, звірі, котрі вміють розмовляти, чарівні речі, дивовижні перетворення та неймовірні пригоди, – припустила Софійка.

– Усе це – звичайнісінькі вигадки! Того, про що йдеться в казках, насправді не буває, – мовив на те Сашко. – А хіба ж вигадки можуть насичувати душу?

– Вигадка, як сказав один поет, – то не брехня, – озвався Мудрий Папуга. – Вона може не гірше за правду «живити» душу людини. Найяскравішим свідченням цього є давня арабська казка про Шахразаду. Ця дівчина мала неабиякий хист до розповідання казок. І ось, потрапивши до палацу жорстокого царя на ймення Шахріяр, який мав наступного ж ранку її вбити, Шахразада почала так майстерно розповідати йому казки, що цар, захопившись, відклав страту. Спочатку – на день. Потім – на тиждень. Згодом – на рік. Так сплило кілька років. Тисячу та ще одну ніч розповідала Шахразада казки своєму повелителю. Тисячу та ще одну ніч, забувши про все на світі, слухав Шахразаду цар. Коли ж запас її казок вичерпався, він мовив: «О Шахразадо, звик я до тебе і не страчу тебе, нехай би ти не знала жодної іншої казки...» Ця казкова історія сповнена глибокого смислу. Вона свідчить не лише про те, що мистецтво оповідання казок інколи може навіть урятувати життя, а й про потребу людини у вигадці. Крім того, вона доводить, що казка здатна розчулити навіть найжорстокіше серце... Чому ж казка має таку велику силу?

Мудрий Папуга спурхнув із Софійчиної руки і, вмостившись на плечі у Сашка, продовжив:

– Напевне тому, що захопливі фантастичні події в казці завжди поєднуються з вірою в найкращі риси людської вдачі та її спроможність перемогти будь-яке лихо, з вірою в те, що, хай там як, а нагороду кожного визначають його заслуги. Ця віра й надає казкам правдивості, мудрості та величезної сили, з якою вони впливають на людську душу. А ще казка є правдивою у зображенні людських почуттів – кохання та ненависті, радості та суму, співчуття та заздощів, гордості та безпорадності.

За розмовою подорожні не помітили, як вийшли на Смарагдову галявину. «Смарагдовою» цю галявину назвали через те, що трава, яка на ній росла, виблискувала на сонці, немов тисячі розкиданих по землі смарагдів. Мандрівники зупинилися у затінку запавної липи.

– Тепер, я гадаю, можна й пригоститися, – озвався Мудрий Папуга. – Розгорни-но скатертину-самобранку, – звернувся він до Софійки.

Дівчинка взялася за краї скатертини і, обережно розстеливши її, здивовано зойкнула. Ніколи в житті вона ще не бачила такої дивовижі. Краї тканини були оздоблені вишитими зображеннями героїв різноманітних народних казок. А за мить у центрі скатертини з'явилися коровай та барильце меду.

– Це що таке? – запитали діти, всідаючись довкола скатертини-самобранки.

– Те, з чого складається будь-який мій частунок, – почули вони старечий голос. То до них промовляла сама скатертинка: – Хліб – це *правда* казок, мед – солодка *вигадка*, яка робить їх особливо смачними. А головною стравою нашого сьогоднішнього меню буде народна німецька казка «Пані Метелиця» зі збірки братів Грімм.

– А хто такі брати Грімм? Мені про них, відверто кажучи, нічого не відомо, – зауважив Сашко.

– Тоді саме час розпочати мій третій урок! – зрадів птах.

Третій урок Мудрого Папуги

Поговорімо про казки!

Людина поринає у світ народних казок ще в ранньому дитинстві. У цьому світі вона робить важливі відкриття про добро та зло, чесноти й вади людської вдачі, шляхетні й безчесні вчинки. Тут вона вчиться мріяти й фантазувати, бачити приховану чарівну силу звичних, на перший погляд, речей та явищ.

Слово «казка» утворене від того ж самого кореня, що й слово «казати». Цей збіг аж ніяк не випадковий. Адже казка народилася за тих часів, коли писемності ще не було, і люди лише усно розповідали та переказували казки одне одному. Оскільки казки створювалися багатьма людьми, тобто колективно, цілком природно виникали різні варіанти одного й того самого твору.

Кожний народ має свої казки. У них відбиваються не лише загальнолюдські уявлення про моральні закони життя, а й притаманні тій чи тій країні особливості побуту, звичаїв, традицій,

природного оточення. А ще кожний народ має своїх улюблених казкових персонажів, наділених виразними рисами національного характеру.

Як з'явилися збірки казок?

Спочатку казки передавалися від одного покоління до іншого в усній формі, а отже, зберігалися лише в народній пам'яті. Минуло чимало століть, перш ніж люди, що мали професійний філологічний* інтерес до фольклору рідної країни, взялися збирати, записувати та видавати казки свого народу. Наприклад, у XIX столітті відомий російський фольклорист** Олександр Афанасьєв зібрав кілька томів російських народних казок.

У тому ж таки XIX столітті у Німеччині брати Вільгельм та Якоб Грімм також підготували й видали кілька збірок німецьких народних казок. Деякі з цих казок ви, звичайно, бачили в мультиплікаційній версії, – наприклад «Білосніжку» або ж «Бременських музикантів».

Хто такі брати Грімм?

Часто-густо, коли на обкладинці книжки діти читають «Казки братів Грімм», вони гадають, що брати Грімм і є авторами вміщених у цій книжці творів. Однак це не так. Насправді брати збирали й ретельно записували народні казки своєї батьківщини – Німеччини. **Вільгельм** (1786–1859) та **Якоб** (1785–1863) Грімм були видатними німецькими вченими-філологами, які досліджували фольклор, культуру та мову рідного народу.

Вони народилися у німецькому містечку Ханау в родині чиновника. Батько помер, коли старшому з братів, Якобу, виповнилося лише одинадцять років. Від того часу йому довелося стати головним помічником матері, яка понад усе мріяла дати дітям добру освіту. За два роки після смерті батька Якоб та Вільгельм залишили рідну домівку, аби навчатися в ліцеї, який знаходився в місті Касселі.

Хлопці швидше, ніж інші учні, засвоїли навчальну програму. Учителів вражали їхні здібності та надзвичайна працьовитість. У додатку до атестата, який Якоб отримав після закінчення

* Філологічний – такий, що належить *філології* – науці, яка вивчає мову та літературу.

** Фольклорист – фахівець, який досліджує фольклор.

ліцею, зокрема, зазначалося: «Прекрасні обдаровання і старанність цього талановитого юнака заслуговують на найвищу оцінку. Він виявив не лише свої природні здібності й талант, а й благородне прагнення їх розвивати й удосконалювати своєю працею».

Вирішивши стати юристами, брати продовжили освіту в університеті. Тут вони навчалися так само старанно, як і в ліцеї, а крім того, маючи величезний інтерес до фольклору, чимало часу присвячували збиранню й записуванню народних казок, пісень, легенд. Так брати сподівалися зберегти скарби народної творчості, аби ті, за висловом Якоба, «...не випаровувалися, ніби роса під пекучим сонцем». Важливо, що почасти ця робота проводилася за часів, коли Німеччину захопили французькі війська на чолі з Наполеоном. Збираючи народні твори для подальшої їхньої публікації, дбаючи про фольклорні джерела німецької словесності, брати Грїмм по суті підтримували своєю працею національний дух та рідну культуру.

Різні люди розповідали їм казки. Були серед тих оповідачів і селяни, і чиновники, і дворяни. Не всі з них розуміли, навіщо ці серйозні молоді люди збирають «абищиці», якими батьки розважають своїх дітей. Проте коли почали видаватися книжки, що склалися із зібраних братами фольклорних творів, читачі були просто у захваті. Та й самі збирачі усвідомлювали значущість зробленого: вже на схилі років Якоб говорив, що оприлюднені ним спільно з братом казки «...дають молоді та народіві здорову їжу, від якої ніхто не відмовиться, скільки б не подавали інших страв».

Брати Грїмм відомі на батьківщині також своїми науковими розвідками в галузі вивчення німецької мови. Багато зусиль вони доклали до створення «Словника німецької мови». Завершити цей словник, до речі, вдалося лише за століття – завдяки сумлінній праці багатьох учених-філологів.

Перевірмо себе

1. Перекажи історію Шахразаді. Які висновки з неї зробив Мудрий Папуга?
2. Що в казках є вигадкою, а що – правдою? Доповни своє пояснення прикладами з будь-якої відомої тобі казки.
3. Розкажи про життя братів Грїмм.
4. Які казки з їхніх збірок ти знаєш?

Розділ третій,

**у якому ти разом із нашими героями
скуштуєш чарівну страву казкової
скатертини-самобранки та ознайомишся
з веселими порадами Мудрого Папуги.**

Німецька народна казка «Пані Метелиця»

– От тобі й збирачі казочок! – промовив здивований Сашко.

– І це ще не все! – трохи хизуючись, відказав Мудрий Папуга. – Про братів Грімм я можу розповідати хоч до вечора!

Його перервала скатертина-самобранка, нетерпляче звернувшись до своїх гостей:

– Волієте починати частування?

– Воліємо! – весело відповіла Софійка.

На скатертині з'явилося золоте блюдо, а на ньому – срібне яблучко. Не встигли гості й оком змигнути, як яблучко з ледь чутним дзеленчанням покотилося блюдцем, на якому, ніби на кіноекрані, з'явилися перші картини казки.

ПАНІ МЕТЕЛИЦЯ

Німецька народна казка

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, пасербиця, була вродлива й роботяща, а друга, рідна, погана й ледача. Та вдова набагато більше любила рідну доньку, хоч та була гидка й ледащиця. Пасербиця мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа

при дорозі край криниці й пряла доти, доки їй нитка не прорізала пальці до крові.

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило увесь починок¹. Вона схилилась над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

Гірко заплакала дівчина й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі заставки і нарешті сказала:

– Уміла вкинути починок, то зараз же лизь і дістань його.

¹ Почінок – пряжа, намотана на веретено.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що їй робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю й знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів квітували навколо неї.

Вона пішла тією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

– Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі і лопатою повитягала весь хліб. А потім пішла собі далі.

Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

– Ох, обтрус мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипались на землю.

Вона трусила доти, доки жодного яблука не лишилося на дереві. Тоді згорнула яблука на купу і пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце визирала стара баба. В неї стирчали такі великі зуби, що дівчина хотіла тікати.

Але стара гукнула їй:

– А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, а якщо добре впорашся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я летіло, – тоді на світі йтиме сніг, бо ж я – пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилася у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина у всьому догоджала старій, збивала її подушки так сильно, що аж пір'я летіло наче сніжинки, і тому жилося їй у старої дуже добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова і щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час у старої та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що нудьгує за домівкою, і хоча тут їй у тисячу разів краще, проте її тягло вернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала до старої:

– Взяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут зоставатися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

– Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Вона взяла її за руку і провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилася золотом.

– Це тобі за те, що ти у всьому старанна була, – сказала стара і віддала їй також починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулась, і дівчина опинилася вгорі, на землі, біля своєї хати.

А щойно вона ввійшла в двір, півень злетів на цямрину і заспівав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша дівчина іде,
на ній золота без ліку.

Увійшла дівчина до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як падчірка дослужилася до такого великого багатства, то аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гидкій та ледачій доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, вколола собі пальця, всунувши руку в густий терен. А потім кинула починок у колодязь і сама стрибнула туди.

Вона опинилася, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» – вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» – і пішла далі.

Незабаром дійшла вона до яблуні й почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» – вона відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» – і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухала пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було, що про золото, яке стара їй подарує, але другого дня почала лінуватися, третього ще більше – навіть вставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло. Це скоро набридло старій, і вона сказала ледащиці, що її служба скінчилася. Та дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно ледащиця ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

– Оце тобі твій заробіток, – сказала пані Метелиця і замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, вся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде,
що брудна буде до віку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

Переклад С. Сакидона

– Чи ж смачною була моя казочка? – запитала скатертину-самобранка гостей.

– Дуже! – дружно відповіли діти.

– А чи добре ви зрозуміли смисл цієї казки? – злетівши на гілку липи, спитав Мудрий Папуга.

– Та що ж там незрозумілого! – зверхньо відповів Сашко.

– А ми таки перевіримо, – наполягав птах. – І зробимо це у дещо незвичний спосіб, а саме: доручивши вам знайти на килимі Гнома прислів'я, яке увиразнює смисл «Пані Метелиці».

Доки Сашко та Софійка виконують це доручення, дай відповіді на такі запитання:

1. Чи сподобалася тобі казка «Пані Метелиця»? Чому?

2. Кому ти в цій казці співчуваєш? Кого засуджуєш?

3. Як ставилася вдова до пасербиці та власної доньки? Чи було таке ставлення справедливим?

4. Чим зведені сестри відрізнялися одна від одної? Які риси характеру кожної з них підкреслені у казці?

5. Як дівчата потрапили до підземного царства?

6. Через які випробування сестри пройшли у підземному царстві? Як вони поводитися під час цих випробувань? Чи було в їхній поведінці щось несподіване для тебе?

7. Як ти, напевне, пам'ятаєш, пасербиці жилося у пані Метелиці набагато краще, ніж удома. Чому, незважаючи на це, вона хотіла повернутися до мачухи?

8. Як пані Метелиця винагородила кожна з героїнь? Чи була така винагорода заслуженою?

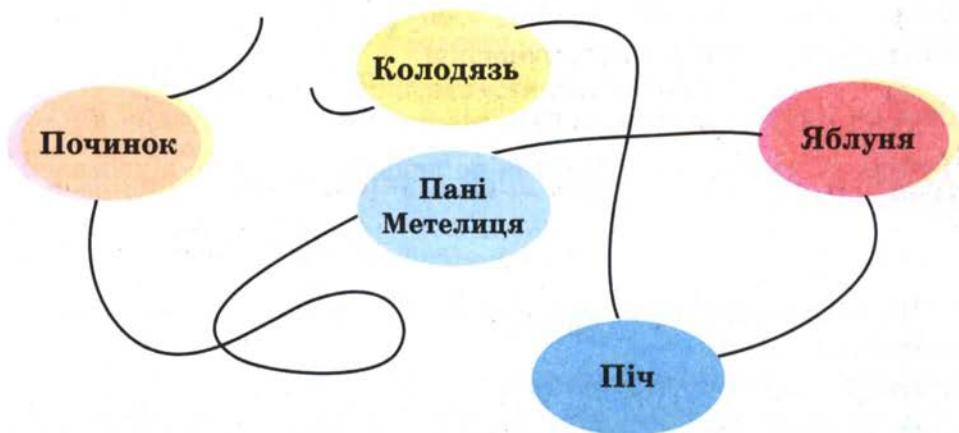
1. Чи є змальований у цій казці світ чарівним? Доведи свою думку прикладами з тексту.

2. З якими чарівностями героїні зустрілися у підземному царстві?

3. У чому, на твою думку, полягає правдивість переповіданої в «Пані Метелиці» історії?

4. На малюнку переплутано послідовність, в якій у казці з'являються «учасники» подорожі дівчаток підземним царством. виправ помилку (у формі усної розповіді).

– Тож яке прислів'я, – повторив своє запитання Мудрий Папуга, – пасує до казки, якою вас почастувала скатертина-самобранка?

– А ми знайшли не одне, а аж дев'ять таких прислів'їв! – вигукнув Сашко. – І кожне з них висвітлює певну думку цієї казки.

– Цікаво, цікаво, – мовив на те птах і, нахиливши голову, приготувався слухати.

Сашко з гордістю прочитав усі знайдені прислів'я:

- «Добро, зроблене потай, винагороджується явно»;
- «Чи може бути прямою тінь, коли стовбур кривий?»;
- «Скільки поту проллеш, стільки й каші з'їсиш»;
- «Тільки з роботи видно – хто ти»;
- «Добра душа людину прикраша»;
- «Без труда немає й плода»;
- «Сором, хоч і не дим, а очі виїсть»;
- «Заздрість роз'їдає душу, немов іржа – залізо»;
- «Рідний край кожного до себе вабить».

– Я пишаюся вами, – урочисто промовив до дітей Мудрий Папуга.

Подумай, що мали на увазі Сашко й Софійка, коли вибрали саме ці прислів'я. До яких персонажів або ж епізодів* «Пані Метелиці» пасує кожне з них?

– От бачите, скільки мудрості містить одна маленька казочка, – повчально зауважив Мудрий Папуга і, примружившись,

* Епізод – уривок художнього твору, що є відносно самостійним і завершеним.

звернувся до хлопчика: – А ти, Сашку, також добирав прислів'я?

– Та певно ж! – відказав той. – Я, між іншим, знайшов не менше половини цих висловів.

– Якщо так, то ти, мабуть, вже переконався, що народні прислів'я дійсно говорять правду.

– Та вже переконався... – неохоче зізнався хлопчик.

– А тепер і я хочу де в чому переконатися, – не вгавав Мудрий Папуга. – Зокрема в тому, що ви уважні читачі. Ось вам казка «Пані Метелиця», – сказав він, доставши книжку просто з повітря. – Знайдіть у розповіді про перебування пасербиці у підземному царстві подробицю, яка свідчить про сумлінність і старанність дівчини.

Діти заглибилися в читання.

– Знайшла! – за кілька хвилин радісно вигукнула Софійка і поспіхом прочитала вголос такі рядки: «Дівчина струснула яблуно, і яблука градом посипалися на землю. Вона трусила доти, доки жодного яблука не лишилося на дереві. Тоді згорнула яблука на купу і пішла далі».

– Відповідь ти дала вірну, але, пробач, негарну, – делікатно сказав птах.

– Як це так? – здивувалася дівчинка. – Я ж бо читала лише те, що написано в книжці!

– Авжеж! – підтвердив Папуга. – Але прочитала ти це якось «несмачно», невиразно.

– А що означає «читати виразно»? Це якесь особливе мистецтво? – зацікавився Сашко.

– Це мистецтво досить просте, – розпустивши хвіст віялом, пояснив Мудрий Папуга. – Воно полягає в тому, що, по-перше, ти розумієш зміст того, про що читаєш, а по-друге – читаєш так, аби цей зміст могли легко зрозуміти й ті, хто тебе слухає. Як цього досягти? Я можу дати вам декілька порад.

Сказавши так, птах злетів з гілки і почав дзьобом натискати на кнопки ноутбука. Незабаром на екрані з'явився текст:

Декілька веселих порад для тих, хто хоче навчитися читати виразно:

- не намагайся прочитати текст якнайшвидше – адже ти не на шкільній перевірці швидкості читання та й не з кулемета стріляєш;
- не ковтай закінчення слів і не збивай до купи всі речення; текст – не тісто, отож місити його не потрібно;
- не поєднуй читання з мріями про морозиво або ж зі спогадами про звитяги Джекі Чана; зосередься на тому, що читаєш, –

так, наче немає нічого важливішого за текст, котрий тобі належить прочитати;

- слідкуй за чіткістю та правильністю вимови, якщо не хочеш надокучити тим, хто тебе слухає, або їх насмішити;

- відрегулюй гучність читання: не намагайся нажахати публіку громовими перекотами голосу. Втім, читання, що радше нагадує мурмотіння, теж навряд чи буде їй до смаку;

- спробуй передати настрій, що його відбито в тексті: веселе читай весело, а сумне – сумно. І аж ніяк не навпаки!

Ознайомившись з цими порадами, Софійка вирішила вдруге прочитати той самий уривок із казки. Слід визнати, що тепер це в неї вийшло набагато краще. Взявши до уваги поради Мудрого Папуги, спробуй також виразно прочитати будь-який невеличкий уривок із «Пані Метелиці».

Розділ четвертий,

у якому Мудрий Папуга
втаємничує друзів
у деякі секрети казок.

Особливості казкового світу.

Типи фольклорних казок. Казкові «мандрівні сюжети»

– А чи подобається вам розкривати таємниці? – звернувся до дітей Мудрий Папуга.

– Ще б пак! – сказав Сашко, і очі його заблищали.

– Коли так, – поважно мовив птах, – я пропоную вам розкрити найважливіші таємниці фольклорних казок.

– Та які ж там таємниці? – посміхнувся хлопчик. – Казки ж настільки прості, що їх навіть малюки розуміють.

– Тим цікавіше знайти деякі секрети в цих начебто прозорих і цілком зрозумілих витворах народного мистецтва, – заперечив птах. – От ви напевне не знаєте, що існує кілька різновидів народних казок. Прошу до ноутбука, – рішуче додав він і відкрив у комп'ютері таблицю.

Типи фольклорних казок

Тип казки	У казці оповідається про...	У казці діють...
Чарівна	фантастичні пригоди або перетворення, до яких нерідко причетні «чарівні помічники» (істоти або предмети, які мають чарівні властивості).	герої, котрі проходять через незвичайні випробування, а також фантастичні персонажі.
Про тварин	ситуації, в яких зазвичай виявляються певні людські якості (як-от: хитрість, доброта, жадібність тощо) або ж людські взаємини (дружба, підступна зрада тощо).	тварини, наділені людськими властивостями.

Тип казки	У казці оповідається про...	У казці діють...
Авантюрна	незвичайні й захопливі пригоди, які, втім, перебігають без чародійства.	герої, яким притаманні винахідливість, спритність, кмітливість, а також історичні особи.
Побутова	кумедні життєві ситуації, що трапляються за звичайних умов і розкривають людські вади або чесноти.	солдати, ремісники, бідні селяни, жорстокі пани, котрі зазвичай не вдаються до допомоги фантастичних сил.

Разом із Сашком і Софійкою уважно розглянь цю таблицю і постарайся запам'ятати зазначені в ній типи казок.

– А тепер я пропоную вам свою найцікавішу лекцію про секрети народних казок, – урочисто промовив Мудрий Папуга.

Четвертий урок Мудрого Папуги

Як побудований сюжет чарівної казки?

У чарівних казках, як правило, використовується одна й та сама схема побудови сюжету (**сюжет** – це послідовність подій у творі).

Казка починається із *зачину*: «Десь у тридев'ятому царстві, в тридесятому королівстві...», «Жив-був собі...» тощо. Завдяки такому зачину слухач відразу ж поринає у казковий світ. Далі за сюжетом на долю героя випадають певні *випробування*, котрі часто підсилюються *потрійним повтором*, причому щоразу напруження навколо дій героя зростає. Нарешті, подолавши усі перешкоди, герой перемагає. У фіналі казкової історії зло завжди покаране, вада – викрита, а добро та чесноти беруть гору. Завершеності казці надає особлива *кінцівка*, яка

коротко й життєствердно підсумовує оповідку («І я там сидів, мед-пиво пив, по вусах текло, а в роті не було»; «От вам і казочка, а мені бубликів в'язочка»; «Довго жили-поживали, ніякого лиха не знали» тощо). Умовно цю сюжетну схему можна зобразити так:

Сюжет

Як побудований казковий світ?

На ґрунті цієї схеми й зводиться казковий світ – бозна-де розташоване «тридев'яте царство, тридесяте королівство», що нібито існувало «давним-давно», «колись», «у прадавні часи».

У цьому світі діють *казкові герої*. Вони наділяються надприродними здібностями (наприклад, богатырською силою, неабиякою кмітливістю тощо) або ж зазнають фантастичних перетворень (як-от у «Пані Метелиці», де одна героїня вкрилася золотом, а друга – смолою, від якої вже ніколи не відмилася).

Поряд з героями – людьми або тваринами – у казках діють надприродні сили (чудовиська, мавки, причинні та інші) і «чарівні помічники» – тобто істоти або речі, наділені чарівними властивостями. Важливе місце в казках посідає число «3», що з давніх-давен вважалося магічним. Наприклад, у казці «Пані Метелиця» роботяца пасербиця й ледача донька проходять у підземному царстві потрійні випробування.

Для казкового світу характерні *перебільшення*. Одне з таких перебільшень використовується при зображенні пані Метелиці: ця володарка підземного світу, як зазначається у казці, мала такі великі зуби, що, побачивши їх, пасербиця навіть хотіла втекти. Взагалі ж подібні перебільшення в художній літературі називаються *гіперболами*. На основі гіперболи у казках досить часто вибудовуються фантастичні образи.

Ось такою є канва чарівних казок. Вона гаптована вигадливим мовним орнаментом: прислів'ями, приказками, загадками, приповідками, а також постійними епітетами, відомими вам з українських казок («чорноброва дівчина», «червона калина», «сизий орел» тощо). Такий «орнамент» надає мові народних казок художньої виразності.

Як виникли казки?

Усі ці неписані закони, спільні для казок різних народів, виникли за тих прадавніх часів, коли люди схилилися перед магією, вірили в існування добрих та лихих духів і в те, що кожне плем'я має своїм предком певну тварину. Звідси у казках – коні та круки, що розмовляють, чарівні яблуні та колодязі, всілякі фантастичні істоти на кшталт Солов'я-розбійника чи Коцця Безсмертного. Залишки тих давніх уявлень перетворилися у казках на яскраві фантазійні сюжети про лиху Бабу-Ягу, що живе десь у дрімучому лісі, про хороброго царевича, який переміг дракона, про прекрасну дівчину, котра через злі чари стала Царівною-жабою та інші. З плином часу люди дедалі рідше ставилися до фантастичних елементів як до реальності.

Ось як розповідає про зв'язок народних казок із життям давньої людини відомий італійський письменник Джанні Родарі:

«Те, про що мовиться у казках, або те, що вони після цілої низки перетворень у собі приховують, колись відбувалося насправді – у вигляді прадавнього обряду.

Після досягнення дітьми певного віку їх забирали з родини і вели до лісу (як, наприклад, Хлопчика-Мізничка). Там шамани* племені, вдягнувши страхітливі маски, що надавали їм схожості з лихими чаклунами та відьмами, піддавали цих членів племені тяжким, а інколи й смертельно небезпечним випробуванням (так само, як піддаються ним герої народних казок). Аби діти могли витримати випробування, їм давали зброю (у казках – чарівні речі). Нарешті вони поверталися додому, часто з іншими іменами (герої казок також нерідко повертаються до своїх домівок невпізнаними), досить дорослими для того, щоб іти до шлюбу (те саме бачимо й у казках: дев'ять із десяти з них завершуються весіллям). Отже, у казкових сюжетах закарбував давній обряд посвячення юнаків у дорослі».

*(Викладено за книжкою Дж. Родарі
«Грамматика фантазії»)*

Прослухавши лекцію Мудрого Папуги, Сашко вирішив дещо з'ясувати:

– Я вже давно помітив, – заговорив він, – що в казках різних народів зустрічаються схожі сюжети. Скільки, приміром, існує казок, в яких переповідаються подібні до «Пані Метелиці» історії. У них ідеться про те, як зла мачуха намагається занапастити добру пасербицю, однак та, подолавши усі перешкоди, отримує винагороду за свої гарні душевні якості. Та ось

* Шамани – служителі культу, що здійснюють магічні обряди, у племенах, які вірять у духів.

що мені незрозуміло: як так виходить, що народи – різні, а сюжети казок – схожі? Може, казкарі різних країн просто переказували такі сюжети один одному?

– Це досить серйозне наукове питання, Сашку, – відповів Мудрий Папуга, чухаючи лапкою чубчик. – Справді, в казковому фольклорі різних країн є такі-от спільні сюжети. Через те, що вони поширені по всій земній кулі, їх назвали «мандрівними». З'ясовуючи походження таких сюжетів, учені-філологи зламали чимало списів. Найперше дехто висунув припущення, буцімто казки зародилися в Давній Індії, а вже звідти розійшлися по інших землях. Та пізніше, коли «мандрівні сюжети» було виявлено у фольклорі народів, що мешкають у надто далеких від Індії куточках світу, ця гіпотеза* була визнана хибною (хоча слід сказати, що певна кількість казкових сюжетів дійсно розповсюдилася шляхом запозичення). З плином часу вчені визнали, що головною причиною виникнення «мандрівних сюжетів» було те, що різні народи мали схожі уявлення про бідність і багатство, щастя і горе, розум і глупоту, про любов до рідного краю й ненависть до ворога. Те ж саме, як вам відомо, відбувалося й у царині прислів'їв та приказок: одна й та сама мудра думка по-різному висловлювалася різними народами.

Перевірмо себе

1. Назви основні типи фольклорних казок. Стисло розкажи про кожен із них. До якого типу належать твої улюблені народні казки?

2. Що таке сюжет літературного твору?

3. Як побудовано сюжет чарівної казки? Наведи приклади зачину та кінцівки такої казки.

1. Пригадай чарівні речі, які тобі зустрічалися в різних казках. У чому полягала їхня надприродна сила? Які народні прагнення та мрії відбилися в їхніх чарівних властивостях?

2. Які з цих речей тобі хотілося б мати? Для чого ти б їх використав?

1. Чому, на твою думку, казки завжди завершуються перемогою добра над злом?

2. Наведи приклади казок різних народів світу зі схожими сюжетами.

---

* Гіпотеза – наукове припущення, достовірність якого поки що не доведена.

Частина 2

Літературна казка

Розділ перший,

у якому мандрівники знайомляться з Котом Ученим, і він розповідає їм казку «про самого себе».

Літературна казка. О.С. Пушкін. Уривок із поеми
«Руслан і Людмила»*

Щойно закінчився четвертий урок Мудрого Папуги, скатертина-самобранка почала стрімко витягуватися у довжину.

– Це я перетворююся на чарівну скатертину-дорогу, що приведе вас до будиночка Літературних Казок, – покректуючи, пояснила вона дітям.

– За мною, – скомандував Мудрий Папуга й першим ступив на скатертину-дорогу. Сашко та Софійка поквапилися за ним.

Ніколи ще дітям не випадало ходити такою дорогою. Під їхніми ногами мигтіли різноманітні картинки. Подорожні ледве встигали роздивитися ці малюнки – з такою запаморочливою швидкістю несла їх уперед скатертина-дорога.

Невдовзі перед ними постав ошатний будиночок на березі затоки. Над його дахом погойдувалися гілки кремезного дуба. Двері будиночка були замкнені, але тільки-но мандрівники піднялися на ганок, самі собою прочинилися. У передпокої гостей зустрів сірий кіт в окулярах.

– Дозвольте відрекомендуватися, Кіт Учений, – церемонно вклонився він. – Ласкаво просимо до нашого будиночка Літературних Казок.

Мовивши так, Кіт повів гостей до кімнат. Спочатку вони зайшли до вітальні. На численних полицках старовинних шаф стояли іграшкові фігурки героїв різних літературних казок. На трюмо поряд із бронзовим свічником Сашко відразу ж помітив фігурки Лускунчика й Горбоконика. Потім він перевів погляд на дзеркало, в якому всі відображення зазнавали якихось дивних змін. Аж раптом почувся голос Кота Ученого:

– Обережно, молодий чоловіче! Якщо довго задивлятиметеся у це дзеркало, то потрапите до країни Задзеркалля!

Тим часом увагу Софійки привернув письмовий стіл, на якому вона побачила старовинні рукописи та перо у срібній чорнильниці.

* Поєма – великий віршований твір.

– Це що, справжнє письменницьке перо? – недовіжливо запитала дівчинка.

– Авжеж, – відказав Кіт Учений. – Справжнє-справжнісіньке. Однак воно особливе, бо призначене лише для написання літературних казок.

– Це означає, що літературні казки пишуть якимось особливим пером? – уточнив Сашко.

– Звісно, бо ж вони самі є чимсь особливим, – промуркотів Кіт.

– Та хіба ж літературні казки суттєво відрізняються від народних? Казка є казкою, – самовпевнено заявив хлопчик.

– А от і помиляєшся, – заперечила Софійка. – Я знаю, що літературні казки створювали письменники. У моїй домашній бібліотеці є чимало казок О.С. Пушкіна, Г.К. Андерсена, Ш. Перро, В. Гауфа, А. Ліндгрена та інших письменників. А народні казки створював увесь народ. Чи не так? – звернулася дівчинка до Мудрого Папуги.

– Саме так, – погодився птах, – хоча цим відмінності між народними та літературними казками аж ніяк не обмежуються. Ось, погляньте, – сказав він, відкривши у комп'ютері таблицю.

Фольклорні казки	Літературні казки
Створені народом і відображають народні уявлення та ідеали;	Створені конкретним автором, присутність якого відчувається в тексті (у його ставленні до героїв, оцінках подій тощо);
для них характерне чітке розмежування героїв на позитивних та негативних;	для них характерне складне поєднання вад та чеснот у характері героя, цей характер більшою мірою, ніж у фольклорних казках, наближений до життя;
дія в них відбувається в умовному казковому часі та просторі.	часто в них вказуються конкретний час та конкретне місце подій.

– Певна річ, – вів Мудрий Папуга далі, – між літературними й фольклорними казками існує також дещо спільне. Чимало авторів літературних казок спочатку захоплювалися фольклорними казками й використовували їх як будівельний матеріал для своїх творів. Утім, багато письменників відходили від фольклорної традиції, оздоблюючи свої казки побутовими подробицями та образами, наближеними до своєї сучасності.

– Тож почнемо? – запитав Кіт Учений і дістав із шухляди письмового столу якийсь папірець із сургучевою печаткою. Розгорнувши його, він урочисто оголосив: – Казка номер один. Про мене, улюбленого!

– А що це за казка? – розгубилися діти.

– Знаменитий твір Олександра Сергійовича Пушкіна, – сором'язливо водячи хвостом по підлозі, сказав Кіт Учений.

– Щось я такого не пригадую, – зізналася Софійка й зняковіло глянула на Кота.

Навіть Мудрий Папуга потер чоло, ніби намагаючись видобути з голови здогадку щодо казки, яку мав на увазі господар будиночка.

Однак Кіт Учений, не звертаючи уваги на розгубленість гостей, жваво стрибнув на круглий столик й розгорнув старовинну книжку з пожовклими сторінками, котра саме там і лежала. Поправивши окуляри, він хвильки зо дві вивчав зміст книжки, а потім відкрив її на потрібній сторінці.

– Перш ніж ви почуєте саму казку, – мовив Кіт поважно, – почитайте, що тут пишуть про її автора. Це, – додав він, повчально піднявши вгору передню лапу, – має знати кожний!

Поки гості всідаються навколо столу, дай відповідь на такі запитання:

1. Які літературні казки тобі відомі?
2. Чим літературні казки відрізняються від фольклорних?
3. Які казки О.С. Пушкіна ти знаєш?
4. Чи здогадуєшся ти, який твір Пушкіна має на увазі Кіт Учений?

Нарешті всі зручно вместилися за столом. Було вирішено, що текст, на який вказав Кіт Учений, прочитає Софійка. Кіт влаштувався у кріслі-гойдалці, перекинув пухнастий хвіст через бильце і, знявши окуляри, примружив бурштинові очі. Обережно поклавши книжку на коліна, дівчинка почала читати.

Олександр Сергійович Пушкін (1799–1837)

Усім відоме ім'я Олександра Сергійовича Пушкіна – автора багатьох книжок, які вважаються перлинами російської літератури. Він жив і творив майже два століття тому. Відтоді в житті людей багато що змінилося: замість карет вулицями мчать

автомобілі, канделябри зі свічками поступилися місцем електричним люстрам, на зміну гусячому перу й чорнилу прийшов комп'ютер. Однак твори цього майстра слова й сьогодні виблискують так само яскраво, як і за тих часів, коли вони вперше потрапили до читачів.

На своїх сучасників Пушкін справляв надзвичайне враження. За словами одного з них, саме прізвище «Пушкін» спричинювало «справжнє потрясіння», викликало «високі почуття». За життя письменника численні прихильники вбачали в ньому «чудотворця» та гордість Росії. А після його смерті ця слава зміцніла ще більше. Пушкіна називають «сонцем російської поезії», невмирущим генієм, що його творчість надала поштовх розвитку всієї російської літератури.

Утім, до життя кожного з нас цей письменник входить насамперед як автор поетичних казок про золоту рибку, золотого півника, царя Салтана, Балду та інших яскравих героїв. Ми знову й знову перечитуємо ці казки, втішаючись багатством фантазії та легкістю пера їхнього творця.

Казки та художня література оточували Пушкіна від самого дитинства. Батько письменника, котрий походив із давнього шляхетного роду, мав чудову бібліотеку. Від шести років маленький Сашко проводив у ній довгі години, «ковтаючи» книжку за книжкою. Дім його батьків часто відвідували відомі літератори, які читали господарям та їхнім гостям свої твори. Змалку майбутній письменник долучився до російського фольклору: слухав народні пісні й казки, спостерігав за народними обрядами та звичаями. Чимало скарбів усної народної творчості відкрила хлопчику няня Орина Родіонівна, яка любила його всім серцем і якій він згодом присвятив зворушливі вірші.

Літературна обдарованість Пушкіна виявилася рано. Коли йому було тринадцять, він уже друкував власні вірші. За роки навчання в Царськосільському ліцеї ним було створено близько 130 поезій. Учителі та ліцеїсти високо цінували його поетичний талант. Один зі своїх віршів Олександр прочитав під час публічного іспиту, на якому був присутній славетний поет того часу Г.Р. Державін. Поки відповідали інші ліцеїсти, Державін, який на ту пору був уже літньою людиною, куняв. Однак натхненним читанням власних поезій Пушкін змусив його прокинутись. Із неприхованим подивом дослухався старий поет до цього незвичайного ліцеїста. Скінчивши читати, схвильований юнак вибіг із зали. Вражений Державін наказав розшукати молодого генія, аби обійняти його й висловити своє захоплення...

Незабаром Олександр Сергійович познайомився з видатними російськими літераторами. Спілкування з ними, так само, як і

знайомство з творами талановитих зарубіжних авторів, збагатило його уявлення про літературну майстерність. Важливим джерелом натхнення для нього завжди залишався також російський фольклор. Усе це вплинуло на творчість О.С. Пушкіна, зокрема й на створені ним казки. Цікаво, що поет писав їх не для дітей, а для дорослих. І лише з часом вони потрапили до кола дитячого читання.

Кіт Учений одягнув окуляри і, прибравши статечного вигляду, поважно звернувся до гостей:

– Ось тепер саме час розповісти казку про мене. Щоправда, для цього нам слід вийти у двір. І, майте на увазі, що я розповідатиму її мовою оригіналу.

Гості підвелися й пройшли за Котом через весь будинок. У дворі височів дуб, стовбур якого обвивав золотий ланцюг. Мудрий Папуга спурхнув із Сашкового плеча і сів на колоду, що лежала неподалік. Діти приєдналися до нього. Тим часом Кіт Учений спритно видерся на дуб і влаштувався на ланцюгу. Дерево неначе ожило: заблищало його листя, замигтіли на землі мережані тіні навколо нього, а крона зашуміла на різні голоси, наче в ній був схований цілий світ. Кіт почав розповідати обіцяну казку, і все, про що він розповідав, поставало перед очима мандрівників...

Руслан и Людмила

(Из песни первой)

У лукоморья¹ дуб зелёный;
Златая цепь на дубе том:
И днём и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом;
Идёт направо – песнь заводит,
Налево – сказку говорит.
Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;
Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей;
Там лес и дол видений полны;
Там о заре прихлынут волны
На брег песчаный и пустой,
И тридцать витязей прекрасных

¹ Лукоморье (рос.) – морська затока.

Чредой из вод выходят ясных,
И с ними дядька их морской;
Там королевич мимоходом
Пленяет¹ грозного царя;
Там в облаках перед народом
Через леса, через моря
Колдун несёт богатыря;
В темнице там царевна тужит,
А бурый волк ей верно служит;
Там ступа с Бабою Ягой
Идёт, бредёт сама собой;
Там царь Кащей над златом чахнет;
Там русский дух... там Русью пахнет!
И там я был, и мёд я пил;
У моря видел дуб зелёный;
Под ним сидел, и кот учёный
Свои мне сказки говорил.
Одну я помню: сказку эту
Поведаю теперь я свету...

– Стривайте! – вигукнула Софійка, коли чарівне видіння зникло, а Кіт Учений замовк, гордовито випнувши груди, прикрашені білою манишкою. – Я знаю цю поезію. Нею розпочинається пушкінська поетична казка «Руслан і Людмила». Однак Кіт Учений там аж ніяк не головний! Ця казка зовсім не про нього, а про те, як відважний Руслан урятував від лихого чаклуна свою наречену. А вірш, який нам прочитав і показав Кіт Учений, – лише пролог* до цього твору.

– Але ж який пролог! – не розгубився Кіт. – Це ж справжня емблема** російського казкового світу. Ви тільки погляньте на цей дуб! Він же немов пересаджений із фольклору!

– Так воно і є, – погодився Мудрий Папуга. – Дуб – дерево фольклорне. З ним у народі здавна пов'язувалися уявлення про богатырську могутність і силу (кажуть: «кремезний як дуб»), велич і довголіття. У російському фольклорі дуб постає своєрідним царем рослинного світу. Певно ж, необізнаний читач пушкінського прологу зазвичай над такими тонкощами не замислюється, але все одно їх відчуває.

– А хто є головним на пушкінському чудо-дереві? – наполягав на своєму Кіт Учений. – Звісно, я! Бо саме від мене оповідач

¹ Пленяет (рос.) – тут: бере у полон.

* Пролог – вступ до літературного твору, який розкриває загальний задум автора.

** Емблема – предмет (або зображення предмета) як символ, що універсально певну ідею.

дизнається про казки, які автор наново «переказує» у своїх творах. Як говориться у пролозі? – запитав Кіт і сам на своє запитання відповів:

И там я был, и мёд я пил;
У моря видел дуб зелёный;
Под ним сидел, и кот учёный
Свои мне сказки говорил.

Він так кумедно доводив свою значущість, що Софійка засміялася. Похитавши головою, Мудрий Папуга дипломатично зауважив:

– Кіт Учений, звичайно, трохи перебільшив свою роль, а проте ж таки має рацію. У цих рядках він постає володарем казкових скарбів, зібраних народом, і таким чином ніби засвідчує зв'язок твору Пушкіна з фольклором, звідки був запозичений, зокрема, й образ кота ученого.

Птах вийняв з-під крила блокнот і, погортавши його, продовжив:
– Тут у мене переписані деякі нотатки, зроблені Пушкіним зі слів його няні Орини Родіонівни. Ось запис переповіданої нею народної казки, що починається такими словами: «Край лукомор'я стоїть дуб, а на дубі тому золоті ланцюги, і по тих ланцюгах ходить кіт: догори йде – казки розповідає, донизу йде – співає пісень».

– Та це ж точнісінько початок прологу! – здивувався Сашко. – Тільки у Пушкіна, як на мене, вийшло ще краще. – Він зазирнув до відкритого блокнота, що його тримав у крилах птах. – Дивіться: у записі просто – «кіт», а в Пушкіна – «кіт учений», у записі – «дуб», а у Пушкіна – «дуб зелений».

– А ти що скажеш? – звернувся Папуга до Софійки.

– Мені здається, – мовила дівчинка, – що нової краси фольклорна казка набула завдяки тому, що Пушкін перетворив її на вірші. А поезія завжди звучить ніжніше та мелодійніше, ніж звичайна оповідь.

– Тут можна було б дещо заперечити, – ховаючи блокнот під крило, зауважив Мудрий Папуга. – Є такі оповідання, які за своєю мелодійністю не поступаються найвитонченішій поезії. Однак у цьому випадку ти, Софійко, напевне, права: під пером Пушкіна фольклорні сюжети та образи справді перетворювалися на довершену поезію...

Тут птах затнувся, ніби натрапив на якусь несподівану думку.

– До речі, – недовіриливо подивився він на дітей, – а чи знаєте ви, чим *віршована мова* (або поезія) відрізняється від *прозової* (або прози)?

– Звісно, знаємо! – запевнив його Сашко й бадьоро відрпортував: – Вірші друкуються короткими рядками, а проза – як

суцільний текст. Вірші своїм звучанням нагадують пісні, і до багатьох із них справді написана музика. А прозу на музику покласти не можна!

– Це надто просте розуміння, – дещо розчаровано прокоментував його відповідь птах. – Гадаю, вам слід вже знати трохи більше. Чи можете ви, наприклад, пояснити, звідки береться ота «пісенність» віршованих творів?

Діти замислилися.

– Отож я просто-таки зобов'язаний провести для вас спеціальний урок! – негайно зробив висновок Мудрий Папуга.

П'ятий урок Мудрого Папуги

Що таке рима й ритм?

«Пісенність» поезії виникає насамперед завдяки *рими* та *ритму*.

Рима – це повтор звуків, які пов'язують закінчення двох або більше рядків у поетичному творі.

Послухайте перших чотири рядки пушкінської казки у перекладі М. Терещенка:

Край лукомор'я дуб зелений,
І золотий ланцюг на нім:
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім.

Ви, напевне, почули, що закінчення першого та третього рядків («зелений»/ «учений»), а також другого та четвертого рядків («нім»/ «тім») співзвучні. Таку-от співзвучність і називають римою. Між іншим, саме слово «рима» утворене від грецького слова «*rhythmos*», що перекладається як «плавність», «розміреність». Цікаво, однак, що від цього слова походить і слово «ритм», яким позначається друга характерна риса поезії.

Ритм утворюється упорядкованим чергуванням наголошених і ненаголошених складів у рядку. Давайте візьмемо до прикладу інший уривок з того ж самого прологу й послухаємо, як у ньому чергуються наголошені й ненаголошені склади:

В темніці там царівна тужить,
А бұрий вóвк їй вірно слұжить (...).

Погляньте на екран ноутбука. Якщо кожний наголошений склад у цих рядках ми позначимо значком $\cup$, а ненаголошений – значком $\cup$, то вийде така схема:

Ми можемо показати ритм цих рядків за допомогою хвилястої лінії: великі хвилі відображуватимуть наголошені склади, а маленькі – ненаголошені.

Як бачите, великі хвилі *рівномірно* чергуються з малими. Ця рівномірність і є ритмом. Зрозуміло, що твір під назвою «Коліскова» матиме ритм інший, ніж, скажімо, вірш, задуманий як марш. Отже, в різних поезіях ви можете відчутти різний ритм. Відповідно до ритму віршованого твору ми добираємо і темп його читання.

Ритм і рима є важливими ознаками поезії. Утім, згодом ви дізнаєтесь, що іноді ритм можна зустріти й у прозових творах, так само, як можна натрапити на вірші, в яких немає ні ритму, ні рими.

1. Які факти з життя О.С. Пушкіна тобі запам'яталися?
2. Що є спільного між прологом до «Руслана і Людмили» та фольклорними казками? А чим вони відрізняються одне від одного?
3. Поясни, що таке рима й ритм. Наведи відповідні приклади.

*Праворуч підеш – знайдеш загублене.
Ліворуч підеш – прийдеши до улюблених пісень.
Прямо підеш – домалюєш малюнок.*

Праворуч. Уяви, що з українського перекладу прологу до казки «Руслан і Людмила» зникли рими. Скориставшись довідкою, спробуй їх поновити.

Іде праворуч – спів заводить,
Ліворуч – казку повіда.
Дива там: лісовик там ... ,
В гіллі русалка спить ... ;
На невідомих там доріжках
Сліди нечуваних страхіть;

Там хатка на курячих ...
Без вікон, без дверей...

Довідка: бліда, ніжках, стоїть, бродить.

Ліворуч. Спробуй визначити ритм однієї із своїх улюблених пісень. Зобрази цей ритм за зразком, який показав під час свого уроку Мудрий Папуга.

Прямо. Мудрий Папуга запропонував Сашкові та Софійці разом намалювати казкових персонажів, що зустрічаються у пролозі до «Руслана і Людмили». Вони швидко впоралися, але деяких героїв все ж таки забули. Уважно розглянь їхній малюнок і скажи, кого в ньому бракує.

Розділ другий,

у якому ти разом із нашими героями
побуваш у величезному черевикю.

Ш. Перро. «Попелюшка, або Соболевий черевичок»

– Я б так хотіла почути ще якусь літературну казку, – мрійливо промовила Софійка.

– Зараз ми це організуємо, – запевнив її Кіт Учений, – тільки давайте зробимо це в іншій частині моїх володінь. Скажімо, у чарівній альтанці.

– А чому вона чарівна? – запитав Сашко.

– Побачите, – загадково посміхнувся Кіт і повів гостей стежиною, що починалася біля дуба і вела в глиб саду. Уздовж неї тягнулися шипшинові зарості, над якими витанцьовували барвисті метелики. Деякі з них, присідаючи на гілки дерев або стебла трави, перетворювалися на квіти.

– А на нас тут не накинеться якийсь гайовик чи Соловей-розбійник? – запитала Софійка, боязко роззираючись довкола.

– Зі мною вам нічого не загрожує, – гордо відказав Кіт Учений і тричі форкнув через ліве плече, вочевидь, намагаючись у такий спосіб відігнати від своїх гостей казкову нечисть.

Довго йшли подорожні, перш ніж побачили, що далеко попереду, в арці, утвореній гілками кущів, забіліла обіцяна альтанка. Софійка так стомилася, що попросила кілька хвилин для відпочинку. Зваживши на її прохання, Кіт Учений галантно уклонився всьому товариству й промовив:

– У такому разі я запропоную вам літературний відпочинок.

Він пройшов трохи уперед і тричі перебіг дорогу. На тому місці раптом з'явився кришталевий черевичок. За мить він почав стрімко збільшуватися, доки не став завбільшки з невеличкий будинок.

– Що це? – здивовано запитали діти.

– Кімната літературного відпочинку, – відповів Кіт Учений, вельми задоволений враженням, яке справило на гостей його маленьке чаклунство. – Вона збудована з чарівного кришталю, який, концентруючи у собі силу літературних казок, знімає з подорожніх будь-яку втому. А всередині цієї споруди на вас чекає одна пречудова казка.

– І ми можемо просто зараз туди потрапити? – запитав Сашко.

– Так, якщо відповісте на три запитання, – мовив Кіт і відразу взявся до справи.

Поміркуй над цими запитаннями разом із Сашком і Софійкою.

1. В якій казці черевичок стає важливим учасником подій?
2. Хто є автором цієї казки?
3. Які казки цього письменника ти знаєш?

Швидко впоравшись із завданням Кота Ученого, діти сміливо увійшли до прозорого будиночка-черевика. Всередині все також було скляним – стіни, підлога, стеля, меблі. Навіть у каміні, біля якого розташувалися подорожні, завмерли червоні змійки скляного вогню.

– Ач, яке диво! – замилувався вогнем Мудрий Папуга.

Кіт Учений дістав із шафи, прикрашеної різнокольоровою мозаїкою, книжку. Звісно, книжка також була скляною. Він перегорнув кілька сторінок – і кімната наповнилася ніжним мелодійним дзеленчанням.

– Ця книжка зроблена з чарівного кришталю, який ніколи не розіб'ється, – пояснив Кіт. – У ній вміщені прозорі й сяйливі, знайомі усім нам від раннього дитинства казки французького письменника Шарля Перро. Є серед них і славетна «Попелюшка» – казка, в котрій, як ви пам'ятаєте, цікаву роль відіграв черевичок. Саме цю казку я й хотів запропонувати вашій увазі. Однак спочатку вам слід прочитати про її автора.

Кіт Учений запропонував дітям вийняти з рюкзака книжку з розповідями про письменників, яку вони читали в будиночку Літературних Казок.

– Та ми ж не брали там ніякої книжки! – здивувалася Софійка.

– Певно ж, не брали, – промуркотів Кіт. – Я сам потурбувався про те, аби вона до вас потрапила.

Сашко розв'язав рюкзак і дійсно знайшов у ньому знайому старовинну книжку. Мудрий Папуга допоміг йому знайти у ній розповідь про Шарля Перро.

– Отже, читай! – сказав птах і про всяк випадок додав: – Тільки голосно й виразно.

– Спробую, – посміхнувся хлопчик і почав читати.

Шарль Перро
(1628–1703)

Навряд чи відомий французький поет і критик Шарль Перро міг передбачити, що справжнє безсмертя у століттях йому при-

несе не престижне звання академіка* Французької академії, а казки, якими він розважав королівський двір. Адже, готуючи видання отих «казочок», він навіть не наважився підписати їх своїм ім'ям. Тоді Перро побоювався, що йому дорікатимуть за прихильність до простонародних оповідок або ж глузуватимуть з того, що він, шанований учений, на схилі літ узявся за таку легковажну справу. Саме тому письменник уперто приховував те, що є автором творів, котрі згодом стали визнаними шедеврами** світової літературної казки. Він підписував їх ім'ям вісімнадцятирічного сина та ще й «виправдовував» його юним віком потяг до створення казок. Так, у присвяті, що була адресована принцесі, зазначалося: «Ваша королівська високосте! Очевидно, ніхто не заперечить, що дитині було приємно складати казки, які увійшли до цієї збірки; однак усі дивуються, що в неї вистачило сміливості вам їх запропонувати».

Утім, цінність тих казок Ш. Перро таки усвідомлював. Не випадково згадувана присвята завершувалася словами про те, що казкові твори «...сповнені глибокого смислу, який розкривається лише уважному читачеві». Цей «глибокий смисл» письменник відкрив ще за дитячих років, коли немов зачарований слухав різноманітні народні казки. Дитяча закоханість у них далася взнаки за багато років по тому, коли письменник взявся до створення власних казок.

Він писав їх, спираючись передусім на французький фольклор. Про це Ш. Перро відверто сказав у передмові до своєї збірки «Казки матінки моєї Гуски, або Історії та оповідки минулих часів з повчальними висновками», що побачила світ 1697 року. І сама назва збірки, і принцип її побудови, і головний оповідач уміщених у книжці творів, вигадана «матінка Гуска», мали чимало спільного з фольклорними казками. Та й у самих казках Ш. Перро деякою мірою відтворював подробиці життя простого люду, народні уявлення про людські чесноти, риси національного характеру.

Однак найважливішим для письменника було наповнити власні казкові вигадки вагомим моральним змістом, який би «глибоко западав у дитячу душу». Тому він намагався завершити кожну казку стислим і змістовним повчанням, написаним

Однак найважливішим для письменника було наповнити власні казкові вигадки вагомим моральним змістом, який би «глибоко западав у дитячу душу». Тому він намагався завершити кожну казку стислим і змістовним повчанням, написаним

* Академік – дійсний член академії наук, звання вченого, художника, письменника, обраного до певної академії.

** Шедевр – зразковий витвір, який визнано найвищим досягненням мистецтва.

ним у віршовій формі. Завдяки моральному змісту й художній досконалості своїх творів письменник зажив слави одного із засновників світової літературної казки.

За триста років, які минули з часу першого виходу друком «Казок матінки моєї Гуски...», твори Ш. Перро завоювали весь світ. Нині ім'я автора «Червоної Шапочки», «Кота у чоботях», «Зачарованої красуні», «Попелюшки...», «Синьої бороди», «Хлопчика-Мізинчика» знає кожна дитина. Про нев'янучу популярність творів Перро сьогодні свідчить велика кількість створених на їхній основі кінострічок, театральних спектаклів, радіоп'єс та мультфільмів. Отож герої Перро вже давно вийшли за межі суто книжкового життя. Утім, важливо знати саме літературні твори, в яких вони вперше з'явилися.

– А тепер запрошую вас послухати казку «Попелюшка, або Соболевий черевичок», – оголосив Кіт Учений.

– Стривайте, – зупинила його Софійка. – Тут, мабуть, сталася якась помилка! Я декілька разів перечитувала цю казку і точно пам'ятаю, що в ній ідеться не про соболевий, а про кришталевий черевичок! Та й у мультфільмі, який я бачила, Попелюшка також взута саме у кришталеві черевички.

– Ось це й називається парадоксом* перекладу, – енергійно озвався Мудрий Папуга. – Дійсно, багатьом читачам «Попелюшки...» запам'яталося, що черевичок, який відіграв щасливу роль у долі головної героїні, був скляним. А нещодавно в Україні з'явилося нове видання казок Ш. Перро, в якому кришталевий черевичок несподівано для необізнаних читачів поступився місцем соболовому. Однак помилки тут немає.

Птах відкрив ноутбук, впевнено постукав дзьобом по клавішах і відкрив на екрані потрібний текст.

– Ось, послухайте, – звернувся він до дітей, – що пише про такі зміни черевичка Попелюшки Роман Терещенко, який підготував українські перекази казок французького письменника:

«...Перро вжив майже зовсім забуте тепер старофранцузьке слово, яке в ті далекі часи означало найкоштовніше в середньовічній Європі хутро, що його привозили з далекого Сибіру, – соболеве. За іронією долі у французькій вимові це слово майже неможливо відрізнити від іншого, що означає в перекладі скло, скляний або кришталевий посуд. Стародавнє слово забулось, а бідолашній Попелюшці з волі не досить обізнаних видавців та тлумачів довелося століттями танцювати й тікати від принца в скляних або й кришталевих черевичках. Ми, як і добрий та лагідний дідусь Перро, вважаємо, що в соболових черевичках їй буде все ж таки зручніше...»

* Парадо́кс – явище, яке не відповідає звичайним уявленням.

– Однак дехто інакше дивиться на «літературні пригоди» черевичків Попелюшки, – вів далі Мудрий Папуга. – Наприклад, відомий письменник Джанні Родарі назвав цю неточність перекладу «творчою помилкою» і навіть щасливим випадком. На його думку, кришталеві черевички виявилися значно цікавішими за «звичайні хутряні капці». Тож питання про те, яке саме взуття більше пасує Попелюшці, є дискусійним*...

І справді, щойно Мудрий Папуга закінчив своє пояснення, між Сашком та Софією спалахнула суперечка. Софіїці було шкода розставатися з такими гарненькими, такими незвичайними кришталевими черевичками Попелюшки. А Сашко наполягав на тому, що переклад казки має точно доносити задум автора до читачів інших країн, тим більше, що танцювати й бігати по сходах у скляному взутті справді важкувато... А як вважаєш ти?

Юні мандрівники так і не дійшли згоди. Тоді Кіт Учений звернувся до них із такими словами:

– Тепер ви, напевне, зрозуміли, чому в нашому Саду гостям показують обидва черевички: соболевий – коли їм читають саму казку, а кришталевий – коли їх запрошують до кімнати відпочинку, в якій ця казка має бути прочитана.

– Але в такому разі, – зауважив Мудрий Папуга, хитро примружившись, – вам варто було б показати ще й золотий черевичок. Адже саме такий черевичок загубила Попелюшка у казці, надрукованій братами Грімм, котрі, окрім німецьких, публікували ще й казки інших народів світу.

– А ми про це також подбали, – впевнено мовив Кіт і показав скляне зображення черевичка в кришталевій книжці. Малюнком раз у раз пробігали різнокольорові хвилі – то золотисті, то прозоро-молочні, то майже бронзові. Сашко та Софія не могли відвести очей від такої краси.

Тим часом Кіт Учений продовжував пояснювати:

– Ця зміна кольорів натякає на те, що в різних перекладах та переказах знаменитий черевичок Попелюшки виглядає по-різному... Втім, – додав він, – вже, мабуть, час перейти до самої казки.

Кіт перегорнув кілька сторінок кришталеві книжки, повертаючись до початку «Попелюшки...». Знову тихо задзеленчала книжка, і на тлі цього дзеленчання по-новому зазвучали слова добре відомої казки...

* Дискусійне питання – питання, на яке немає однозначної відповіді.

ПОПЕЛЮШКА, АБО СОБОЛЕВІЙ ЧЕРЕВИЧОК

Один багатий удівець одружився вдруге з удовою, такою чванливою та гордовитою, якої, відколи світ світом, ніхто й не бачив. Вона мала двох дочок, теж чванливих і гордовитих. А в чоловіка була своя дочка, надзвичайно

добра та ніжна – вся в матір, найкращу жінку в світі.

Не встигли відсвяткувати весілля, як мачуха вже показала свою лиху вдачу. Вона зненавиділа пасербицю за її красу, бо поряд з нею її власні дочки здавалися ще огиднішими.

Отож мачуха й загадувала дівчині робити найбруднішу роботу в домі: мити посуд, прати одяг, прибирати кімнати.

Спала дівчина аж під самим дахом, на горищі, на блаженському солом'яникові, тимчасом як сестри її жили в розкішних покоях з м'якими постелями та дзеркалами, що в них бачили себе з голови до ніг.

Бідна дівчина покійно терпіла всі кривди й не наважувалась жалітися батькові – той однаково вилаяв би її, бо в усьому корився своїй лихій дружині.

Упоравшись з роботою, дівчина йшла в куток і сідала просто на попіл, натрушений біля каміна. Тому всі в домі звали її Чорногузкою. А менша сестра, не така лиха, як старша, прозвала її Попелюшкою.

Та навіть у лахмітті і в попелі Попелюшка була куди гарніша за своїх сестер, хоч ті й ходили в пишних шатах.

Якось син короля, молодий і гожий принц, улаштував бал і запросив на нього всіх знатних людей королівства. Наші дві панночки теж дістали запрошення, бо їх мали за поважних осіб у тій країні.

Почалися клопоти й турботи – треба ж було приготувати сукні та оздоби і вибрати зачіски, які їм були б найбільше до лиця.

А Попелюшці додалося роботи – прати й прасувати білизну для сестер, крохмалити їм комірці та манжети.

Сестри тільки про те й говорили, як би краще вбратися, і без упину крутилися перед дзеркалами, вибираючи й приміряючи свої сукні.

– Я, – сказала старша, – вберуся в сукню з червоного оксамиту й почеплю оздоби, які мені привезли з Англії.

– А я, – мовила менша, – вберуся в буденну сукню, та зате надіну накидку, гаптовану золотими квітами, й діамантове намисто – такого ні в кого немає!

Вони замовили наймодніші капелюшки, накупили найдорожчих парфумів і пудри.

Вдягнувшись, покликали Попелюшку подивитися – адже вони знали, що в неї хороший смак.

Дівчина дала сестрам мудрі поради і навіть запропонувала зачесати їх. Ті залюбки погодились. Поки вона їх зачісувала, сестри спитали:

– А ти, Попелюшко, хочеш поїхати на бал?

– Ой, сестриці, не смійтеся з мене! Чи ж мені личить там бути?

– А й справді, всі сміялись б, побачивши на балі Чорногузку! Якась інша дівчина за такі слова, певно, зіпсувала б злим сестрам зачіски. Але Попелюшка була добра та незлостива і зачесала їх так гарно, що кращого годі було й бажати.

Сестри два дні майже нічого не їли, крутилися перед дзеркалами і весь час роздивлялися – чи не схудли була і чи не треба ще тугіше зашнурувати їх, – адже вони хотіли бути тонесенькими та стрункими.

Аж ось щаслива мить настала. Сестри з матір'ю сіли в карету й поїхали на бал.

Попелюшка довго стояла під брамою й сумно дивилася їм услід.

Коли ж карета зникла з очей, дівчина сіла на ганку й гірко заплакала.

Раптом з'явилася її хрещена мати – чарівниця. Побачивши, що дівчина вмивається сльозами, вона спитала:

– Що сталося?

– Я хотіла б... хотіла б... – сказала Попелюшка й заплакала так гірко, що не могла більше вимовити й слова.

– Ти хотіла б поїхати на бал, авжеж? – спитала чарівниця.

– Авжеж! – відповіла Попелюшка, схлипуючи. – Дуже, дуже хотіла б.

– Не плач, усе буде добре, – мовила чарівниця. – Якщо ти будеш слухняною дівчинкою, я зроблю так, що ти поїдеш туди.

Вона вийшла з Попелюшкою на подвір'я і наказала:

– Піди на город і принеси мені найкращий гарбуз!

Попелюшка побігла на город, знайшла найкращий гарбуз, зірвала його і принесла хрещеній матері, й гадки не маючи, як цей гарбуз допоможе їй поїхати на бал.

Чарівниця розрізала гарбуз, вибрала насіння, вдарила по ньому своєю чарівною паличкою – і в ту ж мить гарбуз перетворився на розкішну визолочену карету.

Потім вона заглянула в мишачу пастку й побачила в ній шестеро мишей.

Вона звеліла Попелюшці відчинити пастку.

Миші одна по одній вибігали з неї, чарівниця доторкалася до кожної своєю чарівною паличкою, і кожна миша оберталася на чудового коня.

Отак з'явилося шестеро гарних коней, мишачо-сірих, у яблуках.

Тепер черга була за кучером.

– Піду гляну на щурячу пастку, – сказала Попелюшка, – може, туди впіймався щур? От і був би нам кучер.

– Чудово, – мовила хрещена мати, – піди глянь.

Попелюшка принесла щурячу пастку – там сиділи три великих щури.

Чарівниця вибрала найбільшого, старого, з довгими сивими вусами й доторкнулася до нього своєю чарівною паличкою. Мить – і товстелезний кучер-вусань уже стояв перед ними.

Потім хрещена мати сказала Попелюшці:

– Піди-но в садок – там біля криниці ти знайдеш шість ящірок. Принеси їх мені.

Попелюшка принесла ящірок, і чарівниця обернула їх на шістьох лакеїв у строкатих лівреяx; вони стрибнули на приступку позад карети, та так спритно, ніби все своє життя нічого іншого й не робили. Тоді чарівниця сказала:

– Ну ось, Попелюшко, тепер ти маєш у чому їхати на бал. Ти рада?

– Авжеж! Тільки як же я поїду туди в цьому лахмітті? – зітхнула дівчина.

Чарівниця доторкнулася до Попелюшки своєю паличкою – і враз її дранка перетворилася на розкішну сукню, гаптовану золотом, сріблом і самоцвітами.

Ще дала чарівниця дівчині пару облямованих соболевым хутром черевичків, таких гарненьких та ловких, що кращих не було ні в кого у світі.

Рада та весела сіла Попелюшка в карету.

На прощання хрещена мати наказала їй над усе пам'ятати, що вона може бути на балі тільки до півночі, бо опівночі всі чари зникнуть: карета знову стане гарбузом, коні – мишами, лакеї – ящірками, кучер – щуром, а її розкішна сукня – благенською дранкою.

Попелюшка пообіцяла, що так і зробить.

Вона поїхала до королівського палацу, не тямлячи себе від щастя.

Принц, якому доповіли, що приїхала якась незнайома принцеса, вийшов її зустріти. Він подав їй руку і повів до зали, де зібралися гості.

У залі запала тиша. Гості перестали танцювати, музики – грати: так вразила їх краса незнайомої дівчини. Чути було тільки шепіт:

– О, яка вона гарна!

Король, хоч який був старий, теж не зводив з неї очей і пошепки сказав королеві, що давно вже не бачив такої вродливої і милої дівчини.

Всі дами придивлялися до сукні та зачіски незнайомки, щоб завтра й собі зробити такі самі, якщо тільки знайдеться такий крам і такі вмілі кравці та перукарі...

Принц посадовив Попелюшку на почесне місце, а потім запросив до танцю. Вона танцювала напрочуд граційно, і всі гості милувалися нею.

Після танців подали різні смачні наїдки та питва, але принц і не доторкнувся до них – він дивився тільки на красуню-гостю і думав тільки про неї.

А Попелюшка сіла біля своїх сестер, привітно розмовляла з ними й почастивала їх помаранчами та цитринами, якими пригостив її принц.

Вони дуже здивувалися з такої люб'язності, бо не впізнали Попелюшку і мали її за невідому принцесу.

Раптом Попелюшка почула, що годинник вибив без чверті дванадцятю. Вона ввічливо попрощалася з гостями і зникла так швидко, що ніхто не встиг її затримати.

Повернувшись додому, дівчина палко подякувала своїй хрещеній матері і сказала, що дуже хотіла б завтра знову поїхати на бал, бо принц запросив її.

Чарівниця погодилася.

Та не встигла Попелюшка докладно розповісти хрещеній матері про бал, як у двері постукали: це повернулися з королівського палацу мачуха й сестри.

– Ой, як же довго ви не поверталися! – сказала Попелюшка, відчинивши двері, позіхаючи й протираючи очі так, ніби щойно прокинулася. Хоч їй, ясна річ, зовсім не хотілося спати...

– Якби ти була на цьому чарівному балі, – відповіли сестри, – ти б там не занудилася! Туди приїздила незнайома принцеса, найвродливіша в світі! Вона була дуже люб'язна і навіть почастивала нас помаранчами та цитринами.

Не тямлячися з радості, Попелюшка спитала, як звуть ту принцесу.

Але сестри відповіли, що ніхто цього не знає і що принц ладен оддати все на світі, аби тільки дізнатися, хто вона така.

– Невже й справді вона така гарна? – спитала Попелюшка всміхаючись. – Які ж ви щасливі, що бачили її! Якби хоч одним оком глянути на неї!.. Сестрице Жавотт, – мовила вона до стар-

шої сестри, – будь ласка, позичте мені вашу буденну жовту сукню, і я поїду на бал.

– Овва! – відповіла Жавотт. – Щоб я давала свої сукні якійсь Черногузці! Я ще не збожеволіла!

Попелюшка тільки того й чекала і аніскілочки не засмутилася, бо що б вона мала робити, якби сестра погодилася дати їй свою сукню?

На другий день сестри знову поїхали на бал і Попелюшка теж, вбрана цього разу ще розкішніше.

Принц не відходив од неї ні на хвилину і раз у раз говорив їй ніжні слова.

Дівчині було так хороше, і вона так щиро веселилася, що геть забула про наказ хрещеної матері. Їй здавалося – до півночі ще ждати і ждати, аж раптом годинник почав бити дванадцять.

Попелюшка схопилася з місця й побігла з легкістю лісової кізки.

Принц кинувся за нею, але марно.

На сходах Попелюшка загубила один із своїх соболевих черевичків, і принц шанобливо підібрав його.

Він підбіг до брами і спитав у вартових, чи не бачили вони, куди поїхала юна принцеса.

Але вартові відповіли, що нікого не бачили, крім хіба що якоїсь убогої дівчини, більше схожої на селянку, аніж на принцесу.

Не почувши нічого втішного, принц сумно повернувся до палацу. Він думав тільки про те, як розшукати чарівну втікачку.

А Попелюшка прибігла додому зовсім задихана, без карети, без лакеїв, у своїй старій, подертій сукенці. Нічого не залишилося в неї від її розкішного вбрання – тільки один черевичок.

Коли сестри приїхали з балу, Попелюшка спитала, чи була там сьогодні прекрасна незнайомка.

Вони сказали, що була, але зникла, ледве почало бити північ, і зникла так швидко, що навіть загубила свій соболевий черевичок, та такий гарний, що кращого ніколи не було ні в кого в світі. А принц підібрав черевичок прекрасної незнайомки і лише на нього дивився, бо, певно, дуже закохався в принцесу.

Вони сказали правду: принц і справді покохав красуню.

За кілька днів він звелів привселюдно, під звуки фанфар, оголосити, що одружиться з тією дівчиною, на яку прийдеться соболевий черевичок.

Принцові посланці поїхали по всій країні і міряли черевичок спершу принцесам, потім герцогиням, тоді всім дівчатам з вельможних родин, але все було марно.

Нарешті принесли черевичок і двом Попелюшциним сестрам.

Та що вони не робили, як не старалися – не взули черевичка, бо він не налазив на їхні ноги.

Тоді Попелюшка, яка відразу впізнала свій черевичок, сказала сміючись:

– А дайте-но й мені поміряти – може, на мене налізе?

Сестри зареготали й почали глузувати з неї.

Але принців посланець пильно глянув на Попелюшку, побачив, яка вона гарна, і сказав:

– Так, нехай і вона спробує – адже мені наказано міряти черевичок усім дівчатам.

Він посадив Попелюшку на ослінчик і поміряв черевичок на її маленьку ніжку.

І диво! – черевичок взувся так швидко та легко, ніби ніжка тільки того й чекала!

Сестри здивувалися, але коли Попелюшка вийняла з кишені другий такий черевичок і взула його на другу ніжку, вони аж уклякли на місці.

Раптом з'явилася чарівниця, доторкнулася своєю паличкою до Попелюшиного вбрання, і воно перетворилося на прегарну сукню, ще розкішнішу, ніж та, в якій дівчина була на балі.

Сестри впізнали в Попелюшці ту красуню, що приїздила до королівського палацу.

Вони кинулися їй до ніг і благали вибачити, що зле з нею поводитись і кривдили її.

Попелюшка підвела їх і сказала, що вибачає їм од щирого серця і просить наперед завжди її любити.

Потім Попелюшку повезли до палацу, і принц побачив, що вона ще краща, ніж раніше.

За кілька день відгуляли весілля.

А Попелюшка, така ж добра, як і вродлива, взяла сестер у палац і незабаром оддала їх заміж за двох молодих вельмож.

Переказ Р. Терещенка

Після того як пролунало останнє речення казки, дітям закортіло роздивитися ілюстрації, що прикрашали текст у кришталевій книжці.

– Ніколи в житті я ще не бачила скляних малюнків! – мовила Софійка.

– Звичайно, бо ця книжка – єдина у світі, – з погордою відповів Кіт Учений.

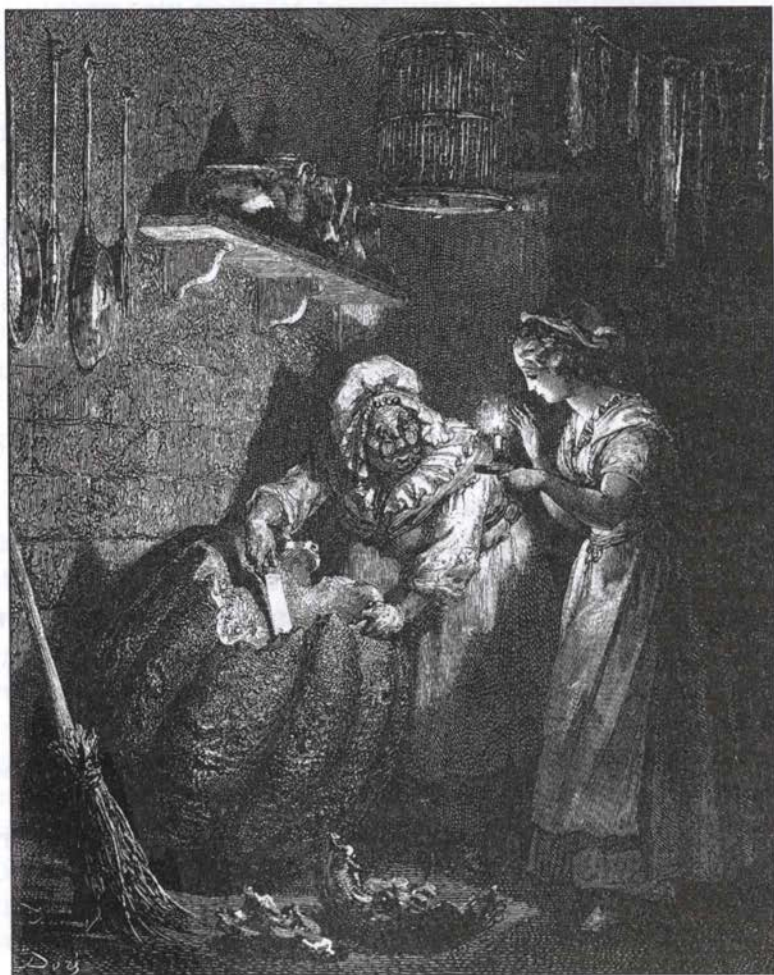
Він встав і жестом запросив юних читачів до столу, на якому залишив кришталеву книжку. За мить вони вже обережно перегортали сторінки, шукаючи скляні ілюстрації.

Доки наші герої переглядають кришталеву книжку, попрацюй над такими запитаннями й завданнями:

1. Як Попелюшці жилося в рідному домі? Чому її ненавиділи мачуха та сестри? А як сама Попелюшка ставилася до своєї родини?
2. В яких епізодах розкривається працьовитість, безкорисливість і доброта головної героїні?
3. Чи хотілося їй поїхати на бал? Обґрунтуй свою відповідь цитатами з твору.
4. Яким чином Попелюшка потрапила до палацу?
5. Що було головною причиною її успіху на балу?
6. Що допомогло принцу відшукати прекрасну незнайомку?
7. Чи була заслуженою винагорода, що випала на долю головної героїні?
8. Визнач чарівні елементи у цій казці.

Г. Доре. Ілюстрація до казки
«Попелюшка, або Соболевий черевичок»

2 1. Нижче твоїй увазі пропонуються цитати з різних епізодів «Попелюшки...». Однак їхня послідовність порушена. Прочитай їх і запиши в зошиті номери цих цитат відповідно до перебігу подій у творі (тобто відповідно до сюжету).

1. «Потім Попелюшку повезли до палацу, і принц побачив, що вона ще краща, ніж раніше. За кілька днів відгуляли весілля».

2. «Не встигли відсвяткувати весілля, як мачуха вже показала свою лиху вдачу».

3. « – Піди на город і принеси мені найкращий гарбуз!»

4. «Та навіть у лахмітті і в попелі Попелюшка була куди гарніша за своїх сестер, хоч ті й ходили в пишних шатах».

5. «Гості перестали танцювати, музики – грати: так вразила їх краса незнайомої дівчини».

6. «На сходах Попелюшка загубила один із своїх соболевих черевичків, і принц шанобливо підібрав його».

7. «А Попелюшка сіла біля своїх сестер, привітно розмовляла з ними й почастивала їх помаранчами та цитринами, якими пригостив її принц».

2 Уважно розглянь ілюстрацію до казки, зроблену відомим французьким художником Гюставом Доре. Який епізод твору Ш. Перро вона змальовує? Якою постає Попелюшка на малюнку?

3 1. Порівняй сюжети «Попелюшки...» та «Пані Метелиці». Що в них спільного? А чим вони відрізняються?

2 Чому, на твою думку, «Попелюшка...» набула широкої популярності у світі?

Після того як Сашко та Софійка переглянули всі малюнки, вміщені у кришталевій книжці, Кіт Учений запропонував їм продовжити подорож. Щойно він вивів гостей надвір, як кришталева черевичок зник. Натомість альтанка, котра раніше здавалася майже недосяжною, тепер швидко наближалася до мандрівників, сповнених свіжих сил.

Розділ третій,

у якому Софійка й Сашко зазнають дивовижного перевтілення, внаслідок чого переживають не менш дивовижну літературну пригоду.

Г.К. Андерсен. «Снігова Королева»

Невдовзі подорожні зайшли до альтанки й розсілися по плетених кріслах, що стояли довкола плетеного столу із гнучими ніжками. Над головами Софійки та Сашка погойдувалися гілки, рясно вкриті стиглою шовковицею. На столі лежав старий капелюх, прикрашений трояндою яскраво-вогняного кольору.

– Чи знаєте ви, що це за капелюх? – задумливо запитав гостей Кіт Учений і, помітивши їхню розгубленість, пояснив: – Колись одна дівчинка, в якої чаклунка відібрала спогади, побачивши на цьому капелюсі троянду, згадала дещо дуже важливе.

– То ми, значить, теж маємо згадати щось важливе? – здогадався Сашко.

– Саме так, – відповів Кіт Учений. – Під цим капелюхом сховалися деякі літературні герої. Ви маєте їх упізнати, а головне – назвати письменника, який їх вигадав.

Аби не марнувати часу, Софійка відразу узялася до справи й спробувала підняти чарівного капелюха, однак навіть не змогла зрушити його з місця. Капелюх наче приріс до столу. Дівчинка отетеріло поглянула на Кота. Той незворушно пояснив:

– Він поводить себе, як і годиться справжньому казковому капелюху. Доки не пригадаєте якесь казкове заклинання, ви з ним не впораєтесь.

– Будь-яке? – жваво запитала Софійка.

– Будь-яке підходяще, – уточнив Кіт.

– А таке згодиться? – спитав Сашко і, виструнчившись, голосно проказав: – Хатинко, хатинко, стань до мене передом, а до лісу – задом!

Капелюх навіть не поворухнувся.

– Яка ж це хатинка? – засміялася Софійка. – Тут, певно, доречніше було б сказати: «Сезам, відчинися!» або: «Крекс-фекс-пекс!».

Важко сказати точно, яке з цих заклинань спрацювало, але капелюх затремтів і з посвистом перекинувся. Під ним знаходилися порцелянові фігурки героїв казок, добре відомих дітям.

Назвати письменника-казкаря, який написав про цих героїв, для Софійки та Сашка було за іграшку.

– Та це ж Ганс Крістіан Андерсен, – вигукнули вони.

– Правильно! – сказав Кіт Учений і, посміхнувшись у вуса, додав: – Вам, мабуть, вже кортить вирушити до якоїсь його казки, чи не так? Проте я раджу вам спершу дещо прочитати про самого письменника.

Сашко дістав із рюкзака старовинну книжку і взявся читати вголос вміщену в ній розповідь про Г.К. Андерсена.

Ганс Крістіан Андерсен (1805–1875)

Чи часто випадало вам бачити пам'ятники, встановлені на честь літературних героїв, а тим паче – героїв казок? Утім, є у світі країна, що пишається такими пам'ятниками. Вона називається Данія.

Цій країні, що знаходиться на півночі Європи, пощастило стати батьківщиною Великого Казкаря – Ганса Крістіана Андерсена. Його дивовижні казки, якими зачитуються діти з усього світу, уславили Данію: її міста зі старовинними вуличками, вздовж яких вишикувалися будинки з гостроверхими дахами, її пишні сади та величні замки, її мальовниче узбережжя.

Вдячні данці увічнили в пам'ятниках героїв, створених фантазією їхнього славетного співвітчизника. У Королівському саду, розташованому неподалік від міської ратуші в Копенгагені, столиці Данії, на постаменті завмерли персонажі казки «Дикі

лебеді». А біля входу до копенгагенського порту з мереживної морської піни виростає скульптура Русалоньки.

Свої сюжети Андерсен, здається, знаходив просто посеред звичайного життя. Можливо, вони народжувалися тоді, коли він дивився, як пливе міським ровом змайстроване зі старої газети суденце; або тоді, коли насолоджувався барвистим мерехтінням морської піни чи спостерігав, як розкриває свою чашечку тюльпан. Мабуть, власне життя письменника підказало йому сюжет зворушливої історії про гидке каченя, котре з часом стало прекрасним лебедем...

Великий Казкар народився у місті Оденсі в родині бідного шевця. Простим був побут дому його батьків: хлопчик жив у тісній кімнатці, в якій, окрім складаної лави, на котрій він спав, стояли ще верстат та ліжко. Однак за межами помешкання Андерсенів розлягався неосяжний, сповнений справжнього чародійства світ. Одного разу знайома праля сказала маленькому Гансові, що під їхньою річкою починається китайське королівство. Саме тоді хлопчик, який щиро повірив її словам, і вигadaв свою першу казку.

Злидні, від яких потерпала родина, не затьмарили щасливого дитинства Ганса. Найбільше хлопчик полюбляв слухати казки і гратися... з ляльками. «Кожного дня, – згадував потім письменник, – я шив для ляльок нові шати. Мене так захоплювала ця справа, що я часто зупинявся просто посеред вулиці й розглядав багатих панянок, вбраних у шовк та оксамит, уявляючи, скільки королівських мантій, шлейфів та лицарських костюмів міг би накріюти з їхнього одягу. Подумки я вже бачив це вбрання під своїми ножицями».

Здавалося, що від такого захоплення Гансові залишалося зробити лише один крок до професії кравця. Тим більше, що саме про це мріяла його мати. Проте хлопець вірив у щасливу зірку свого великого акторського майбуття. Ця віра надихнула його перебраться до Копенгагена. Він вирушив у дорогу майже без речей, з кількома рекомендаційними листами в кишені. Тоді Гансові було лише чотирнадцять років.

Неважко уявити, яким «гидким каченям» почувався убого вдягнений підліток у столиці, де намагався вивчати акторське ремесло. Однак Гансові була притаманна якась особлива сила, що прихилила до нього людей. Незабаром у юнака з'явилися покровителі, які подбали про те, аби він міг безкоштовно навчатися у гімназії. Наука давалася Гансу нелегко. Однокласники мали кращі знання, до того ж він був на кілька років старшим за них. Неодноразово Ганс потрапляв у скрутне становище. Однак він вчився наполегливо й завзято, з усіх сил прагнучи виправдати довіру своїх заступників. Успішно склавши іспити,

юнак наслідився звернутися до них з трьома проханнями: «Це, передовсім, пара черевиків, бо мої просто-таки розсипалися на порох... Друга річ теж украй необхідна... Чи не можу я отримати новий сюртук? У старому вже годі кудись вийти, на ньому латка на латці... А третє прохання – хоч би кілька книжок»...

Актором Г.К. Андерсен так і не став. Однак захоплення театром привело його на шлях літературної діяльності. Він писав твори для театру, романи, подорожні нотатки. І, звісно, казки – хоча спершу й не надавав їм ніякого значення. Втім, саме казки принесли гучну славу, про яку колись мріяв маленький син бідного шевця, що кроїв одяг для ляльок.

Це була достота казкова слава. Під час подорожі Європою Андерсена вразила повага, якою його оточили: «О, як я вражений повагою та любов'ю... Я помітив свій уквітчаний портрет... Мене засипали подяками за мої твори», – писав він в одному з листів. А в іншому листі письменник зазначав: «Герцоги, єпископи, вчені, найвідоміші у світі люди розмовляють зі мною так, немов я – видатна особа». З часом Андерсен здобув визнання і на батьківщині. В рідному Оденсі Г.К. Андерсена вітали юрбища схвильованого народу з прапорами в руках. Сам король вшанував уславленого казкаря.

Вдячно та з незмінним подивом приймаючи усі ці знаки читацької любові, письменник нерідко згадував, як чотирнадцятирічним підлітком увійшов у данську столицю нікому не відомим хлопчиськом, без грошей і майже без знайомих. Поряд із цими спогадами слава, якою було уквітчане його ім'я, здавалася справжнім дивом. То було диво перетворення «гідкого каченяти» на прекрасного лебедя. Не випадково сам письменник твердив, що його життя схоже на казку – прекрасну, багату на події та благословенну. «Якби в дитинстві, – написав він у своїх спогадах, – коли я, злидений хлопчина, вирушив мандрувати світом, мене перестріла б всемогутня фея та запропонувала мені обрати шлях та мету, відповідні до моїх талантів та розумових здібностей, якби вона охороняла й скеровувала мене, – навіть і тоді моя доля не склалася б щасливіше, мудріше й ліпше. Історія мого життя розповість світові те, про що вона говорить мені: Господь милосердний і все робить на краще».

Дочитавши до цих слів, Сашко поволі закрив книжку.

– А я й гадки не мав, що в Андерсена була така дивовижна доля, – тихо промовив він. – Напевне, у казках правди не менше, ніж вигадки.

– Отже, молоді люди, – потираючи передні лапи, сказав Кіт, – яка з фігурок припала вам до душі? Яку з них ви оберете, таку казку я вам і покажу.

Діти схилилися над столом. Софійка обережно взяла порцелянових Кая та Герду, що тримали одне одного за руки.

– Хіба ж ти не бачила мультфільму «Снігова Королева»? – розчаровано запитав її Сашко. – Я дивився його принаймні кілька разів і знаю майже напам'ять.

– А саму книжку, за якою був знятий мультфільм, ти читав? – раптом запитав його Мудрий Папуга.

– А навіщо? – не зрозумів хлопчик.

– Дивитися мультфільм – це одна справа, а читати казку – зовсім інша, – зауважив Кіт Учений. – А для того, щоб ви відчули різницю, я пропоную вам удвох здійснити чарівну подорож до цієї книжки. – З цими словами він просто з повітря дістав книжку, в якій поряд з іншими казками Г.К. Андерсена була надрукована й казка «Снігова Королева».

– А як ми до неї потрапимо? – запитав Сашко.

– О, це дуже легко, – відповів Кіт, – я перетворю тебе на Кая, а Софійку – на Герду, і тоді ви зможете пережити усі пригоди, котрі випали на долю цих героїв. Згодні?

– Згодні! Згодні! – в один голос вигукнули Сашко та Софійка.

– У такому разі зірвіть по три ягідки з цього дерева, – Кіт показав на гілки шовковиці, що вривалися до альтанки. – З'ївши їх, ви станете Каєм та Гердою. Тільки зробити це ви маєте одночасно!

– А ми зможемо повернутися назад? – раптом занепокоїлася Софійка.

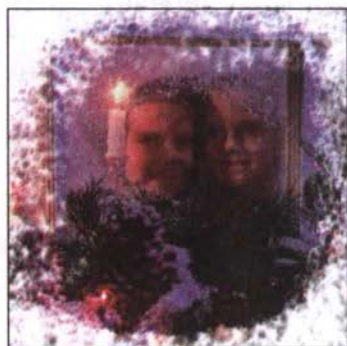
– Звичайно, – запевнив Кіт Учений. – Ви пробудете в казці до самісінького кінця, а потім я вас поверну. Справа честі! – додав він і плавно повів хвостом.

– Та ну ж бо, сміливіше! – підбадьорив дітей Мудрий Папуга.

Так і не повіривши остаточно, що це можливо, Сашко й Софійка потяглися до гілки чарівної шовковиці. Позираючи одне на одного, вони проковтнули по першій ягідці і відразу зменшилися так, що спинки плетених крісел, на які вони тільки-но спиралися, видалися їм зробленими з величезних колод. Діти взяли за другу ягоду, яка за розміром нагадувала чималий ананас, адже самі вони стали крихітними. Після того як Сашко та Софійка з'їли по другій ягоді, на них з'явилось старовинне дитяче вбрання. Особливо незвичними маленьким мандрівникам здалися великі важкі черевики. Сашко навіть трохи прогулявся в них широким майданом, на який перетворилося сидіння його крісла. З'ївши по третій ягоді, що була вже

завбільшки як гарбуз, діти почули приголомшливий дзенькіт, ніби десь поруч розбилося на тисячі осколків величезне скло. Раптом здійнявся страшенний вихор, який підкинув хлопчика та дівчинку високо вгору. Описуючи кола, вони стрімголов полетіли у повітряну безодню. Останній подув вітру штовхнув дітей у палітурку велетенської книги.

СНІГОВА КОРОЛЕВА

(Скорочено)

Оповідання перше,

в якому йде мова про дзеркало
та скалки

Ну, так починаємо! Коли ми дійдемо до кінця цієї історії, – ми знатимемо більше, ніж зараз.

Так ось, жив один лютий чорт. Він був дуже лютий, це був сам сатана! Якось він був у дуже хорошому настрої, тому що зробив собі дивне дзеркало. Це дзеркало мало незвичайну властивість – все хороше і прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне і погане виступало чіткіше і здавалося ще гіршим.

Чудові краєвиди виглядали в ньому вареним шпинатом, а найкращі люди – потворами, або здавалося, що вони стоять на головах і в них нема животів. Обличчя робилися такі перекривлені, що їх не можна було пізнати, а якщо в кого було ластовиння – воно розпливалося на весь ніс або рот.

— Це надзвичайно весело! — сказав чорт.

Коли людині спадало щось хороше на думку, в дзеркалі з'являлась жахлива гримаса, і сатана реготав, радіючи з цієї майстерної вигадки!

Усі, хто відвідував школу чорта, — а в нього була своя, чортівська школа, — розповідали скрізь про дзеркало, як про якесь чудо. «Лише тепер можна побачити, — казали вони, — якими є насправді весь світ і люди».

Вони всюди бігали з цим дзеркалом, і, нарешті, не залишилося жодної країни, жодної людини, що не відбилися б спотвореними в дзеркалі. Тоді учні чорта захотіли полетіти на небо і там повеселитися. Чим вище вони підносилися, тим більше дзеркало кривилося; вони ледве тримали його. Вони підносилися вище та вище, і раптом дзеркало так затремтіло від жахливої гримаси, що вирвалося з рук, упало на землю і розбилася на тисячу мільйонів, більйонів і ще більше скалок. І ці скалки нарobili ще більше нещастя, ніж саме дзеркало. Деякі з них, завбільшки як піщинка, літали скрізь по світу і, якщо потрапляли в око людини, там і залишалися. Людина з такою скалкою в очах бачила все навиворіт або тільки найгірше, бо кожна скалочка мала ту ж силу, що й ціле дзеркало. Деяким людям крихітна скалочка дзеркала потрапляла в серце, — і це було найжахливіше: серце перетворювалося на маленьку крижинку. Одні скалки були такі великі, що їх можна було вставляти у вікна, але крізь ці шибки не варто було дивитися на своїх друзів. Інші скалки ішли на окуляри, і біда була тій людині, яка надівала їх, щоб краще бачити і мати вірну думку про те, що є перед очима. Чорт сміявся так, що от-от міг луснути, і радів, наче його приємно лоскотали.

А по світу літало ще багато скалок дзеркала.

Слухаймо ж далі.

Оповідання друге

Хлопчик та дівчинка

У великому місті, де так багато людей та будинків, що не вистачає місця, аби кожен міг відгородити собі невеличкий садок і тому задовольняється лише кімнатними квітами в горщиках, жило двоє маленьких дітей. Але вони мали садок більший за горщик квітів! Вони не були братом і сестрою, та любили одне одного, як брат і сестра. Їхні батьки жили в мансардах двох суміжних будинків. Там, де майже сходилися дахи обох будинків і між дахами йшли дощові ринви, виглядали маленькі віконечка. Ступнувши з якого-небудь віконечка на ринву, можна

було опинитися коло вікна сусідів. Батьки мали великі дерев'яні ящики, і в них росла зелень для страв та кущики тролянд, у кожному ящику по одному. Кущики чудово розростались. Якось батьки вирішили поставити ці ящики впоперек ринв, ніби дві грядки квітів вирости між вікнами. Горох спускався з ящиків униз, а троянди простягали довгі гілочки, що заглядали у вікна і перепліталися між собою. Це нагадувало тріумфальну арку з квітів та листя. Ящики були дуже високі; діти знали, що лазити на них не можна. Але батьки часто дозволяли хлопчикові та дівчинці ходити в гості одне до одного по даху і сидіти на маленькій лавочці під трояндами. Там вони так чудово гралися!

Узимку ці розваги припинялися. Вікна зовсім замерзали; але тоді діти нагрівали мідні гроші коло печі і прикладали до замерзлих вікон, відразу з'являлося чудове віконечко, таке кругле-кругле, і звідти визирало миле, ласкаве очко. Це виглядали зі своїх вікон маленький хлопчик і маленька дівчинка.

Хлопчика звали Кай, дівчинку – Герда.

Улітку вони могли одним стрибком опинитися в гостях одне в одного, а взимку треба було спочатку спуститися на багато-багато східців униз, а потім зійти на стільки ж східців угору.

А надворі мела метелиця.

– Це білі бджілки рояться! – сказала стара бабуся.

– А в них також є своя Снігова Королева? – питав хлопчик, бо він знав, що у справжніх бджіл є одна головна бджола.

– Є і в них! – відповідала бабуся. – Вона літає там, де найгустіше сніжинок. Вона більша від усіх і ніколи не лишається на землі, а відлітає на чорну хмару. Інколи ночами пролітає вона вулицями міста і заглядає у вікна, от вони від того і вкриваються крижаними візерунками, як квітами.

– Еге, ми це бачили! – сказали діти і гадали, що це правда.

– А може Снігова Королева зайти сюди? – спитала якась дівчинка.

– Нехай спробує! – сказав хлопчик. – Я її посаджу у теплу піч, і вона розтане!

Але бабуся погладила його по голові і почала розповідати щось інше.

Увечері, коли Кай був дома і майже зовсім роздягся на ніч, він заліз на стілець коло вікна і подивився крізь маленьку дірочку в шибці. За вікном літали сніжинки, і одна з них, найбільша, упала на краєчок ящика з квітами. Сніжинка раптом почала рости все більше й більше і стала, нарешті, молодою жінкою, закутаною в найтонший білий серпанок, зітканий з мільйонів зірчастих сніжинок. Жінка була така прекрасна та

ніжна, але з криги, зі сліпучої, іскристої криги. І все-таки жива!.. Очі блищали, як дві ясні зірки, але не було в них ні спокою, ні тепла. Вона кивнула хлопчикові і поманила його рукою. Хлопчик злякався і зіскочив із стільця; ніби велика птиця майнула надворі повз вікно.

Другого дня був славний мороз, а потім настала відлига і незабаром настала весна – сонце світило, зелень витикалася із землі, ластівки мостили гнізда, в кімнатах відчинили вікна, і діти сиділи знову в своєму маленькому садку на даху, високо над усіма поверхами.

Троянди цвіли цього літа чудово, як ніколи! Дівчинка навчилася співати пісеньку, в якій теж говорилося про троянду.

Вона співала її хлопчикові, думаючи про свої троянди, і він підспівував їй.

Діти тримали одне одного за руки, цілували троянду, дивилися на сонечко і розмовляли з ним. Які стояли прекрасні літні дні, як добре було під кущами ароматних троянд, що, здавалося, вічно цвістимуть і ніколи не пов'януть!

Кай і Герда сиділи і розглядали книжку з малюнками – звірами та пташками. Великий годинник на башті продзвонив п'ять разів.

– Ай! – раптом скрикнув хлопчик. – Мене щось кольнуло в серце і щось упало в око!

Дівчинка обняла його за шию, він кліпав очима. Ні, нічого не було видно в оці.

– Я думаю, вже випало! – сказав він. Але в тому й справа, що ні, не випало. То були скалочки, які відскочили від дзеркала, чарівного дзеркала сатани. Ми пам'ятаємо, що все велике й хороше здавалося в ньому нікчемним і гидким, а все зле і погане – ще чіткішим. Бідолашний Кай! Скалочка потрапила прямо в серце. Воно мусило перетворитися на крижинку. Біль уже минув, але скалки залишилися.

– Чого ти плачеш? – спитав він. – Ти тепер така негарна! Зі мною нічого не трапилося! Фу! – закричав він. – Цю троянду точить черв'як! Дивись! А ця зовсім крива! Ні, справді, це зовсім погані троянди. Не кращі за ящики, в яких стирчать! – І він, штовхнувши ногою ящики, вирвав обидві троянди.

– Кай, що ти робиш? – закричала дівчинка. А він, побачивши її переляк, вирвав ще одну, стрибнув у своє вікно і втік від маленької милої Герди.

З того дня, коли вона приносила книжки з малюнками, він їй казав, що це годиться лише для немовлят. Розповідала щонебудь бабуся – він присікувався до кожного слова. Та хіба тільки це! Він дійшов до того, що надівав її окуляри і розмовляв так самісінько, як вона, і це смішило людей! А незабаром Кай

вивчився передражнювати мову і ходу всіх сусідів. Все, що було в них нехорошого, всі їхні хиби, він умів виставити напоказ, і люди казали:

– Що за голова в цього хлопця!

А причиною цьому були скалки дзеркала, що потрапили йому в око і в серце. Він дражнив навіть маленьку Герду, яка любила його від щирого серця. Його розваги зробилися зовсім інакші, ніж раніше, вони стали зовсім незвичайні.

Якось узимку, коли випав сніг, він прийшов до Герди з великим збільшувальним склом і підставив під сніжинки полу своєї синьої курточки.

– Подивись у скло, Гердо! – сказав він.

Кожна сніжинка під склом здавалася набагато більшою, ніж насправді, і нагадувала розкішну квітку або десятикутну зірку. Це було так дивно!

– Подивись, як майстерно зроблено! – говорив Кай. – Це куди цікавіше, ніж справжні квіти! І яка точність! Жодної нерівної лінії! Якби вони тільки не танули!

Трохи згодом Кай прийшов у великих рукавицях з санками на спині і гукнув Герді прямо в вухо:

– Мені дозволили кататися на великому майдані з іншими хлопцями! – і втік.

Там, на майдані, найхоробріші хлопчачки прив'язували свої санки до селянських саней і таким чином могли проїхати досить далеко. Було дуже весело. У розпалі розваг на майдані з'явилися великі сани, пофарбовані в білий колір. У них сиділа людина в хутряній білій шапці, закутана в білу хутрянну шубу. Сани об'їхали двічі навколо майдану. Кай швидко прив'язав до них свої санки і поїхав. Великі сани мчали все швидше й швидше, а потім завернули з майдану у провулок. Людина в саях повернулася і дружньо кивнула Каю, ніби знайомому. Кай кілька разів хотів відв'язати свої санки, але людина в шубі все кивала йому дружньо, і він їхав далі. Ось вони виїхали за міську браму. Сніг повалив раптом ще дужче. Стало зовсім темно, хлопчик не бачив навіть своєї простягнутої руки. Він хотів скинути мотузок, яким зачепився за великі сани, але його санчата ніби проросли до них і так само вихором летіли далі й далі.

Кай голосно закричав – ніхто не почув його. А сніг падав, і сани мчали, поринаючи в замети, стрибаючи через тини та рівчачки. Кай весь тремтів, хотів гукнути на допомогу своїх батьків, але в голові у нього була лише одна таблиця множення.

Снігові пластівці все росли, росли і, нарешті, зробилися як великі білі кури. Раптом вони розлетілися на всі боки, великі сани зупинилися, і людина в сніговій шапці та шубі встала.

Шуба й шапка на ній були із снігу – це була жінка, висока, струнка, сліпучо-біла. Це була Снігова Королева.

– Ми добре покаталися! – сказала вона. – Але ти зовсім змерз. Залазь у мою шубу!

І вона посадила хлопчика до себе в сани і загорнула своєю шубою. Кай ніби опустився в сніговий замет.

– Ти все ще мерзнеш? – спитала вона і поцілувала його в лоб. О, поцілунок її був холодніший за кригу! Він пройняв його наскрізь, аж до серця, воно ж і без того було наполовину крижаним. Йому здалося, що от-от він умре. Та тільки одну мить – далі, навпаки, стало легше, Кай зовсім перестав мерзнути.

– Мої санки! Не забудь моїх санок! – було перше, про що він подумав і крикнув. Санки міцно прив'язали до спини однієї з білих курок, яка полетіла за великими саньми. Снігова Королева ще раз поцілувала Кая, і він забув і Герду, і бабусю, і всіх удома.

– Ну, більше я тебе не цілуватиму, – сказала вона, – бо інакше ти помреш!

Кай глянув на неї. Вона була така прекрасна! Розумнішого, чарівнішого обличчя він не міг собі уявити. Тепер вона не здавалася йому більше крижаною, як тоді, коли з'явилася за вікном і кивала йому. Тепер уже все в ній здавалось йому довершеністю. Він зовсім не боявся її. Він розказав їй, що знає всі чотири дії арифметики, навіть з дробами, знає, скільки в кожній країні квадратних миль і скільки жителів, а вона на все тільки усміхалась. Тоді йому здавалося, що насправді він знає досить мало, і Кай глянув угору в безмежний повітряний простір... Раптом Снігова Королева злетіла з ним на чорну хмару. Буря вила і стогнала, ніби співала старовинні пісні. Вони летіли над лісами та озерами, над морем і твердою землею. Під ними дули холодні вітри, вили вовки, над ними літали з криком чорні ворони, а високо вгорі світив місяць, великий та ясний. На нього дивися Кай усю довгу-довгу зимову ніч. Удень він спав коло ніг Снігової Королеви. (...)

● Гірко плакала Герда, довідавшись про зникнення свого названого брата. Коли настала весна, вона взулася у новенькі червоні черевички і, нікому нічого не сказавши, вирушила на пошуки. Так дівчинка опинилася на березі річки. Сподіваючись дізнатися, куди подівся Кай, вона подарувала річці свої черевички, але відповіді не дістала. Переправившись на протилежний берег, маленька мандрівниця потрапила до чарівного саду. Його хазяйка, стара добра чаклунка, теж нічого не знала про Кая. Герда вирішила продовжувати пошуки, однак старенькій дуже не хотілося з нею розставатися. Вдавшись до чародійства, чаклунка змусила дівчинку забути своє минуле. Вона також потурбувалася, аби із саду зникли усі троянди, адже ці квіти могли нагадати про Кая. Так минуло півроку. У чарівному саду завжди панувала весна – і Герда не помітила плину часу. Та одного

дня вона побачила троянду на капелюшку чаклунки і, відразу все пригадавши, втекла із саду.

Надворі була осінь. Дівчинка страждала від холоду, але вперто йшла уперед. Незабаром вона познайомилася із чарівним вороном, який розповів, що принцеса, яка мешкає у тамтешньому палаці, нещодавно одружилася з юнаком, схожим на Кая. Герда дуже зраділа цій звістці. Аби переконатися, що Кай живий і не потребує допомоги, дівчинка попросила ворона та його дружину, придворну ворону, провести її до палацу. Незважаючи на небезпеку, ворони погодилися допомогти. Долаючи страх, Герда проникла до спочивальні юного подружжя, однак Кая там не було. Прокинувшись, принц та принцеса вислухали її історію і запропонували залишитися у своєму палаці. Втім, Герда так впевнено прагнула продовжити пошуки названого брата, що подружжя вирішило якнайкраще спорядити її в дорогу. Отримавши в подарунок теплий одяг і золоту карету, дівчинка у супроводі кучера та служників вирушила далі.

Оповідання п'яте

Маленька розбійниця

Вони їхали темним лісом, але карета світила, наче ліхтар, і засліпила очі розбійникам, а вони цього не стерпіли.

– Золото! Золото! – закричали вони, кинулись на карету, схопили коней, убили маленьких кучера і служників і витягли з карети Герду.

– Яка ситенька, яка маленька, напевне, горішками відгодована! – сказала стара розбійниця з довгою колючою бородою і волохатими бровами, що насунулись на очі.

– Жирненька, як молоденький баранчик! Яка ж це вона на смак! – і вона витягла гострий блискучий ніж.

Це було жахливо!

– Ай! – закричала вона раптом. Її вкусила за вухо власна донька, що сиділа у неї за спиною і була така свавільна та дика, просто страх!

– Ах ти, жахливе дівчисько! – закричала мати і не встигла убити Герду.

– Вона гратиметься зі мною, – сказала маленька розбійниця, – і віддасть мені свою муфту, своє гарне платтячко і спатиме зі мною в моєму ліжку.

І дівчинка знову так вкусила матір за вухо, що та підстрибнула і закрутилась на одному місці. Розбійники зареготали.

– Ач, як танцює зі своїм дівчиськом!

– Я хочу сісти в карету! – закричала маленька розбійниця і одразу здійснила своє бажання, тому що була дуже розпечена і уперта. Вона і Герда сіли в карету і помчали в глиб лісу по пнях

та камінню. Маленька розбійниця була така на зріст, як Герда, але дужча за неї, ширша в плечах і смаглява.

Очі в неї були чорні, вони дивилися якомсь сумно. Вона обняла Герду за стан і сказала:

– Вони не вб'ють тебе, поки я на тебе не розсерджуся. Ти принцеса?

– Ні, – сказала Герда і розповіла про все, що їй довелося пережити і як вона любить маленького Кая.

Маленька розбійниця подивилися зовсім серйозно на неї, злегка кивнула головою і мовила:

– Вони не вб'ють тебе, навіть коли я розсерджуся на тебе, – я краще сама вб'ю тебе!

І вона витерла сльози Герді, а потім сховала обидві руки в її гарненьку муфточку, м'яку та теплу.

От карета зупинилася. Вони в'їхали на подвір'я розбійницького замку. Він весь згори донизу потріскався, гайвороння вилітало з великих щілин. Вибігли величезні бульдоги, і здавалось, кожен з них може проковтнути людину. Вони підстрибували високо вгору, але не гавкали. Це їм було заборонено.

Посеред величезної зали, з напівзруйнованими закуреними стінами та кам'яною підлогою, палав вогонь. Дим підіймався до стелі і сам собі шукав виходу. Над вогнем кипів у величезному казані суп, а на рожнах смажилися зайці та кролики.

– Ти спатимеш цю ніч зі мною, коло моїх маленьких звіряток, – сказала розбійницька дівчинка.

Дівчаток нагодували і напоїли, і вони пішли у свій куток, де лежала солома, вкрита килимами.

Вище над ними, на жердинках та перекладинах сиділо більше сотні голубів. Усі вони, здавалось, спали, але, коли підійшли дівчатка, трохи заворушилися.

– Вони всі мої! – сказала маленька розбійниця, схопила швидко одного і потрусила так, що той замахав крилами. – Поцілуй його! – гукнула вона, сунувши голуба Герді прямо в обличчя. – А ось тут сидять лісові пустуни! – продовжувала вона, показуючи на двох голубів, що сиділи у невеличкій заглибині стіни, за дерев'яними ґратами. – Ці двоє – лісові пустуни! Їх треба тримати замкненими, а то враз полетять. А от мій любий дідуганчик «Бе», – і дівчинка потягла за роги прив'язаного до стіни північного оленя в блискучому мідному нашійнику. – Його теж треба тримати на прив'язі, бо втече. Щовечора я лоскочу його під шиєю моїм гострим ножем, – він дуже цього боїться.

І маленька розбійниця витягла з розколини в стіні довгий ніж і провела ним по шиї оленя. Відна тварина почала брикати-ся, а дівчинка зареготала і потягла Герду до постелі.

– Хіба ти спиш з ножем? – спитала її Герда, з острахом дивлячись на цю річ.

– Завжди! – відповіла маленька розбійниця. – Хто знає, що може трапитися. Але розкажи мені ще про маленького Кая і про те, як ти мандрувала по світу.

І Герда розповідала знову все спочатку, а лісові голуби воркотіли вгорі, в своїй клітці; інші голуби вже спали. Маленька розбійниця обняла однією рукою Герду, – в другій у неї був ніж, – і захропіла. Але Герда не могла заплющити очей. Вона не знала, чи вб'ють її, чи залишать живою. Розбійники сиділи навколо вогню, співали й пили вино, а стара розбійниця перекидалась. О, як страшно було дивитися на це маленькій дівчинці! Раптом лісові голуби сказали:

– Курр! Курр! Ми бачили маленького Кая. Біла курка несла на спині його саночки. Він сидів у санках Снігової Королеви, вони їхали лісом, коли ми ще лежали в гнізді. Вона дихнула на маленьких голуб'ят, і, крім нас двох, усі померли. Курр! Курр!

– Що ви там говорите нагорі? – скрикнула Герда. – Куди поїхала Снігова Королева? Ви знаєте про це?

– Вона поїхала, напевне, в Лапландію, – відповіли голуби, – адже там завжди сніг і лід. Спитай у північного оленя, що стоїть на прив'язі.

– Так, там завжди сніг і крига, там так чудово, прекрасно! – сказав північний олень. – Там можна стрибати на волі по величезних, блискучих крижаних полях, там стоїть літне шатро Снігової Королеви. Але її найулюбленіший палац коло Північного полюса, на острові, що зветься Шпіцберген.

– О Кай! Маленький Кай! – зітхнула Герда.

– Лежи тихо, – сказала маленька розбійниця, – а то я штрикну тебе ножем.

Вранці Герда розповіла їй, що чула від лісових голубів. Маленька розбійниця серйозно подивилася на Герду, кивнула головою і сказала:

– Ну, хай буде так... Хай буде так. А ти знаєш, де Лапландія? – спитала вона у північного оленя.

– Хто ж це може знати краще за мене? – відповів олень, і очі в нього заблищали. – Там я народився і виріс, там стрибав по снігових полях.

– Так слухай! – сказала Герді маленька розбійниця. – Бачиш, усі наші пішли, вдома одна мати, але трохи згодом вона засне. Тоді я дещо для тебе зроблю.

Дівчинка стрибнула з ліжка, обняла матір, смикнула її за бороду і сказала:

– Доброго ранку, мій любий козлику!

А мати наципала їй ніс так, що він почервонів і посинів, але все це робилося з великої любові.

Коли стара хильнула з сьомої пляшки і захропла, маленька розбійниця підійшла до північного оленя і сказала:

– Я ще могла б довго розважатися з тобою, бо ти дуже смішний, коли тебе лоскочуть гострим ножем, але нехай вже буде так. Я відв'яжу тебе і випущу на волю. Ти можеш утекти в свою Лапландію, але за це ти мусиш віднести до палацу Снігової Королеви цю дівчинку, там її названий братик. Ти, звичайно, чув, що вона розповідала. Вона говорила досить голосно, а ти завжди підслухуєш.

Північний олень застрибав від радості. Маленька розбійниця посадила на нього Герду, міцно прив'язала її про всяк випадок і підсунула під неї м'яку подушечку, щоб було зручніше сидіти.

– Ну, хай вже буде так, – сказала вона далі, – візьми назад свої хутряні чобітки, бо буде холодно. А муфту я вже лишу собі, надто вона гарненька. Проте мерзнути я тобі не дам. Ось материні рукавиці, вони тобі будуть аж по лікті. Засувай в них руки. Ну, ось тепер руки у тебе, як у моєї матері.

Герда плакала від радості.

– Терпіти не можу, коли скиглять! – сказала маленька розбійниця. – Тепер тобі треба дивитися весело. Ось на тобі ще дві хлібини й окорок. Ти не будеш голодувати.

І хлібини й окорок вона прив'язала до оленя. Потім маленька розбійниця відчинила двері, заманила усіх величезних собак у дім, перерізала своїм гострим ножем мотузку, якою був прив'язаний олень, і сказала йому:

– Ну, біжи! Тільки бережи маленьку дівчинку!

Герда простягла маленькій розбійниці обидві руки у величезних рукавицях і сказала:

– Прощавай!

Північний олень помчав через пні та каміння лісом, болотами, степами так швидко, як міг. Вовки вили, круки кричали.

– Фук! Фук! – почулося раптом з неба, і воно ніби зачихало вогнем.

– Ось моє рідне північне сяйво! – сказав олень. – Дивись, як світить!

І він побіг далі, не зупиняючись ні вдень, ні вночі.

Хліб вони вже з'їли, окорок також і нарешті опинилися в Лапландії.

Оповідання шосте Лапландка і фінка

Олень зупинився коло жалюгідної хатинки. Дах спускався до самої землі, а двері були такі низенькі, що людям доводилося пролазити в них рачки. Дома була одна стара лапландка, вона смажила при світлі лойового каганця рибу. Північний олень розповів усю історію Герди, але спочатку свою власну, – вона здавалася йому набагато важливішою. А Герда так задубіла від холоду, що їй говорити не могла.

– Ах ви, бідолахи! – сказала лапландка. – Вам ще далеко треба бігти. Доведеться пройти миль сто, поки дістанетесь Фінляндії, де Снігова Королева живе на дачі й щовечора запалює блакитні бенгальські вогні. Я напишу кілька слів на сухій рибі-трісці, паперу в мене немає, а ви віднесете її фінці, яка живе в тих місцях і краще за мене навчить, що треба робити.

Коли Герда зігрілася, наїлася і напилася, лапландка написала кілька слів на сухій рибі-трісці, наказала Герді добре її берегти, потім прив'язала дівчинку до спини оленя, і той знову побіг.

– Фук! Фук! – знову лунало в повітрі. Цілу ніч спалахувало чудове блакитне північне сяйво. Так добіг олень з Гердою до Фінляндії і постукав у димар фінки – дверей у неї зовсім не було.

Всередині було так жарко, що фінка, маленька жінка, була майже гола. Вона швидко стягла з Герди одяг, рукавиці й чобітки, – інакше Герді було б надто жарко, – поклала оленю на голову крижинку і почала читати те, що було написано на сухій рибі-трісці. Вона прочитала все з початку до кінця тричі, поки не вивчила напам'ять, і потім сунула тріску в казан із супом. Адже рибина ще могла згодитися, а у фінки нічого даремно не пропадало.

Тут олень розповів спочатку свою історію, а потім історію Герди. Фінка кліпала розумними очима, але не казала ні слова.

– Ти дуже мудра жінка! – сказав олень. – Ти можеш зв'язати однією ниткою усі чотири вітри. Коли шкіпер розв'яже один вузол – повіє ходовий, розв'яже другий – розгодиниться, а розв'яже третій і четвертий – зніметься така буря, що поламає на трісочки дерева. Чи не даси ти для дівчинки такого напою, що надав би їй силу дванадцяти богатирів? Тоді б вона подолала Снігову Королеву.

– Силу дванадцяти богатирів? – сказала фінка. – Аякже! Хіба це допоможе їй?

Тут вона взяла з полиці великий сувій паперу і розгорнула його. На ньому стояли якісь дивні письмена. Фінка почала читати їх і читала, доки піт не виступив у неї на чолі.

Олень знову почав просити за Герду, а сама Герда дивилася на фінку такими зворушливими, повними сліз очима, що та знову закліпала, відвела оленя в куток кімнати і, міняючи йому лід на голові, прошепотіла:

– Маленький Кай справді у Снігової Королеви, але він дуже задоволений і щасливий і думає, що це найкраще місце на світі. А все тому, що в нього в серці і в оці сидять скалки дзеркала. Їх треба викинути, інакше він ніколи не буде людиною, і Снігова Королева назавжди матиме над ним владу.

– А ти не можеш допомогти чим-небудь Герді, щоб вона стала сильнішою за всіх?

– Я не можу дати їй більше сил, ніж у неї є зараз. Хіба ти не бачиш, яка велика її сила? Хіба ти не бачиш, що їй підкоряються і люди, і тварини? Адже вона боса обійшла півсвіту. Не в нас позичати їй сили. Сила – в її серці. Якщо вона сама не зможе пройти у замок Снігової Королеви і вийняти з серця Кая скалки, ми не зможемо й поготів. За дві милі звідси починається сад Снігової Королеви. Віднеси туди дівчинку і спусти коло великого куща, що стоїть на снігу, вкритий червоними ягодами, і швидко повертайся назад, не барися ні хвилинки.

З цими словами фінка посадила Герду на спину оленя, і той побіг що було сили.

– Ай, я без теплих чобітків! Ай, я без рукавиць! – закричала маленька Герда, вона згадала про них, опинившись на лютому морозі. Але олень не смів зупинитися, поки не добіг до куща з червоними ягодами. Тут він спустив Герду, поцілував її прямо в губи, і по щоках його побігли великі блискучі сльози. Бідна Герда залишилася одна, на лютому морозі, без чобітків, без рукавиць.

Вона побігла, як тільки могла, вперед. Назустріч їй линув цілий полк снігових пластівців, але вони не падали з неба, небо було зовсім ясне, і на ньому палало північне сяйво. Ні, вони мчали по землі просто на Герду і, наближаючись, ставали все більші та більші.

Герда згадала великі гарні сніжинки під збільшувальним склом, але ці були набагато більші, страшніші, вони були живі і мали різну форму. Це були передові загони війська Снігової Королеви. Одні нагадували потворних їжаків, другі – стоголових змій, треті – товстих ведмежат з настовбурченою шерстю, але всі були блискучо-білі, всі були живі снігові пластівці. Герді було так холодно, що кожен подих відразу перетворювався на густий туман.

Але нам треба подивитися, що ж було в цей час з Каєм. Він і не думав про Герду і найменше про те, що вона йде до нього.

Оповідання сьоме
Що було в замку Снігової Королеви
і що трапилося потім

Стіни замку Снігової Королеви збудувала метелиця, вікна й двері пробили буйні вітри. Тут було більше сотні зал, наметених віхолами, найбільша тяглася на багато-багато миль. Північне сьйво освітлювало всі ці зали, і всі вони були такі великі, пустинні, такі крижанохолодні і блискучі! Веселі розваги ніколи не заглядали сюди. Ніколи не влаштовувались тут ведмежі бали з танцями під музику завірюхи, бали, на яких білі ведмеді показали б свою грацію та вміння ходити на задніх лапах; ніколи не збиралися пограти в карти; не сходилися побазікати за чашкою кави біленькі кумасі-лисички.

Ні, холодно, порожньо і пустинно було завжди в залах Снігової Королеви. Північне сьйво спалахувало й світило так правильно, що можна було точно розрахувати, коли світло збільшиться і коли зменшиться. Посередині найбільшої пустинної безконечної снігової зали було замерзле озеро. Крига тріснула на ньому на тисячу шматків, рівних і правильних, ніби це було навмисне зроблено. Посередині озера сиділа Снігова Королева, коли була вдома. Вона казала, що сидить на дзеркалі розуму і що це єдине і найкраще дзеркало на світі. Маленький Кай зовсім посинів, майже почорнів від холоду, але не помічав цього, – поцілунки Снігової Королеви зробили його нечутливим до холоду, а його серце було крижиною. Кай грався плескатими крижинками, складаючи з них різні фігури. Є така гра – складання фігур з дерев'яних дощочок, вона зветься китайською. Кай теж складав різні вишукані фігури, але з крижин, і це називалося «льодова гра розуму». В його очах ці фігури були чудом мистецтва, а складання їх – найважливішою справою. Так йому здавалося тому, що в оці в нього сиділа скалка чарівного дзеркала. Він складав з крижин і цілі слова. Але ніяк не міг скласти слово, яке йому особливо хотілося, – слово «Вічність».

Снігова Королева сказала йому:

– Якщо ти складеш це слово, ти будеш сам собі володар і я подарую тобі весь світ і нові ковзани. – Але він ніяк не міг його скласти.

– Тепер я полечу в теплі краї, – мовила якимось Снігова Королева. – Подивлюся в чорні казани. – Так вона називала кратери вогнедишних гір – Везувія і Етні. – Я побілю їх трохи. Це добре після лимонів і винограду.

І вона полетіла, а Кай залишився один в неосяжній порожній залі, дивився на крижини і все думав, думав так, що в голові у

нього боліло. Він сидів на одному місці такий блідий, непорушний, ніби неживий. Можна було подумати, що він замерз.

В цей час у величезні ворота, що їх пробили буйні вітри, входила Герда. Вітри тут затихли і лягли, ніби захотіли спати. Вона увійшла у велику пустинну холодну залу – і побачила Кая.

Вона впізнала його, кинулась йому на шию і крикнула:

– Кай! Милий мій Кай! Нарешті я знайшла тебе!

Та він сидів тихий, непорушний і холодний.

Тоді Герда заплакала, її гарячі сльози впали йому на груди, пройшли в саме серце, розтопили крижану кору і розтопили скалку чарівного дзеркала. Кай глянув на Герду, і вона заспівала про троянди.

Кай раптом гірко заплакав і плакав так довго й сильно, що скалка витекла з ока разом із сльозою. Тоді він впізнав Герду і зрадів.

– Герда! Мила моя Герда!.. Де ж це ти була так довго? Де був я сам? – він оглянувся навколо. – Як тут холодно, пустинно!

І він міцно притулився до Герди!.. Вона сміялася і плакала від радості. Радість була така велика, що навіть крижини затанцювали. Герда поцілувала Кая в обидві щоки, і вони знову зажевріли, поцілувала його в очі, і вони заблищали, як її власні, поцілувала його руки й ноги, і він знову став бадьорий і дужий.

Кай з Гердою вийшли з пустинного крижаного замку. Вони йшли й говорили про бабусю, про свої троянди, і на їхньому шляху затихали буйні вітри, виглядало сонце. Коли ж дійшли до куща з червоними ягодами, там уже чекав їх північний олень. З ним була молода олениха, її вим'я було повне молока. Вона напоїла ним Кая і Герду і поцілувала їх в губи.

Кай і Герда поїхали спочатку до фінки, відігрілися в її теплій хатинці й дізналися про шлях додому. Потім поїхали до лапландки. Вона пошила їм новий одяг, полагодила сани і поїхала проваджати. Олень з молодою оленихою теж проваджали їх до самого кордону Лапландії, де вже пробивалася перша зелень. Тут Кай і Герда попрощалися і з оленями, і з лапландкою.

– Щаслива путь! – сказали вони їм.

Почали цвірінчати перші пташки, дерева вкрилися зеленими бруньками. З лісу назустріч їм виїхала дівчина на баскому коні, – Герда його впізнала, бо він колись віз її золоту карету. Дівчина була в яскравій червоній шапочці і з пістолетами за поясом. Це була маленька розбійниця. Їй набридло жити дома, і вона захотіла побувати на півночі, а якщо там не сподобається – і в інших частинах світу. Вона відразу впізнала Герду, а Герда її. Їм обом було дуже радісно.

– Бач, бродяга! – сказала вона Каєві. – Хотіла б я знати, чи вартий ти того, щоб за тобою бігали на край світу!

Але Герда погладила її по щоці і спитала про принца та принцесу.

– Вони поїхали в чужі землі, – відповіла дівчина.

– А ворон? – спитала Герда.

– Лісовий ворон помер. Ручна ворона залишилася вдовою, ходить з чорною шерстинкою на носі і скаржить на долю. Але все це дрібниці, а ти краще розкажи, що було з тобою, як ти його відшукала.

І Герда та Кай розказали їй усе, як було.

– Шніп-шнап-шнуре-басселюре – от і казці кінець!.. – сказала дівчина і, потиснувши їм руки, обіцяла відвідати їх, якщо коли-небудь заїде в їхні місця. Вона поїхала далі, у далекий світ.

Кай і Герда йшли, тримаючись за руки, і по дорозі, де вони проходили, розквітали квіти, зеленіла трава. Вони побачили високі башти, впізнали велике місто, де вони жили. Вони зійшли знайомими сходами і увійшли в кімнату, де все було по-старому: і годинник так само йшов – тік-так, і стрілка так само рухалася.

Але коли Кай і Герда увійшли в низенькі двері, вони помітили, що за цей час встигли стати дорослими людьми. Троянди цвіли і заглядали з даху у відчинене вікно, там стояли і їхні дитячі стільчики. Кай і Герда сіли кожен на свій і взяли одне одного за руки. Холодну, величну красу володінь Снігової Королеви вони забули, як важкий сон.

Так сиділи вони обоє, дорослі, але ще діти, діти серцем, а надворі стояло тепле, радісне літо.

Переклад О. Іваненко

Поки Сашко та Софійка перебувають у казці, попрацюй із запитаннями й завданнями, які допоможуть тобі краще зрозуміти її зміст.

1. Визнач головну думку казки «Снігова Королева».
2. Хто (або що) є втіленням сил зла у цьому творі?
3. В яких епізодах розкривається готовність Герди пожертвувати всім заради Каая?
4. Як ти гадаєш, чому оточуючі намагаються допомогти Герді? Як про це говорить один із персонажів? Знайди ці слова у тексті.
5. Як автор ставиться до своїх героїв? Обґрунтуй свою думку прикладами з тексту.
6. Казковий світ «Снігової Королеви» побудований на принципі *антитези* – тобто різкому протиставленні образів та понять. Знайди якомога більше таких протиставлень у творі.
7. Уважно розглянь малюнок. Дотримуючись сюжету, знайди правильний шлях Герди.

8. Для казок Г.К. Андерсена характерне поєднання чарівних елементів із деталями повсякденного життя. Наприклад, фінка, немов справжня чарівниця, вчить у таємничому сувої про Кая, а водночас поводить як дбайлива господиня, коли вкидає у суп сушену тріску, на якій було написано листа. Накресли у своєму зошиті і заповни прикладами з тексту таку таблицю:

Фантастичні елементи	Деталі повсякденного життя	Перетворення звичайних речей на фантастичні

1. У царстві Снігової Королеви все влаштоване з математичною точністю. Зазвичай розум у народних казках постає як прояв добра. А от у цьому творі Г.К. Андерсена він, навпаки, виявляється часткою зла. Як ти вважаєш, чому?

2. Чому, на твою думку, головними дійовими особами в «Сніговій Королеві» є діти?

1. Історія Герди нагадує поширений у народних казках сюжет пошуків брата, нареченого чи нареченої. Пригадай одну з таких казок та порівняй її сюжет із сюжетом «Снігової Королеви».

2. Як тобі відомо, порівняно із народними казками, де герої переважно розподілені на позитивних та негативних, у літературних казках зображення їхніх характерів ускладнюється. У «Сніговій Королеві» також є герої, у вдачі яких поєднано позитивні та негативні риси. Назви їх. Обґрунтуй свою думку прикладами з тексту.

3. Наведи приклади використання гіпербол у перекладі цієї казки.

Праворуч підеш – перетвориш холодне на гаряче.

Ліворуч підеш – станеш підмайстром казкаря.

Прямо підеш – знайдеш перо жар-птиці.

Праворуч. Уяви собі, що Кая викрала не Снігова Королева, а, скажімо, Королева Спеки. Який сюжет могла б мати така казка?

Ліворуч. Опиши першу зустріч маленької розбійниці та Герди від особи кожної з цих героїнь.

Прямо. Північний олень, котрий доправив Герду на північ, мав якусь свою історію. (Він розповідав її лапландці та фінці). Вигадай цю історію та розкажи її від особи оленя.

Розділ четвертий,

у якому Сашко та Софійка діляться враженнями про свої пригоди, а також обговорюють деякі важливі питання.

Літературний герой. Головні та другорядні герої

Кіт Учений узяв книжку казок Г.К. Андерсена і щось над нею прошепотів. Тієї ж миті з палітурки вилетіли крихітні Кай та Герда. Підхоплені подувом вітру, вони, кружляючи, зринули вгору, а потім та ж невидима сила м'яко опустила їх до велетенських плетених крісел. Ще за мить вони перетворилися на Сашка та Софійку.

– Дякую, що врятувала. Без тебе я б загинув! – схвильовано звернувся Сашко до Софійки. – Як же ти настраждалася, бідолашна, поки дісталася до палацу Снігової Королеви!

– Немає за що дякувати, – відказала Софійка, і в голосі її забриніли якісь дивні нотки. – Я просто не могла вчинити інакше.

– Ну, то як вам жилося у казці? – граючи хвостом, запитав Кіт Учений.

Діти здивовано поглянули на нього, потім на Мудрого Папу-гу, який уважно спостерігав за ними з гілки чарівної шовковиці й врешті-решт зрозуміли, що вони вже не Кай і Герда із казки Андерсена, а п'ятикласники, які живуть у ХХІ столітті.

– Класно! – ще не зовсім отямившись, вигукнув Сашко. Перевівши подих, він знову заговорив схвильованим голосом:

– Ось тепер я зрозумів те, чого не міг збагнути, коли дивився мультфільм. Раніше, наприклад, я не розумів, навіщо Герда ризикує життям заради Кая, котрий став злим і жорстоким, коли йому до ока потрапили скалки чарівного дзеркала. Адже Герда не знала причини, з якої його характер раптом змінився. Кай зробив стільки прикрощів людям і передусім самій Герді, що вона могла б образитися й розлюбити його! І лише тепер я зрозумів, чому дівчинка все ж таки не відступилася від Кая. Тому що вона справді його любила і, попри все, вірила в його добре серце. А ще, – помовчавши, додав Сашко, – раніше я майже не співчував Каєві, який потрапив у полон до Снігової Королеви. Мені здавалося, що, ставши бездушним, він заслуговував на те, аби збавляти дні свого життя в палаці Снігової Королеви, такої ж бездушною, як і він сам. Однак, побувши Каєм, я відчув, як це моторошно – розлучитися з тими, хто тебе любить, опинитися далеко від сонця, квітів, та й від самого життя. Я знаю тепер, що ані краса Снігової Королеви, ані її холодний розум, ані, зрештою, її крижана могутність не здатні замінити тепла людських почуттів. Коли б не Герда, Кай би зовсім замерз...

– Я теж дещо дізналася, – озвалася Софійка. – Дотепер я не могла зрозуміти, звідки у беззахисної, слабкої дівчинки взялося стільки мужності й відваги, аби самотужки шукати свого названого брата. Адже вона й справді, як сказала фінка, півсвіту обійшла босоніж. Та ставши Гердою, я раптом відчула, що мене жене вперед якась сила, більша за страх, холод та біль.

– То була сила любові та надії, – підхопив Мудрий Папуга. – Заради порятунку Кая маленька Герда була ладна пожертвувати усім, що мала. Цю готовність вона виявляла багато разів. А дістатися до палацу Снігової Королеви їй допомогла надія на те, що Кай все ж таки живий і що вона зможе його врятувати. І такою величезною була сила цієї самовідданої душі, що сталося диво: тендітна дівчинка перемогла могутню Снігову Королеву. Ось у чому смисл казки, яку ви не просто відвідали, а по-справжньому пережили.

– До речі, спочатку це було досить незвично – відчувати й діяти так, як відчуває й діє вигаданий письменником персонаж, – зізнався Сашко.

– Авжеж, бо літературний герой, так само як і реальна людина, має свій неповторний характер, – заходився пояснювати

Мудрий Папуга. – Він, безперечно, особистість, хоча й літературна, адже має власну зовнішність, власний внутрішній світ, власні мотиви, з яких чинить так або інакше, врешті-решт, власну долю. Пригадайте, скільки таких літературних «особистостей» вам зустрілося в «Сніговій Королеві»: це і старенька чарівниця, яка хотіла залишити гарненьку дівчинку в себе, і співчутлива принцеса, котра поклопоталася про те, аби якнайкраще вирядити її в путь, і маленька розбійниця, в душі якої жорстокість співіснує із жалістю... А є ж іще тварини та птахи, також змальовані письменником як окремі літературні персонажі із неповторною вдачею, – наприклад розумний ворон і чарівний олень. Та, звісно, **головними героями** казки є Кай і Герда. Саме за їхньою історією напружено стежить читач, саме вони перебувають у центрі подій. Решта персонажів з'являється лише в поодиноких епізодах, та й то у зв'язку з історією Кая та Герди. Таких персонажів називають **другорядними**.

– А хто найголовніший – Кай чи Герда? – задерикувато запитав Сашко. І миттю відповів самому собі: – Авжеж, Кай. Коли б його не спіткало лихо, Герда не мала б причини мандрувати світом.

– Так-то воно так, от тільки сюжет казки переважно побудовано якраз на пригодах Герди, – запротестувала Софійка.

Вислухавши дітей, Мудрий Папуга виступив із примірливою промовою:

– Немає сенсу сперечатися, хто з цих героїв «найголовніший». Навколо їхніх взаємин обертається весь казковий світ – від будиночків, сполучених один із одним квітучими грядками, до Північного полюса, де розташовані прозорі володіння Снігової Королеви. А от сюжет казки дійсно, як слушно зауважила Софійка, утворений переважно з пригод Герди. Причому кожна із цих пригод виявляється для дівчинки, як і годиться в казках, справжнім випробуванням. Біля річки Герда проходить випробування *незнанням* того, де слід шукати Кая; у старенької чарівниці – випробування *забуттям*; у принца та принцеси – випробування *затишним життям*; у розбійників – *страхом*. Поблизу палацу Снігової Королеви вона мужньо проходить через *загрозу загибелі*, а в самому палаці стикається з крижаною *байдужістю* Кая, поряд з якою усі її поневіряння й жертви могли б видатися марними. Багато разів Герда могла відмовитися від пошуків названого брата, однак гідно витримала всі випробування і тому спромоглася досягнути своєї мети.

– Як мовиться у прислів'ї, «Заради друга терпи віхолу й хугу», – докинула Софійка, уважно вислухавши промову птаха.

– От коли б частіше перевтілюватися у літературних героїв! – мрійливо мовив Сашко, солодко потягуючись у кріслі. – Тоді зовсім інакше переживаєш те, що описується у книжці. І зовсім інакше ставишся до самого твору – не як до вигадки, а як до щирої правди.

– Нічого неможливого, – відповів на це Мудрий Папуга. – Чари Кота Ученого вже відкрили вам дорогу до таких перевтілень. Надалі ви зможете робити це самотужки. Треба лише навчитися ставити себе на місце літературного героя, про якого читаєш; намагатися осягнути його думки, почуття, вчинки. Особливо вдалими з огляду на це є казки Андерсена. Численні покоління дітей знаходять у них приклади того, як краса, відданість, стійкість, чуйність та доброта розвіюють лихі чари; як віра, надія та любов долають усі перешкоди; як крізь звичайне життя пробивається диво, ніби та стеблина, що проривається крізь товщу землі до сонця. Утім, андерсенівські герої вже давно «оселилися» і в житті дорослих. Навіть у їхньому повсякденному мовленні. Чи звертали ви колись увагу на те, як дорослі, захоплюючись мужністю свого знайомого, називають його «стійким олов'яним солдатиком»? Або ж, підкреслюючи мініатюрність дівчини, називають її «дюймовочкою», а того, хто, не маючи розуму, хизується власною владою, – «голим королем»?

– Саме тому я й вирішив зробити вам один пам'ятний дарунок, – мовив Кіт Учений, передаючи дітям порцелянових Кая та Герду. – Нехай він нагадує вам про те, які дива може творити сповнене любов'ю серце.

Діти щиро подякували за подарунок.

Розділ п'ятий,

у якому герої спостерігають
небувалий переворот у природі.

С.Я. Маршак. «Дванадцять місяців»

В альтанці запала тиша. Деякий час діти роздивлялися подарунок Кота й подумки згадували найяскравіші епізоди казки, в якій щойно побували.

– Шкода, що тут немає фігурки Снігової Королеви, – нарешті озвалася Софійка. – А втім, я, мабуть, тепер згадуватиму про цю злу чаклунку кожної зими...

– Після казки Андерсена справді може скластися враження, ніби зима й Снігова Королева – це сестри, – відповів Кіт Учений. – Але є чимало казок, в яких зимова природа постає втіленням добрих сил.

– Так-так, – підтакнув Мудрий Папуга. – Якщо ви маєте бажання, то шановний Кіт Учений покаже вам одну з таких казок.

– Звісно ж, маємо! – впевнено заявив Сашко.

– Тоді, за мною. Бачите, там, удалині, серед дерев світиться вогник? – сказав Кіт і підвівся з місця. – Це – вогнище, біля якого раз на рік збираються дванадцять братів-місяців. Казку про них написав Самуїл Якович Маршак. Там, біля вогнища, ви зможете її побачити.

– Тож рушаймо швидше! – рішуче вигукнув Сашко.

– Ні, – похитав головою Кіт, – потрапити туди не так просто. – Річ у тім, що це – *казка-п'єса*, тобто твір, написаний для сцени. А в таких творах діють особливі закони, зумовлені подальшим театральним життям літературних текстів. І кожен, хто хоче побачити цю казку в нашому Саду, повинен хоч трішечки розумітися на цих законах.

– А де ж можна прочитати про ці закони? – нетерпляче запитав Сашко.

– Навіщо ж зараз шукати спеціальні книжки, коли поруч є я – я, готовий будь-якої хвилини дати вам будь-який літературний урок! – озвався Мудрий Папуга.

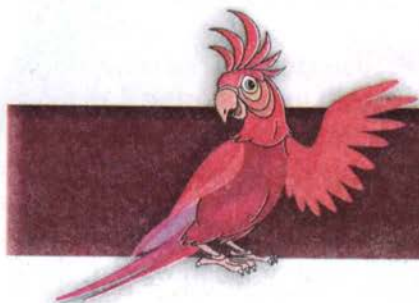
– Та й справді, – погодився хлопчик.

– Тим більше, – не вгавав Мудрий Папуга, – що, обожнюючи театр і не маючи змоги його відвідувати, – бо навіть розумних папуг люди на вистави не пускають, – я за свої двісті років перечитав безліч п'єс!

Побоюючись, що птах вдасться до спогадів про перечитаним п'єси, Софійка промовила тоном учительки:

– Починаємо шостий урок Мудрого Папуги!

Шостий урок Мудрого Папуги

Чим п'єси відрізняються від творів, написаних для читання?

Навіть зовні п'єса відрізняється від твору, призначеного тільки для читання: текст у ній побудований у формі розмов героїв і складається з *дій* (так називаються її основні частини). У п'єсі зазвичай відсутні розлогі описи природи, помешкань героїв та їхньої зовнішності, тому читачеві доводиться багато дечого домислювати самостійно. Найважливіше у п'єсі – це дія, яка розгортається на очах глядачів. Не випадково друга назва п'єси – **драма** – у перекладі з грецької мови означає дію. Саме через дію у драмі зображується життя людей. А головним рушієм дії є зіткнення персонажів – **конфлікт**.

Якою б переконливою не була гра акторів, під час вистави глядач розуміє, що показане на сцені є лише виставою, а не справжнім життям. Іншими словами, він сприймає те, що відбувається у п'єсі, як умовне, а не як реальне. *Умовність* – це один із основних принципів художнього зображення подій у драмі.

Що є умовного в п'єсах?

1. *Час*. На сцені час іде значно швидше, ніж у житті. Адже події, що в реальному світі відбуваються упродовж кількох днів, місяців або ж років, у театрі розгортаються протягом декількох годин.

2. *Простір*. Споглядаючи декорації, скажімо, намальовані на картоні скелю або ж стіну кімнати, глядач, звісно, усвідомлює, що вони є лише умовними позначеннями місця дії. У тексті п'єси описи природи чи будинків зазвичай викладені дуже стисло й сухо – як інструкції для художників, які виготовляють декорації.

3. *Деякі особливості поведінки героїв.* Наприклад, у тексті драми ви часто можете зустріти вказівку на те, що той чи той герой говорить «убік». Цей умовний прийом автор застосовує для того, аби підкреслити, що зазначені думки персонаж висловлює самому собі, а тому інші персонажі твору їх не чують.

Багато дечого в драмі розраховане на те, що її сюжет буде «розфарбований» акторською грою, а також музикою, піснями й танцями. Все це ми подумки уявляємо під час читання тексту п'єси.

Хто і як розмовляє у п'єсі?

Проте не слід думати, ніби внаслідок згаданих умовностей текст драми втрачає свою значущість. Навпаки, кожне слово в ньому набуває особливої виразності, а розмови, що відбуваються між персонажами, – великої напруженості. В іншому випадку глядачам буде нецікаво спостерігати за подіями, що відбуваються на сцені.

Ось чому обмін акторів *репліками** нерідко нагадує фехтування. Кожна фраза персонажа не менш важлива, ніж його вчинок.

Запам'ятайте!

Розмова кількох персонажів, під час якої вони розкривають свої думки та почуття, називається **діалогом**.

Розлога «промова» героя, яка не переривається іншими персонажами п'єси, називається **монологом**. На відміну від коротких висловлювань протягом діалогу, монолог не вимагає безпосередньої відповіді.

Найявні у тексті п'єси коментарі автора щодо жестів героїв, їхньої інтонації, а також обставин подій називають **ремарками**.

На всі ці особливості має зважати читач драми. Зрозуміло, що він повинен постійно спонукати свою думку до праці: уявляти місце й час подій, зовнішній вигляд героїв, відчувати їхній настрій під час діалогів та монологів, уважно стежити за ремарками автора. Тільки таке читання принесе йому очікувану насолоду від драматичного твору.

Подякувавши Мудрому Папузі за лекцію, Сашко звернувся до Кота Ученого:

– То тепер ми вже маємо перепустку до вогнища братів-місяців?

– Авжеж, – відповів той. – Тепер я залюбки проведу вас до казки-п'єси «Дванадцять місяців».

* Репліка – фраза, яку актор промовляє у відповідь на слова іншого персонажа.

– Але ж не зараз! – заперечив птах. – Бо наші юні гості спочатку мають прочитати про автора цього твору.

– Цілком вірно, – погодився Кіт Учений і простягнув Софійці книжку про письменників. Дівчинка сіла ближче до столу й почала читати.

Самуїл Якович Маршак (1887–1964)

Народився С.Я. Маршак у російському місті Воронежі в родині заводського техника й талановитого винахідника, який спонукав своїх дітей до навчання. Незважаючи на численні домашні обов'язки, хлопчик багато часу приділяв читанню. Значно пізніше письменник згадував: «Своїх власних книжок... я не мав. Читав усе, що знаходив удома, у сусідів або ж у нашому сараї. Я читав, інколи не знаючи ані імені автора, ані назви книжки. Лише згодом з'ясувалося, що таким чином я прочитав... казки “Тисячі і однієї ночі”, “Тараса Бульбу”, романи Вальтера Скотта. Я й досі пам'ятаю запах солодощів і прянощів на чудових базарах “Тисячі і однієї ночі”. Без цих казок було б дуже сумно жити у нас на Майдані, де один день був схожий на інший».

Сприятливими для розвитку таланту Маршака були гімназійні роки. Вчитель словесності подбав про те, аби прищепити цьому обдарованому хлопчикові любов до класичної поезії й підтримати його перші літературні спроби. Один із поетичних зошитів Маршака потрапив до рук відомого російського мистецтвознавця В. Стасова, який високо оцінив літературні здібності п'ятнадцятирічного автора. Це якнайщасливіше визначило подальшу долю юнака. З допомогою В. Стасова Маршак переїхав з провінційного містечка Острогоська (де на той час жила його родина) до Петербурга, в якому він мав змогу відвідувати одну з найкращих гімназій.

Для завершення освіти молодий поет поїхав до Англії. Там він навчався спочатку в політехнікумі, а згодом у Лондонському університеті. Під час канікул Маршак подорожував цією країною, цікавлячись народними англійськими піснями й баладами. Тоді з'явилися його перші переклади художніх творів з англійської мови. Згодом він здобув славу одного з найкращих перекладачів англійської літератури.

Незабаром після повернення до Росії поет узяв участь в організації дитячих будинків, а також у створенні дитячого театру, для якого почав писати казки-п'єси. Найвідоміші з них – «Розумні речі» та «Дванадцять місяців». Дещо згодом С.Я. Маршак став редактором дитячого журналу «Новий Робінзон», навколо якого згуртувалися талановиті письменники. Одна по одній виходили у світ його книжки для дітей. Вони були відзначені численними преміями й перекладалися різними мовами.

Після того як Софійка дочитала цю розповідь до кінця, подорожні вирушили до вогнища.

Вони швидше досягнуть мети, якщо ти опрацюєш такі запитання та завдання:

1. Як перекладається слово «драма»? Які твори називають драмами?
2. Чим відрізняється п'єса від художнього твору, призначеного тільки для читання?
3. Як у драмі розкриваються характери героїв?
4. Що таке «монолог» та «діалог»?
5. Поясни значення слів «ремарка» та «репліка».
6. Які вистави тобі довелося побачити? Яке враження вони на тебе справили?
7. Розкажи відомі тобі факти з життя С.Я. Маршака.

Довго водив Кіт Учений своїх супутників заплутаними стежками, доки вони побачили перед собою галявину, на якій палало багаття. Однак біля нього нікого не було видно.

– А де ж брати-місяці? – чомусь пошепки запитав Сашко.

– Терпіння, мій любий друже, трохи терпіння! – теж пошепки відказав йому Кіт Учений. – Давайте поки що знайдемо місце, з якого буде зручно спостерігати за всіма подіями.

– А чому б нам не влаштуватися біля вогнища? – запропонувала Софійка. – Це ж так романтично!

– Певно ж, – відказав Мудрий Папуга, – але там ми заважатимемо персонажам казки. Краще сядьмо на краєчку цієї галявини, біля куців.

Товариство швидко попрямувало у вказаному ним напрямку. І тільки-но всі розсілися по місцях, розпочалася казка.

ДВАНАДЦЯТЬ МІСЯЦІВ

Драматична казка

(Скорочено)

Дійові особи:

Баба.
Дочка.
Пасербиця.

Королева, дівчинка чотирнадцяти-п'ятнадцяти років, ровесниця Пасербиці.
Гофмейстерина, висока худа стара дівчина.
Учитель Королеви, професор арифметики й краснопису.
Канцлер.
Начальник королівської варти.
Офіцер королівської варти.
Королівський прокурор.
Посол Західної держави.
Посол Східної держави.
Головний садівник.
Садівники.
Старий солдат.
Молодий солдат.
Вовк.
Старий крук.
Заець.
1-а білка.
2-а білка.
Дванадцять місяців.

Дія перша

● На початку п'єси змальовується чарівний зимовий ліс. На галявині зустрічаються Пасербиця, що збирає хмиз, і Солдат, котрий має зрубати ялинку для Королеви. Вони допомагають одне одному.

Через деякий час на галявину виходять два високих дідугани: Січень-місяць і Грудень-місяць. Грудень передає своє господарство Січню. Але від Солдата і Пасербиці вони ховаються. (...)

● У класній кімнаті триває урок. Чотирнадцятирічна Королева, ледача й вередлива, сердиться через те, що Професор весь час дошкуляє їй запитаннями. Не знаючи законів природи, вона вимагає, аби із зимового лісу принесли проліски. На тих, хто виконає цей наказ, чекає щедря винагорода.

Дія друга

● Завірюха. Хата Пасербиці. Щойно дівчина принесла хмиз, як Баба посилає її до лісу по проліски для Королеви.

Картина друга

● Пасербиця в лісі. Сутеніє. Навколо стає все темніше й темніше. З верхівки дерева шумно падає грудка снігу.

(...) Пасербиця *(здрігається)*. Ох, хто там? *(Озирається)*. Снігова шапка впала, а мені вже примарилось, ніби хтось на мене з дерева плигнув... А кому тут бути в таку пору? Звірі – і ті по своїх норах поховались. Сама я в лісі. *(Пробирається далі. Запинається, заплутується в чагарях, спиняється)*. Не піду далі. Тут і залишусь. Все одно, де замерзати. *(Сідає на повалене дерево)*. Темно як! Рук своїх не розгледиш. І не знаю, куди зайшла. Тут і вдень заблукати легко, а вже вночі й поготів. Ні вперед, ні назад дороги не знайти. От і прийшла моя смерть. Небагато я доброго бачила, а все ж таки боязко вмирати... Хіба що гукнути, покликати на допомогу?

Може, й почує хтось – лісничий чи дроворуб запізнілий, або мисливець якийсь. Агов! Рятуйте! Агов! Ні, ніхто не відгукується. Що ж мені робити? Отак і сидіти тут, поки кінець прийде?

А що, як вовки наскочать? Вони ж здаля людину чують. Он там щось хряснуло, ніби підкрадається хтось. Ох, боюсь! *(Підходить до дерева, дивиться на товсті вузлуваті, вкриті снігом гілки)*. Залізти на дерево, або що? Там вони мене не дістануть. *(Залазить на одну з гілок, сідає в розвилці. Починає дрімати)*.

На дереві з'являється білка й кидає на Пасербицю шишку.

Білка. Не спи, замерзнеш!

Пасербиця. Що таке? Хто це сказав? Хто тут, хто? Ні, мабуть, почулося мені. Просто шишка з дерева впала й розбуркала мене. А мені гарне щось приснилося, і навіть тепліше стало. Що ж це мені приснилося? І не згадаю відразу. Ах, он воно що! Ніби мати моя по кімнатах з лампою іде, і вогник мені просто в очі світить. *(Підводить голову, струшує рукою сніг з вії)*. А й справді щось світиться, он-он, вдалині. А може, це вовчі очі? Та ні, вовчі очі зелені, а це золотий вогник. Так і блимає, і тремтить, ніби зірочка серед гілок заплуталась, побіжу! *(Зіскакує з гілки)*. Все ще світиться. Може, тут і справді лісничова хатка недалечко або дроворуби вогнище розклали? Іти треба. Треба йти. Ох, ноги не йдуть, задубіли зовсім! *(Іде через силу, провалюється в замети, пролазить через вітролом та повалені стовбури)*. Аби тільки вогник не погас! Ні, він не гасне, він все

ясніш горить. І димком теплим ніби потягло. Невже вогнище? Так і є. Чи то мариться мені, чи ні, а тільки чую я, що хмиз на вогні потріскує. (*Іде далі, розсуваючи й підводячи лапи густих високих ялин.*)

Все світліше й світліше стає навколо. Червонаві відблиски перебігають по снігу, по гілках дерев. І раптом перед дівчиною відкривається невеличка кругла галявина, посеред якої жарко палає високе багаття. Навколо багаття сидять люди, хто ближче до вогню, хто трохи далі. Їх дванадцятро: троє старих, троє літніх, троє молодих, а останніх троє – ще зовсім юнаки. Молоді сидять біля самого вогню, старі – далі. На двох старих білі довгі шуби, волохаті білі шапки, на третьому – біла шуба з чорними смугами і на шапці чорна опушка. Один з літніх – в золотаво-червоному, другий в іржаворудому, третій – в бурому одязі. Решта шестеро – в зелених, різного відтінку, жупанах, гаптованих кольоровими візерунками. У одного з юнаків поверх зеленого жупана – шубка в накидку, у другого – шубка на однім плечі. Дівчина зупиняється між двох ялин і, не наважуючись вийти на галявину, прислухається до того, про що говорять дванадцять братів, що сидять біля багаття.

Січень (*кидаючи у вогонь оберемок хмизу*).

Гори, гори ясно, –
Літо буде красне,
А зима тепліша,
А весна миліша.

Всі.

Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Червень.

Гори, гори ясно, –
Ягід буде рясно!
Де сніги біліші, –
Буде ще рясніше!

Травень.

Квіти скрізь яснітимуть,
Бджоли мед носитимуть.

Липень.

На полях пшениця
Буде колоситься.

Всі.

Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Дівчина спочатку не наважується вийти на галявину. Потім, насмілившись, поволі виходить з-за дерев. Дванадцять братів, замовкнувши, повертаються до неї.

Пасербиця (*вклонившись*). Добривечір.

Січень. І тобі вечір добрий.

Пасербиця. Якщо не заваджу я вашій бесіді, дозвольте мені біля вогнища погрітись.

Січень. Ну, як, брати, по-вашому? Дозволимо чи ні? Лютий (*хитаючи головою*). Не бувало ще такого зроду, щоб хтось, крім нас, коло цього вогнища сидів.

Травень. Та воно хоч і не бувало, а коли прийшов хтось до нашого вогнику, то нехай вже гріється.

Квітень. Хай гріється. Від цього жару не зменшиться.

Січень. Ану, підходь, красуне, підходь, та гляди, щоб не опектися. Бач, вогнище в нас яке – так і палахкотить.

Пасербиця. Спасибі, дідусю. Я близько не підйду, я осторонь стану. (*Підходить до вогню обережно, щоб нікого не зачепити, не штовхнути, і гріє руки.*) От добре як! До чого ж вогонь у вас легкий та жаркий. Аж до серця тепло стало. Відігрілася я. Спасибі вам.

Недовга мовчанка. Чути тільки, як тріщить багаття.

Січень. А що це в тебе в руках, дівчино? Кошик, чи що? По шишки, абощо, ти прийшла під самісінький Новий рік, та ще в таку метелицю?

Лютий. Лісові теж відпочити треба – не все ж його оббирати!

Пасербиця. Не своєю волею я прийшла і не по шишки.

Серпень (*посміхається*). То, може, по гриби?

Пасербиця. Не по гриби, а по квіти. Прислала мене мачуха збирати проліски.

Березень (*сміючись і штовхаючи під бік Квітень-місяць*). Чуєш, братику? Проліски збирати! Значить, твоя гостя, приймай!

Усі сміються.

Пасербиця. Я б і сама посміялася, та не до сміху мені. Наказала мені мачуха без пролісків додому не вертатися.

Лютий. Навіщо їй серед зими проліски знадобилися?

Пасербиця. Не квіти їй потрібні, а золото. Обіцяла наша королева цілий кошик золота тому, хто принесе до палацу кошик пролісків. От мене й послали до лісу.

Січень. Кепська твоя справа, голубонько. Не час тепер для пролісків, треба Квітня-місяця чекати.

Пасербиця. Я й сама те знаю, дідусю. Та дітися мені нікуди. Ну, спасибі вам за тепло та за ласку. Коли перешкодила вам, не гнівайтесь. (*Бере свій кошик і поволі йде до дерев.*)

Квітень. Зажди, дівчино, не поспішай! (*Підходить до Січня і кланяється йому.*) Братику Січню, відступи мені на годину своє місце.

Січень. Я б відступив, та не бувати Квітню раніше Березня-місяця.

Березень. Ну, за мною діло не стане. Що ти скажеш, братику Лютий?

Лютий. Та вже добре, і я відступлю, сперечатись це буду.
Січень. Коли так, будь по-вашому! (*Вдаряє об землю льодо-
вою патерицею.*)

Не тріщить ви, морози,
У дрімучім бору,
На сосні, верболозах
Не гризить ви кору!
Годі вам пташенят
Заморожувать,
У барлогах звірят
Вихолоджувать!

У лісі стає тихо. Метелиця вщухає. Небо вкривається зорями.

Ну, тепер твоя черга, братику Лютий! (*Передає свою патери-
цю волохатому й кривому Лютому.*)

Лютий (*вдаряє патерицею об землю*).

Вітри, бурі, урагани,
Дмухайте щосили.
Хуги, вихорі, бурани,
Розгуляйтесь сміло!
Ви женіть над нашим краєм
Хмар пухнастих зграю!
Хай над полем та над гаєм
Віхола гуляє!

У вітах гуде вітер. Галявиною кружить віхола, підіймає снігові
вихори.

Тепер твоя черга, братику Березень!

Березень бере патерицю, і вона в його руках перетворюється на
велику гілку, вкрити бруньками.

Березень.

Сніг тепер уже поблід,
Потемнішав в полі.
На озерах тріснув лід,
Наче розкололи.
Линуть хмарки навпростець,
Веселіше в лісі.
Зацвірінькав горобець
У селі на стрісі.
Тануть далі голубі
У веснянім світлі,
І сріблясті на вербі
Котики розквітли.

Сніг навколо темніє й осідає. Починається капотиння. На деревах,
як і на патериці, з'являються бруньки.

Ну, тепер ти бери патерицю, братику Квітню!

Квітень бере патерицю. На ній зразу ж розпускається молоде зелене листя. Квітень прикладає до вуст сопілку, грає на ній коротку задирилку пісеньку, а потім каже дзвінко, на весь хлоп'ячий голос.

Квітень. Розбігайтеся, струмки,
Дзюркотіть по полю.
Виповзайте, комахки,
Із щілин на волю!
Прокидайся, темний ліс,
Слухай пісню Квітня!
Розцвітайте всюди й скрізь
Проліски блакитні!

У лісі й на галяві все змінюється. Тане останній сніг. На горбочках під деревами з'являються блакитні квіти. Навкруги капотить, тече, дзюрчить. Пасербиця стоїть, зацікавившись від подиву.

Квітень. Чого ж ти стоїш? Поспішай. Нам з тобою тільки одну годинку брати подарували.

Пасербиця. Та як же все це сталося? Невже ж заради мене весна серед зими настала? Очам своїм повірити не смію!

Квітень. Вір, не вір, а біжи швидше проліски збирати! Бо зима повернеться, а в тебе ще кошик порожній.

Пасербиця. Біжу, біжу! *(Зникає між деревами.)*

Січень *(напівголосно)*. Я її зразу впізнав, як тільки побачив. І хусточка на ній та сама дірява й чобітки плохенькі, ті, що вдень на ній були. Ми, зимові місяці, її добре знаємо. Чи то біля ополонки її зустрінеш з відрами, чи то в лісі з оберемком хмизу, і завжди вона весела, привітна, іде собі – співає. А нині засумувала.

Червень. Та й ми, літні місяці, її знаємо не менше.

Липень. Як не знати! Ще й сонце не встане, а вона вже навколішки коло грядки – поле, підв'язує, гусінь оббирає. У ліс прийде – гілки дурно не зломить. Стиглу ягоду бере, а зелену на кущі залишає – хай собі спіє!

Листопад. Я її не раз дощем поливав. Жаль бере, та нічого не зробиш – на те я осінній місяць!

Лютий. Ох, і від мене вона мало добра бачила! Я її вітром проймав, холодом морозив. Знає вона Лютий-місяць, та зате ж і Лютий її знає. Такій, як вона, не шкода серед зими весну на годинку подарувати.

Квітень. Чого ж тільки на годинку? Я б з нею цілий вік не розлучався!

Вересень. Так, хороша дівчина. Кращої хазяйки ніде не знайдеш.

Квітень. Ну, якщо вона усім вам до вподоби, так подарую я їй свою весільну каблучку!

Січень. Що ж, даруй. На те ти й молодик.

З-за дерев виходить Пасербиця. В руках у неї повний кошик пролісків.

Вже повен кошик збрала? Моторні в тебе руки.

Пасербиця. Та їх же там сила-силенна. І на горбках, і під горбками, і в хащі, і на галявах, і під камінням, і під деревами! Ніколи я стільки пролісків не бачила. Та все такі великі, стебельця соковиті, вінчики, як блакитні зірочки. Спасибі вам, господарі, за вашу ласку. Якби не ви, не бачити б мені більше ні сонечка, ані пролісків весняних. Скільки в світі житиму, все вам дякувати буду – за кожен рослинку, за кожен годинку! (Уклоняється Січневі-місяцю.)

Січень. Не мені вклоняйся, а братові моему меншому, Квітневі-місяцю. Він за тебе просив, він і квіти для тебе з-під снігу вивів.

Пасербиця (обертається до Квітня-місяця). Спасибі тобі, Квітню-місяцю! Завжди я тобі раділа, а тепер – як у вічі побачила, повік не забуду.

Квітень. А щоб і справді не забула, ось тобі від мене каблучка на спогад. Дивись на неї та згадуй мене. Якщо трапиться з тобою лихо, кинь її на землю, у воду або в сніговий замет і прокажи:

Ти котись, каблучка,
На весняну лучку,
У літнії сїни,
В теремок осінній,
Серед зимового двора –
До новорічного костра!

Ми й прийдемо тобі на допомогу. Всі дванадцяттеро прийдемо, як один – з грозою, з віхолою, з весняною втіхою! Ну що, запам'ятала?

Пасербиця. Запам'ятала. (Повторює.)

Серед зимового двора –
До новорічного костра!

Квітень. Ну, прощавай, та каблучку мою бережи. Загубиш її – мене загубиш.

Пасербиця. Не загублю. Я з цією каблучкою нізащо не розлучусь. Вона мені над усе на світі дорожча буде.

Січень. А тепер послухай, що я скажу! Довелось тобі нині, в останню ніч старого року, у першу ніч нового року зустрітись з усіма дванадцятьма місяцями разом. Коли ще там Квітень настане – а ось він перед тобою стоїть. Коли ще там квітневі проліски розквітнуть – а в тебе вже кошик повний. Ти до нас найкоротшою стежкою прийшла, а інші йдуть довгою дорогою –

день за днем, година по годині, хвилина по хвилині. Так воно й годиться. Ти цієї короткої стежки нікому не відкривай, нікому не вказуй. Дорога ця заказна.

Пасербиця. Помру, а не вкажу!

Січень. Ото ж то й є. Пам'ятай, що я тобі сказав і що ти мені відповідала. Та біжи швидше додому, поки я метелицю свою на волю не випустив.

Пасербиця. Прощавайте, брати-місяці!

Місяці. Прощавай, сестрице!

Пасербиця біжить геть. (...)

Дія третя

Баба й Дочка викрали у Пасербиці каблучку. Кошик із пролісками вони принесли до палацу Королеви. Побачивши квіти, Королева захотіла дізнатися, де вони ростуть, і разом зі своїм почтом вирушила до зимового лісу. Баба й Дочка мають їй вказати чарівну місцину.

Дія четверта

Картина перша

(...) Деякий час на сцені зовсім тихо. Потім чути кроки, голоси. Зі стрімкого берега просто на лід скочується Начальник королівської варти. Він падає. За ним скочується Професор.

Професор. Ви, здається, впали?

Начальник королівської варти. Ні, я просто приліг відпочити. (*Крекчучи встає, тре коліна.*) Давно не доводилося мені з крижаних гір спускатися. Літ шістьдесят принаймні. Як на вашу думку, дорогий професоре, це озеро?

Професор. Безсумнівно, це якась водяна улоговина. За всіма прикметами – озеро.

Начальник королівської варти. І до того ж зовсім кругле. Вам не здається, що воно зовсім кругле?

Професор. Ні, цілком круглим його назвати не можна. Певніш, воно овальне, або, ще правильніше, еліпсоподібне.

Начальник королівської варти. Не знаю, може, з наукового погляду. Але як на звичайний погляд, воно кругле, як тарілка. Знаєте, я гадаю, що це те саме озеро. (*Кричить угору.*) Гей, ви там, доповідайте її величності, що ми знайшли озеро, кругле, як тарілка!

Професор (*кричить угору*). Еліпсоподібне!

Офіцер королівської варти (*згори*). Яке? Псоподібне?

Професор (*кричить угору*). Еліпсоподібне!

Офіцер королівської варти. Пси... плі... соподібне... Спробую доповісти.

Начальник королівської варти. Доповідайте, як я наказав. Кругле, немов тарілка. Хай негайно розчищають сюди дорогу!

З'являється варта з лопатами й мітлами. Солдати швидко розчищають схил до озера і стелять килимову доріжку. По доріжці спускається Королева, за нею Гофмейстерина, посли та інші гості.

Королева (*до Професора*). Ви казали мені, що в лісі водяться звірі, а я тут жодного звіра не бачу! Де ж вони? Покажіть мені їх.

Професор. Я гадаю, вони сплять, ваша величносте.

Королева. Але ж зараз ще зовсім видно. Хіба вони так рано лягають спати?

Професор. Деякі з них лягають ще раніш, ваша величносте, – восени, і сплять до самої весни, аж поки розтане сніг.

Королева. Тут стільки снігу, що він, мабуть, ніколи не розтане. Я й не уявляла собі, що на світі бувають такі високі замети. Мені це подобається! (*Гофмейстерині.*) А вам?

Гофмейстерина. Я в захваті від нашої прогулянки, ваша величносте!

Королева. Проте у вас зовсім посинів ніс. Вам треба пробігтися по льоду. Ви зігрієтесь. Побігайте, побігайте!

Гофмейстерина (*затуляючи ніс муфтою*). З вашого дозволу, ваша величносте, я з охотою. (*Незграбно біжить, сковзаючись і втрачаючи рівновагу.*)

Начальник королівської варти. Бережіться! Ополонка!

Гофмейстерина (*на бігу*). Що? Що таке ополонка?

Начальник королівської варти. Стійте! Потім скажу!

Гофмейстерина. Це секрет?

Вона ледве не падає в ополонку, її підхоплюють Начальник королівської варти й Західний посол.

Гофмейстерина. Ах! Дуже дякую! Я мало не втопилася.

Західний посол. О, ми ніколи б цього не допустили! Кожен з нас готовий пожертвувати своїм життям заради такої прекрасної дами.

Гофмейстерина. Я в цьому впевнена. Але чому цю яму досі не заклали кригою? Це непростима недбалість!

Професор. Навпаки, пані гофмейстерино, я гадаю, що й на цьому місці була міцна крига – не менш як два фути завтовшки, але її порубали свідомо.

Гофмейстерина. Злочинці?

Професор. О ні, – мабуть, рибалки.

Королева (*плескаючи в долоні*). Ах, як це чудово! Швидше, швидше, впіймайте мені рибку! Живу! Форель!

Начальник королівської варти. Але, ваша величносте, я, на жаль, не захопив з собою вудки.

Королева. Яка ж ви легковажна людина! Їхати до озера – і не захопити з собою вудки!

Начальник королівської варти. Пробачте, ваша величносте! Даю вам слово, надалі я ніколи й нікуди не вирушу без вудки. А поки що я хотів звернути вашу увагу на те, що це озеро кругле, як тарілка!

Професор. Еліпсоподібне.

Начальник королівської варти. Це не має значення. Озеро затягнуте кригою, засипане снігом, а по берегах високі замети.

Королева. Ну, то що з цього?

Начальник королівської варти. Значить, саме тут оті брехухи збирали проліски.

Королева (*оглядаючись на всі боки*). Так збирайте ж і ви! Швидше, швидше!

Начальник королівської варти. Але ж їх нема, ваша величносте.

Королева. Шукайте під снігом. Вони мають бути під снігом!

Начальник королівської варти. Очистити береги від снігу!

Солдати беруться працювати мітлами й лопатами. Всі уважно дивляться на їх працю. Потім мороз починає дошкуляти. Всі починають щупитись, тупцювати, заковувати коміри, ховати обличчя в хутро, терти носи, щоки. Гофмейстерина хукає в муфту. Начальник королівської варти ляскає руками, як візник. Професор складає долоні дудочкою й дмухає в них.

Королева (*нетерпляче*). Ну, що? Знайшли хоч один пролісок?

Начальник королівської варти. Поки що ні, ваша величносте.

Королева. Хай риють швидше! А мені принесіть ще одну шубу!

Начальник королівської варти. Рийте швидше!

Гофмейстерина. Подайте її величності ще одну шубу! І мені – хутрянку накидку.

Гості (*один по одному*). І мені! І мені, будь ласка!

Варта налягає на лопати. Сніг летить вгору стовпом. Один із солдатів скидає з себе спочатку плащ, потім куртку з хутряною облямівкою. Йому наслідують ще двоє солдатів. Тим часом Королеві, гостям та послам приносять шуби й накидки. Всі загортаються в них.

Королева (*до Професора*). Поясніть мені, що це значить: я вдяглась у другу шубу, і мені все ще холодно, а ці люди поскидали з себе навіть свої куртки!

Професор (*трусячись від холоду*). В-в-в... Це цілком зрозуміло, ваша величносте: рух сприяє кровообігу.

Королева. Я нічого не зрозуміла! Кровообіг, рух... покличте сюди оцих солдатів.

Підходять два солдати: один – літній, вже відомий глядачеві, другий – зовсім молодий, безвусий. Молодий швидко стирає з лоба піт і стає струнко.

Чому ти витер лоба?

Солдат. Вибачайте, ваша величносте!

Королева. Ні, чому?

Солдат. З нерозуму, ваша величносте! Не звольте гніватись!

Королева. Та я зовсім на тебе не гніваюсь. Відповідай сміливо. Чому?

Солдат (*ніяково*). Упрів, ваша величносте!

Королева. Як? Що це значить – упрів?

Старий солдат. Так у нас кажуть, ваша величносте, – парко йому стало.

Королева. І тобі парко?

Старий солдат. Ще б пак не парко!

Королева. Від чого?

Старий солдат. Від лопати, ваша величносте.

Королева. Дайте мені зараз же лопату. Всім дайте!

Усі беруться незграбно копати. Солдати зодягають куртки і, стоячи віддалік, дивляться, як копають пани. За деякий час вони починають тупцювати від холоду. Начальник королівської варти завзято копає.

Начальник королівської варти. Пані гофмейстерино, дозвольте показати вам, як слід тримати лопату. А копають ось так, ось так!

Гофмейстерина. Дуже вам вдячна. Я дуже давно не копала.

Королева (*спираючись на лопату*). А хіба ви коли-небудь копали?

Гофмейстерина. Так, ваша величносте. У мене було гарненьке зелене відерце й лопаточка.

Королева. Чому ж ви мені їх ніколи не показували?

Гофмейстерина. Ах, ваша величносте, я загубила їх у садочку, коли мені було три роки...

Королева. Вам – три роки? Ха-ха-ха! (*Копає.*) А й справді від цього стає тепліше. Чи не так, пане посол?

Західний посол. О, я завжди був аматором спорту, ваша величносте!

Східний посол. В нашій країні таким спортом займаються невільники!

Королева. Он як? Значить, вони ніколи не мерзнуть?

Східний посол. Ніколи, ваша величносте. З чого б їм мерзнути? У нас завжди спека.

Королева. І снігу у вас нема?

Східний посол. Є на найвищій горі. Тільки ми туди ніколи не ходимо. Навіщо нам ходити?

Королева. То чого ж ви не копаєте? Вдома вам ніколи вже не пощастить цим займатися!

Усі мовчки копають. Королева скидає хутряну верхню накидку, за нею скидають і всі інші. Копають.

Ух, упріла!

Усі від здивування опускають лопати.

Хіба я не так сказала?

Професор. Ні, ви сказали цілком правильно, ваша величносте, але насмілюсь зауважити, що вислів цей не зовсім шляхетний, а, так би мовити, народний.

Королева. Ну то й що, королева повинна знати мову свого народу! *(Кидає лопату.)* Мені набридло копати.

Усі з полегшенням встромляють лопати в сніг.

(До Начальника королівської варти.) Де ж ваші проліски? Ви, здається, хочете, щоб я перекопала весь сніг?

Начальник королівської варти. Якщо це буде вгодно вашій величності!

Королева. Мені невгодно більш ні копати, ні чекати. Куди поділися ці жінки, що повинні нам показати дорогу?

Королівський прокурор. Я побоююсь, ваша величносте, що ці злочинниці обдурили варту й зникли.

Королева. Ви відповідаєте за них головою, начальнику королівської варти... Якщо їх не буде тут за хвилину...

Дзенькіт дзвіночка. Іржання коней. Вигук візника: «Стій!» Входять Баба й Дочка. За ними Пасербиця. Обабіч варты. Коли дівчина проходить повз Старого солдата, він дивиться на неї здивовано, потім віддає їй честь. Дівчина киває йому головою.

Начальник королівської варти. Вони тут, ваша величносте!

Королева. Нарешті!

Баба. Ось вона, моя пасербиця, ваша величносте. Привезли ми її, не звольте гніватись.

Королева. Так оце й є ваше лісове звірятко? Ану, підійди ближче, підійди, не бійся.

Пасербиця. Я не боюся.

Королева. Я думала, що ти якась волохата, клишонога, а ти, виходить, дуже гарна. Якщо тебе одягти красивіше, ти будеш не гірша за мене, а може, й краща. (До Канцлера.) Як ви гадаєте?

Канцлер. В присутності моєї королеви я нікого не бачу!

Королева. Ах, я й забула, що ви короткозорий. (До Професора.) А ви що скажете?

Професор. Я гадаю, що пристойний одяг прикрашає жінку. Проте мені здається, що ця дівчина потребує не так прикрас, як шуби й теплої хустки.

Королева. Цього разу ви маєте рацію. Дайте їй шубку й теплу хустку!

Пасербицю одягають.

Он яка ти стала! Тебе й не впізнати. Ну що, тепло тобі?

Пасербиця. Тепло, ваша величносте.

Королева. А скажи-но, це ти для мене проліски збирала?

Пасербиця. Так, я.

Королева. Значить, ти одержиш сьогодні ж кошик золота. Цілий кошик, розумієш? А коли схочеш, я дам тобі ще дванадцять платтів – шовкових і оксамитних. Та ще атласні черевички на срібних закаблуках, з діамантовими пряжками, та по обручці на кожну руку, та по каблучці на кожен палець. Хочеш?

Пасербиця. Спасибі за вашу ласку. Рада я, що вам сподобалися мої квіточки, а тільки от що я вам скажу: не даруйте мені ні платтів, ні обручок, ані каблучок на кожен палець. Нічого цього мені не треба.

Королева. А що ж тобі треба?

Пасербиця. Треба мені всього тільки одну каблучку.

Королева. Одну? Хіба одна краще, ніж десять?

Пасербиця. Для мене краща, ніж сто.

Баба. Не слухайте її, ваша величносте!

Дочка. Вона сама не знає, що каже!

Пасербиця. Ні, знаю. Була в мене каблучка, а ви взяли її та й не хочете віддати.

Дочка. А ти бачила, як ми брали?

Пасербиця. І не бачила, а знаю, що вона у вас!

Королева (до Баби й Дочки). Дайте-но мені цю каблучку.

Баба. Ваша величносте, нема її в нас!

Дочка. Ніхто її в нас не бачив, ваша величносте.

Королева. А зараз побачать. Давайте каблучку, бо буде вам лихо!

Начальник королівської варти. Ану, швидше, відьми! Королева гнівається.

Дочка, позирнувши на Королеву, виймає з кишені каблучку.

Пасербиця. Моя! Другої такої і на світі нема!

Баба. Ой донечко! Навіщо ж ти чужу каблучку заховала?

Дочка. Самі ж казали – в кишеню поклади, коли на палець не лізе!

Усі сміються.

Королева. Гарна каблучка. Кращої і в мене, мабуть, нема.
(До Пасербиці.) Ну, що ж, бери її, якщо вона твоя.

Пасербиця. От спасибі! Яка ж я рада, аж слів не знайду...
(Простягає руку.)

Королева. Ні, зажди. Каблучку я тобі віддам, але спочатку скажи мені, де ти знайшла проліски?

Пасербиця (відступаючи). Не питайте мене про це.

Королева. Чого ж це так?

Пасербиця. Того, що я не відповім.

Королева. Не відповіси? Мені? Та чи ти розумієш, що я королева і що я бажаю збирати проліски. Це мої проліски. Вони ростуть у моєму королівстві, в моєму лісі, на моїй землі! (Тупає ногою.) А я досі не знаю, де вони ростуть. Ну, кажи, де! Не хочеш казати? Подумай. Я можу тебе нагородити, а можу й покарати!

Баба. Та ти що, смерті не боїшся? Не жаль тобі помирати через проліски, через зілля погане?

Пасербиця. Ви б мене вчора про це спитали, коли в мороз та віхолу вночі посилали в ліс проліски збирати. Самі ж ви вдома сиділи, а я від смерті недалечко була.

Королева. Ах, он воно що! Мабуть, вчора вночі ти дуже налякалася в лісі, тому й тепер іти боїшся. Та ти не бійся! Мої солдати перед нами шлях прочищатимуть, а коли стемніє, я накажу їм світити нам ліхтарями та смолоскипами. Ми швидко доїдемо. Їхати – це не те, що пішки йти.

Пасербиця. Я й сама те знаю. Та тільки не поїдете ви тою стежкою, що я нею вчора йшла. Обіцяла я нікому стежки туди не показувати і не покажу.

Королева. Кому обіцяла?

Пасербиця. Не дозволено мені відповідати.

Канцлер. Це нечувано!

Гофмейстерина. Яке зухвальство!

Королівський прокурор. Образа величності!

Баба. І справді образа. А які ж ми від неї образи терпимо, і казати нема чого!

Королева. Зніміть з неї шубу й хустку!

Дочка. Хай мерзне!

Баба. Так їй і треба!

З Пасербиці знімають шубу й хустку. Вона залишається в самому платтячку і подертій хустині.

Канцлер. Ваша величносте, а чи не пора вже нам повертатись до палацу?

Начальник королівської варти. Незабаром стемніє, ваша величносте. І мороз все дужчає.

Гофмейстерина. Я побоююсь, що ви застудитесь, ваша величносте. Та й я теж. *(Кахикає.)*

Під час цієї розмови Старий солдат непомітно накидає на Пасербицю свій солдатський плащ.

Королева. Ні, ми ще будемо сьогодні збирати в лісі квітневі проліски. От пройме її мороз, вона й скаже, де вони ростуть. Ну, що, холодно тобі?

Пасербиця. Ще ні, ваша величносте!

Королева *(оглянувшись на Пасербицю)*. Хто ж це на неї плащ накинув? Кажіть! *(Мовчанка.)* Мабуть, на неї плащі самі з неба падають! *(Оглядається й бачить Солдата без плаща.)* Ага, бачу. Підійди-но сюди. Це ти віддав їй свого плаща?

Старий солдат. Я, ваша величносте.

Королева. Як же ти насмілився?

Старий солдат. Та мені, ваша величносте, знову парко стало. Упрів, як-то кажуть у нас в простолюдді. А плаща дівати нікуди...

Королева. Гляди, щоб тобі зовсім парко не стало. *(Пасербиці.)* Віддай зараз же йому плащ і кажи, де проліски. Скажеш? Ні? Ну, гляди – ось твоя каблучка! Не матимеш ти її. Зараз я кину її в воду, в ополонку. Шкода? Мені й самій шкода, та нічого не вдієш. Кажи швидше. Раз... два... три! *(Замахується й кидає.)*

Пасербиця *(затуливши руками обличчя)*. Каблучка моя! *(Плаче.)*

Королева. Ти гадаєш, я кинула? Ні, от вона ще тут, в моїй руці. Скажи лише, де проліски, і бери свою каблучку. Ми наберемо тільки один кошик і зразу ж поїдемо до міста. Я звелю тебе закутати в найтеплішу шубку, посаджу тебе в свої санки поруч із собою, повезу тебе до палацу... Ну, ще опиратимешся? Вибирай: скажеш – віддам каблучку, мовчатимеш – кину в ополонку, аж на дно!.. Ну, як?

Хвилинна мовчанка.

Пасербиця. Кидайте!

Королева. Он як? Гарзд! Я кину в ополонку й каблучку твою, та й тебе разом з нею... Хапайте її! *(З розмаху кидає каблучку в воду.)*

Пасербиця *(рвонувшись уперед – до ополонки)*.

Ти котись, каблучко,
На весняну лучку,
У літнії сіни,
В теремок осінній,
Серед зимового двора –
До новорічного костра!

Королева. Що? Що таке вона каже?

Здіймається вітер, віхола. Скисно летять снігові клапті. Королева, гості, Баба з Дочкою, солдати намагаються заховати голови, захистити обличчя від снігового вихора. Крізь рев хуртовини чути бубон Січня, ріг Лютого, березневі бубонці. Разом із сніговими вихорами проносяться якісь білі постаті. Може, це метелиці, а може, й самі зимові місяці. Кружляючи, вони на бігу захоплюють з собою Пасербицю. Вона зникає.

Королева. До мене! Швидше!

Вітер кружить її і всіх по сцені. Люди падають, підводяться. Нарешті, ухопившись один за одного, обертаються в один клубок.

Голос Гофмейстерини. Тримайте мене!

Голос Баби. Донечко! Де ти?

Голос Дочки. Сама не знаю де... Пропала я!

Різні голоси. Додому! Додому! Коней! Де коні? Візник! Візник!

Усі, припавши до землі, завмирають. Крізь бурю все частіше чути березневі бубонці, а потім квітневу сопілку. Віхола вщухає. Стає ясно, сонячно. Цвірінькають пташки. Всі підводять голови, здивовано дивляться навколо.

З'являються проліски, та вже за кілька хвилин починається літо. Королева та її піддані страждають від спеки. Невдовзі починається холодна осіння злива, а за нею знову наступає зима. Увесь почт Королеви, крім Професора й Солдата, розбігається. Залишаються також Баба з Дочкою.

На сцену виходить високий Дід в білій шубі. Він по-хазяйському обдивляється навколо, постукує по стовбурах дерев. З дупла визирає білка – він свариться на неї пальцем, вона ховається. Він помічає непрочаних гостей і підходить до них.

Дід. Ви навіщо сюди завітали?

Королева. Проліски збирати.

Дід. Не час тепер для пролісків.

Професор (*тремтячи*). Цілком справедливо.

Крук (*з дерева*). Справедливо!

Королева (*злякано глянувши вгору, потім на Діда*). Я й сама бачу, що невчасно ми сюди приїхали! Навчіть нас, як звідси вибратись.

Дід. Як приїхали, так і вибирайтесь.

Солдат. Вибачайте, дідусю, на кому приїхали, тих тепер і на крилах не наздогнати. Без нас геть поскакали. А ви, мабуть, тутешній?

Дід. Взимку тутешній, а влітку чужодальній.

Королева. Допоможіть нам, будь ласка. Я вас нагороджу покоролівському. Хочете золота, срібла – я нічого не пошкодную.

Дід. А мені нічого не треба, я все маю. Он скільки срібла – ви такого й не бачили! (*Підводить вгору руку.*)

Увесь сніг спалахує срібними й діамантовими іскрами.

Не ви мене, а я вас обдарувати можу. Кажіть, кому що потрібно до Нового року, хто яке бажання має.

Королева. Я одного тільки хочу – до палацу, та тільки їхати нема на чому.

Дід. Буде на чім їхати! (*До Професора.*) Ну а ти чого бажаєш?

Професор. Я хотів би, щоб усе було на своєму місці і в свій час: зима – взимку, літо – влітку, а ми – в себе вдома.

Дід. Виконаю. (*До Солдата.*) А тобі чого, служивий?

Солдат. Та чого мені! Біля вогнища погрітись – і добре буде. Змерз дуже.

Дід. Зогрієшся. Тут вогнище недалеко.

Дочка. А нам обом по шубці!

Баба. Та зажди ти! Чого поспішаєш?

Дочка. А чого там чекати? Хоч абияку шубку, хоч на собачому хутрі, аби зараз, швидше!

Дід (*витягає з-за пазухи дві шуби на собачому хутрі*).
Маєте!

Баба. Пробачте, ваша милосте, не треба нам цих шубок, вона не те сказати хотіла!

Дід. Що сказано – те сказано. Одягайте шуби. Носити їх вам – не зносити!

Баба (*держачи шубу в руках*). Дурепа ти, дурепа! Хоч би соболячу шубу просила!

Дочка. Самі ви дурепа! Казали б вчасно.

Баба. Мало, що собі собачу шубу здобула, ще й мені нав'язала!

Дочка. А коли не подобається, ви й свою мені віддайте, тепліш буде. А самі замерзайте тут під кущем, не пожалкую!

Баба. Так я тобі й віддала! Наставляй кишеню!

Обидві швидко одягаються, лаючись.

Поспішила! Собачу шубу випрохала!

Дочка. Вам саме собача й до лица! Гавкаєте, як собака!

Баба. Сама ти собака!

Їхні голоси перетворюються на гавкання, і обидві вони, одягнувшись у собачі шуби, перетворюються на собак; Баба – гладка, чорна, з сивиною, Дочка – волохата, руда.

Королева. Ой, собаки! Тримайте їх! Вони покусують нас!

Солдат (*відламуючи гілку*). Не турбуйтеся, ваша величносте. У нас кажуть – собака дрючка боїться.

Професор. Власне кажучи, на собаках можна чудово їздити. Ескімоси на собаках вивершують дальні мандрівки.

Солдат. І справді. Запряжемо їх у сани, хай везуть. Шкода, що мало їх. Дюжину б треба!

Королева. Ці собаки варті цілої дюжини. Запрягайте швидше!

Солдат запрягає. Усі сідають.

Дід. Ось вам і новорічне катання. Ну, щаслива путь! Рушай, служивий. Прав на вогник. Там багаття горить. Доїдеш – зогрієшся!

Картина друга

Галявина в лісі. Навколо багаття сидять всі місяці. Серед них Пасербиця. Місяці по черзі підкидають хмиз у вогонь.

Січень. Ти гори, костер, гори,
До ранкової зорі,
Щоб вогонь вночі зогрів
Горобців та снігурів,
Вовка на дорозі,
Ведмедя в берлозі,
Крука чорного з сичем
Ще й зайчатко під кущем!

Всі. Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Квітень. Ти гори, костер, гори,
Весняну смолу вари.
Хай із цього казана
Сік пахучий п'є сосна,
Хай ялини навесні
Зеленіють запашні.

Всі. Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Січень (*до Пасербиці*). Ану, гостя дорога, підкинь і ти хмизу у вогонь. Він ще жаркіш горітиме.

Пасербиця (*кидає оберемок сухих гілок*).

Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Січень. Добре сказала! Тепер вже не згасне. Мабуть, жарко тобі? Он як у тебе личко розчервонілося!

Лютий. Не дивно – просто з морозу до такого полум'я. У нас і мороз, і вогонь пекучі, один одного гарячіш. Не кожен стерпить.

Пасербиця. Нічого, я люблю, коли вогонь жарко горить.

Серпень. Це ми знаємо. Тому й пустили тебе до нашого вогнища.

Пасербиця. Спасибі вам. Двічі ви мене від смерті врятували. А мені вам у вічі дивитись соромно... Загубила я вашу каблучку...

Квітень. Загубила? Ану, відгадай, що в мене в руці!

Пасербиця. Та невже?..

Квітень. Відгадала. Бери свою каблучку. Добре, що ти її не пожалкувала. Бо не побачила б ти більш ні каблучки, ні нас. Носи її, і завжди тобі тепло й ясно буде – і в холод, і в метелицю, і в осінній туман. Хоч і кажуть, що Квітень-місяць зрадливий, а ніколи тебе квітневе сонце не зрадить.

Пасербиця. Ось і повернулася до мене моя щаслива каблучка! Була вона мені дорога, а тепер ще дорожча буде. Боюсь тільки з нею додому повернутись – коли б знову не відібрали...

Січень. Ні, вже не відберуть. Нікому відбирати. Поїдеш ти до себе додому і будеш повною господинею. Тепер вже не ти до нас, а ми до тебе в гостину ходитимем.

Травень. Всі по черзі перегостюємо. Кожен із своїм подарунком прийде.

Вересень. Ми, місяці, народ багатий. Зумій тільки подарунки від нас приймати. Будуть у тебе в садку такі дерева, такі квіти, ягоди й яблука, яких ще й на світі не було!

Січень. А поки що ось тобі ця скриня. Не з порожніми ж руками повертатися тобі додому від братів-місяців.

Пасербиця. Не знаю вже, якими словами й дякувати вам.

Лютий. Та ти спочатку скриню відкрий, та подивись – що в ній є. Може, ми тобі й не догодили!

Квітень. Ось тобі ключ від скрині. Відмикай!

Пасербиця відкриває віко й перебирає подарунки. У скрині шуби – соболина, біляча, лисяча, сукня, гаптована сріблом, срібні черевички і ще ціла купа яскравих, розкішних убрань.

Пасербиця. Ох, аж очі вбирає! Бачила я сьогодні королеву, та тільки нема і в неї такого убрання, такої шубки!

Січень. Ану, наміряй онови!

Місяці оточують її. Коли вони розходяться, Пасербиця вже в новій сукні, в новій шубці, в нових черевичках.

Квітень. Яка ж ти красуня! І сукня тобі до лиця, і шубка. Та й черевички по нозі.

Лютий. Шкода тільки в таких черевичках лісовими стежками бігати, крізь чагарі пробиратись. Мабуть, доведеться нам тобі й санчата подарувати. (*Ляскає рукавицями.*)

Гей, чи є у нас, звірята,
Розмальовані санчата,
Соболями вкриті,
Серебром оббиті?

Кілька лісових звірин – лисиця, заєць, білки – викочують на сцену білі санки на срібних полозах.

Крук (*з дерева*). Гарні санчата, їй-прраво, гарні!
Січень. Вірно, старий, гарні саночки. У такі не всякого коня запряжеш.

Травень. За кіньми справа не стане. Коней я дам – не гірших від санок.

Коні знамениті,
В золоті копита,
Гриви сріблом блискотять, –
Швидше вітру полетять!

(*Ударяє в долоні. З'являються двоє коней.*)

Березень. Ех, які коні! Тпру! Добре ти прокотишся, та тільки без бубонців їздити невесело. Хай вже так, подарую тобі я свої бубонці. Дзвін голосніший – путь веселіша!

Місяці оточують санки, запрягають коней, ставлять скриню. Тим часом звідкись здалека долинає хрипке гавкання, гарчання собак.

Голос Солдата. Гей, гей! Чого стали, собачі дочки! Довезете – кісточок дам. Та не гризійтеся ви! Цитьте, кляті!

Голос Професора. Хоч би швидше! Холодно!

Голос Королеви. Жени що є духу! (*Жалісно.*) Я зовсім замерзла!

Голос Солдата. Та не тягнуть!

Пасербиця. Королева!.. І вчитель з нею, і солдат... Звідки тільки в них собаки взялися?

Січень. Почекай – дізнаєшся! Ану, брати, підкиньте в наше багаття хмизу. Пообіцяв я цьому солдатові зогріти його біля нашого вогню.

Пасербиця. Зогрій, дідусю. Він мені й хмиз збирати допомагав, і одежу свою дав, коли мені було холодно.

Січень (*братам*). А ви що скажете?

Грудень. Якщо пообіцяв, то хай вже так і буде.

Листопад. Але ж солдат не сам їде.

Березень (*дивиться крізь гілки*). Так, з ним дідуган, дівчинка і дві собаки...

Пасербиця. Дідуган цей теж добрий – шубку для мене випросив.

Січень. І справді – непоганий дідуган. Можна його пустити. А з рештою як же бути? Дівка та, видать, сердита.

Пасербиця. Хоч вона й сердита, та, може, злість у неї на морозі вимерзла. Он який голосок у неї жалісний став!

Січень. Ну що ж, подивимось. Та щоб вони до нас вдруге дороги не знайшли, ми там для них стежку прокладемо, де раніше її ніколи не було, та й потім не буде!

Ударяє патерицею. Дерева розступаються, і на галявину виїжджають королівські сани, запряжені собаками. Собаки гризуться між собою й тягнуть сани в різні боки. Солдат поганяє їх. Собаки всією повадою нагадують Бабу й Дочку. Їх легко впізнати. Сани зупиняються, не доїхавши до вогнища, під деревами.

Солдат. От і вогнище! Не обдурив мене той дід. Здорове-сенькі були, люди добрі! Дозвольте погрітися?

Січень. Сідай-но та грійся!

Солдат (*упізнавши його*). А, хазяїн! Здоров! Веселий у тебе вогник. Тільки дозволь вже мені й їздців моїх до тепла примостити. Наше солдатське правило таке: спочатку начальство розквартируй, а тоді вже й сам на постій ставай.

Січень. Що ж, коли таке правило, то за правилом і роби.

Солдат. Будьте ласкаві, ваша величносте! (*До Професора.*) Просимо, ваша милосте!

Королева. Ох, поворухнутися не можу!

Солдат. Нічого, ваша величносте. Відогрієтесь. Ось я вас зараз на ніжки поставлю. (*Витягає її із саней.*) І вчителя вашого. (*Кричить Професорові.*) Уставайте, ваша милосте! Привал!

Королева й Професор нерішуче підходять до вогнища. Собаки, підігнувши хвости, йдуть за ними.

Пасербиця (*до Королеви й Професора*). А ви ближче підійдіть – тепліше буде.

Солдат, Королева й Професор обертаються і здивовано дивляться на неї. Собаки, помітивши Пасербицю, так і сідають на задні лапи. Потім починають по черзі гавкати, ніби питаючи один в одного:

«Вона?» – «Невже вона?» – «Вона!..»

Королева (*до Професора*). Дивіться, адже це та сама дівчина, що проліски знайшла! Тільки яка ж вона гарна стала!

Солдат. Так точно, ваша величносте, вони самі. (*До Пасербиці.*) Добровечір, добродійко! От і знов привелося нам зустрітись – аж утретє. Тільки вас тепер і не впізнати! Чисто королева!

Королева (*цокочучи зубами від холоду*). Що ти таке кажеш?

Солдат. Вибачайте, ваша величносте, до слова припало. Та ви грійтесь, бо ви ж зуб із зубом не зведете. Зогріємося трохи й далі поїдемо потихесеньку... (Обертається й бачить білих коней з саньми.) Ох, коні ж які знамениті! І в королівській стайні я таких не бачив. Чиї ж це?

Січень (*показуючи на Пасербицю*). Ось хазяйка сидить!

Солдат. Маю честь поздоровити з покупкою!

Пасербиця. Не покупка це – подарунок.

Солдат. Воно ще й краще. Дешевше дісталоя – дорожче буде.

Собаки кидаються на коней і гавкають на них.

Цитьте, звірюки! На місце! Допіру в собачу шкуру влізли, а вже на коней кидаються!

Пасербиця. Та й як же гавкають сердито! Наче лаються, тільки слів не розібрати. Чи то здається мені, ніби я вже чула десь це гавкання, а де саме – не згадаю.

Січень. Може, й чула.

Солдат. Ще б пак не чули! Вони ж з вами либонь в одному домі жили.

Пасербиця. У нас собак не було.

Солдат. Та ви придивіться краще, добродійко. Чи не впізнаєте?

Собаки відвертають від Пасербиці голови.

Пасербиця (*сплеснувши руками*). Ах! Не може бути.

Солдат. Може, й не може, а так воно й є.

Рудий собака скавучить, підходить до Пасербиці й лащиться до неї. Чорний намагається лизнути руку.

Королева. Бережись – вкусять!

Собаки лягають на землю, вимахують хвостами, качаються по землі.

Пасербиця. Ні, видно, тепер вони ласкаві стали. (*До місяців.*) Невже ж їм отак аж до смерті собаками й бути?

Січень. Навіщо? Хай вони в тебе три роки проживуть, дім та двір стережуть. А за три роки, якщо стануть вони смирніші, приведи їх під Новий рік сюди. Зніму я з них собачі шкури.

Професор. А що, як вони й за три роки не виправляться?

Січень. Тоді за шість років.

Лютий. Або за дев'ять.

Солдат. Та собачий вік недовгий. Гай-гай, тітки, не носити вже вам, мабуть, спідниць та хусточок, не ходити вже на двох ногах!

Собаки кидаються на Солдата гавкаючи.

Самі бачите! (*Відганяє собак дрючком.*)

Королева. А чи не можна й мені привести сюди під Новий рік моїх двірських собак? Вони в мене смирні, ласкаві, вміють ходити на задніх лапках. Може, вони теж стануть людьми?

Січень. Е, ні, коли вже на задніх лапках ходять, так людей з них не зробиш. Були собаками – собаками й залишаться. А тепер, гості дорогі, пора мені про своє хазяйство подбати. Без мене й мороз не по-січневому тріщить, і вітер не так дме, і сніг не в той бік летить. Та й вам пора в путь-дорогу збиратись – он вже й місяць високо підвівсь. Він вам посвітить. Тільки їдьте швидше, поспішайте!

Солдат. Та ми й раді б поспішити, дідусю, тільки конячки наші волохаті більше гавкають, ніж везуть. З ними й до наступного року до місця не дотягнешся. От якби нас тими білими кіньми підвезли!

Січень. А ви попросіть господиню, може, вона вас і підвезе.

Солдат. Накажете попросити, ваша величносте?

Королева. Не треба!..

Солдат. Ну, що ж поробиш... Гей ви, конячки капловухі, лізьте знову в хомут! Хоч не хоч, а доведеться нам ще покататися на вас.

Собаки туляться до Пасербиці.

Професор. Ваша величносте!

Королева. Що таке?

Професор. Адже ж до палацу ще дуже далеко, а мороз, пробачте, січневий, суворий. Не доїхати мені, та й ви без шубки замерзнете.

Солдат. Га, ваша величносте?

Собаки. Гав?

Королева (*дивлячись вбік*). Як же я її проситиму? Я ще ніколи й нікого ні про що не просила... А що як вона скаже – ні?

Січень. Та чого б ні? Може, й згодиться. Санки в неї просторі, на всіх місця вистачить.

Королева (*похиливши голову*). Не в тому справа!

Січень. А в чому ж?

Королева (*похнюпившись*). Та я ж з неї шубку зняла, втрити її хотіла, каблучку її в ополонку кинула. Та й не вмію я просити, мене цього не вчили. Я вмію тільки наказувати. Адже ж я – королева!

Січень. Он воно що! А ми й не знали!

Лютий. Ти нас у вічі не бачила, і ми тебе не бачили. А це хто, вчитель твій, чи що?

Королева. Так, учитель.

Лютий (*до Професора*). Чого ж ви її такої звичайної справи не вивчили? Наказувати вміє, а просити не вміє. Де ж це чувано?

Професор. Її величність вчилися тільки того, чого їм було вгодно вчитись.

Королева. Ну, коли вже про те йдеться, то за сьогоднішній день я багато чого навчилася! Більше дізналася, ніж від вас за три роки! (*До Пасербиці*.) Послухай-но, любонько, підвези нас, будь ласка, в своїх санках. Я тебе за це по-королівському нагороджу!

Пасербиця. Спасибі, ваша величносте. Я все маю.

Королева. От бачите – не хоче. Я ж казала!

Лютий. То ти, мабуть, не так просиш!

Королева. А як же ж треба просити? (*До Професора*.) Хіба я не так сказала?

Професор. Ні, ваша величносте, з погляду граматики ви сказали цілком правильно.

Солдат. Ви вже мені пробачте, ваша величносте. Я людина невчена – солдат, в граматиці мало тямлю. Але дозвольте мені на цей раз повчити вас.

Королева. Ну, кажи.

Солдат. Ви б, ваша величносте, не обіцяли їй більше ніяких нагород – досить вже їй наобіцяли! А сказали б просто: «Підвези, зроби ласку!» Ви ж не візника, ваша величносте, наймаєте!

Королева. Здається, я зрозуміла. (*До Пасербиці*.) Підвези нас, будь ласка! Ми дуже змерзли.

Пасербиця. Та як же ж не підвезти! Звичайно, підвезу! Я вам зараз і шуби дам, і вчителеві вашому, й солдатові. У мене їх у скрині багато.

Королева. Ну, спасибі тобі! За цю шубку я дам тобі дванадцять...

Професор (*злякано*). Ви знову, ваша величносте!

Королева. Не буду, не буду!

Пасербиця дістає шуби. Всі, крім Солдата, одягаються.

(*До Солдата*.) А ти чого ж не одягаєшся?

Солдат. Не смію, ваша величносте, шинеля ж не по формі, не казенного зразка.

Королева. Нічого, у нас сьогодні все не по формі. Одягайся!

Солдат (*одягаючись*). Дозвольте мені на передку примоститись. З кіньми поратись – це не те, що з собаками. Справа знайома.

Січень. Сідай, служивий, вези їздців. Та, гляди, шапку в дорозі не згуби. Коні в нас борзі, хвилинки обганяють, – не вглядитесь, як вдома будете!

Пасербиця. Прощайте, брати-місяці! Не забуду я вашого новорічного костра!

Королева. І я не забуду!

Солдат. Бувайте здорові, хазяї! Зоставайтесь щасливі!

Весняні та літні місяці. Щаслива путь!

Зимові місяці. Дзеркалом дорога!

Сани рвучко рушають. Собаки з гавкотом біжать услід за ними.

Пасербиця (*обертаючись*). Прощай, Квітню-місяцю!

Квітень. Прощай, люба! Дожидай мене в гостину!

Довго ще дзвенять дзвіночки, потім стихають. Розвидняється.

Січень. Догорай, костер, до тла,
Новорічна ніч пройшла.
Розлітайся, сивий дим,
По чагарнику рудім,
Пообплутуй стовбури,
Підіймайся догори!

Місяці. Догорай, костер, до тла,
Новорічна ніч пройшла!

Квітень. Новорічна ніч пройшла,
Гаснуть зорі спроквола.
Із відчинених воріт
Сонце йде на білий світ!
Йде яскравий, сніговий
День новий і рік Новий!

Місяці (*повернувшись до сонця*).

Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Січень. Понад поле, понад ліс
Виїжджає без коліс
Сонце золотаве,
Золото яскраве.
Не гримить, не гуркотить!
Ні копитом тупотить!

Місяці. Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Кінець

Переклад Н. Забіли

Перевірмо себе

1. Яке враження справила на тебе казка «Дванадцять місяців»? Чи хотілося б тобі побачити таку виставу?
2. Сюжети яких казок нагадує тобі ця п'єса?

3. В яких епізодах виявляється жорстоке ставлення мачухи до пасербиці?
4. Чому дванадцять місяців вирішили допомогти дівчині?
5. Яку умову вони їй висунули? Чому? Чи виконала цю умову героїня?
6. Чи вплинула на характер королеви пригода, пережита нею в лісі? Обґрунтуй свою думку прикладами з тексту.
7. За що брати-місяці покарали бабу та її доньку? Як ти вважаєш, чи було це покарання справедливим?
8. Які чарівні елементи зустрічаються у цьому творі?

1. Важливу роль у п'єсі «Дванадцять місяців» відіграє протиставлення пасербиці та баби і її доньки. Які саме риси характерів цих героїнь протиставляються?
2. Знайди діалоги, в яких розкривається підлабузництво підданих королеви.
3. Перечитай ремарки автора щодо декорацій та зовнішнього вигляду героїв. Як ці «підказки» допомагають тобі уявляти події, які переповідаються?

1. Порівняй сюжет «Дванадцяти місяців» із будь-якою народною казкою про добру пасербицю та злу мачуху. Чим ці сюжети подібні? А чим вони відрізняються?
  2. Яку роль відіграють у п'єсі С.Я. Маршака вірші?
  3. Придумай продовження цього твору: розкажи про те, яким буде життя пасербиці, мачухи та її доньки через десять років після описаних у сюжеті подій. І, до речі, не забудь про королеву!
  4. Перетвори будь-який маленький фрагмент п'єси «Дванадцять місяців» на прозовий текст.
  5. А тепер, навпаки, спробуй «переробити» будь-який невеличкий уривок з казки «Снігова Королева» Г.К. Андерсена на фрагмент п'єси.
-

Частина 3

Література і світ природи

Розділ перший,

у якому мандрівники вирушають на південь і дізнаються про деякі закони джунглів.

Дж.Р. Кіплінг. Із «Книги Джунглів»: «Мауглі»

– Чи сподобалася вам ця п'єса? – запитав Кіт Учений дітей, коли закінчилася казка.

– Дуже! – схвильовано відказала Софійка.

– Звісно, сподобалася, – погодився з нею Сашко. – Особливо цікаво було спостерігати, які дива творили брати-місяці, і як ті дива «виховували» вередливу королеву.

– Уявляю, якою захоплюючою може бути така вистава! – мрійливо мовила Софійка. – Але ж, мабуть, непросто показати на сцені швидкі зміни природи, коли за кілька хвилин з-під снігу виростають проліски, а злива перетворюється на снігопад...

– Однак режисери це роблять, – заперечив Мудрий Папуга. – П'єсу «Дванадцять місяців» часто можна побачити на афішах театрів різних міст.

– Коли буде така нагода, я обов'язково подивлюся цю виставу, – заявила Софійка.

– Чудова ідея! – підтримав дівчинку птах.

– А тепер, – повідомив Кіт Учений, – нам слід визначити подальший маршрут. Я б хотів, аби ви склали його за власним бажанням. Отже, Софійко, куди б ти хотіла вирушити далі?

– На південь! – миттю озвалася дівчинка. – Бо ми, здається, вже затрималися у «зимових» казках – «Сніговій Королеві», «Дванадцяти місяцях». Я навіть змерзла!

– Буде тобі спека, – з лагідною посмішкою пообіцяв Кіт. – А ти що скажеш, Сашку?

– А я скажу, що вже час подивитися казку, головним героєм якої був би хлопчик. Бо у попередніх казках чомусь верховодили лише дівчата – Герда, Попелюшка, пасербиця з «Дванадцяти місяців»... Це несправедливо!

– Слушне зауваження, – відказав Кіт і по-змовницьки глянув на Мудрого Папугу.

– Отже, – зрозумівши цей погляд, мовив птах, – скидається на те, що зараз ми потрапимо...

– У джунглі, – підхопив Кіт, – де на нас чекає зустріч з гордим, сміливим, спритним і сильним...

– Мауглі! – радісно вигукнули діти.

– Вгадали, – з театральною урочистістю відповів Кіт Учений.

– То ви вже знаєте цю казку? – насторожився Мудрий Папуга.

– Та це ж мій улюблений мультфільм! – озвався Сашко.
– І мій також, – докинула Софійка.
– А книжку про Мауглі ви читали? – запитав Кіт Учений.
– Ні, – визнали діти.
– Тоді вам просто необхідно познайомитися з літературним твором, за яким був зроблений ваш улюблений мультфільм, – зауважив Мудрий Папуга.

– А чи знаєте ви, хто написав цю казку? – прискіпливо запитав дітей Кіт Учений.

Марно намагалися Сашко та Софійка пригадати прізвище автора. Осудливо похитавши головою, Мудрий Папуга відповів за них:

– Джозеф Редьярд Кіплінг.

– Уперше чую, – зізнався Сашко.

– Тоді саме ти й прочитаєш розповідь про цього автора, – сказав Кіт Учений, передавши йому вже розгорнуту книжку про письменників.

І Сашко почав читати.

Джозеф Редьярд Кіплінг (1865–1936)

Сьогодні на запитання: «Ким був Джозеф Редьярд Кіплінг?» часто можна почути відповідь: «Автором “Мауглі”». Насправді ж цьому письменникові належить багато книжок, більшість з яких адресована дорослим читачам. З-поміж них є романи, збірки оповідань та поезій, подорожні нотатки. За свої творчі досягнення письменник був відзначений найвищою міжнародною нагородою – Нобелівською премією. Отже, у великій і різноманітній спадщині Дж.Р. Кіплінга твори для дітей посідають

досить скромне місце. Однак саме ці книжки завоювали найбільшу кількість прихильників. Адже їх знає і любить багатомільйонна аудиторія юних читачів.

Дж.Р. Кіплінг походив із високоосвіченої й забезпеченої англійської родини. Він народився в Індії, де й провів перші шість років свого життя. У затишному будинку із садом, оточений любов'ю рідних і слуг-індійців, хлопчик почувався майже казковим принцом. Дивовижна природа Індії, традиції та

звичаї її народу стали невід'ємною часткою його щасливого дитинства. Першою мовою, яку вивчив маленький Редьярд, була гіндустані – мова, якою він розмовляв із слугами.

Коли хлопчикові виповнилося шість років, батьки відправили його до Англії, де він мав отримати добру освіту. Період навчання тривав десять років. У приватному пансіоні, а згодом і в училищі військового типу Редьярд стикнувся з жорстокістю, безглуздою муштрою, несправедливістю. Єдиною розрадою тих років були книжки.

Закінчивши училище, юнак відразу повернувся до милої його серцю Індії. Здавалося б, за десять років, проведених у Європі, він мав би забути цю країну та її звичаї. Однак, зійшовши з корабля на берег, молодий англійський джентльмен відразу пригадав барви та звуки свого дитинства й раптом заговорив на гіндустані. Тамтешнє англійське товариство було здивоване тим, як добре він знає культуру Індії.

Зваживши на літературні здібності й зацікавлення сина, батько допоміг йому влаштуватися помічником редактора однієї з місцевих газет. Працювати молодому Кіплінгу довелося багато – по 10–15 годин на добу. Окрім журналістських статей, Редьярд писав вірші та оповідання. Численні мандрівки країною, під час яких він глибше пізнавав повсякденне життя її жителів і спостерігав картини майже казкової індійської природи, надали багатий матеріал для літературної творчості. Його твори почали виходити окремими збірками й невдовзі привернули до себе увагу читачів усєї Британської імперії. Отож, приїхавши до Лондона, Дж.Р. Кіплінг був прийнятий там як уже відомий письменник.

Упродовж свого життя Кіплінг багато подорожував світом. Він побував у різних куточках земної кулі – в Північній Америці, Японії, Канаді, Франції, Південній Африці. Здобуті під час цих подорожей враження відбилися у його книжках. Однак для своїх сучасників Кіплінг насамперед був письменником, який відкрив Європі яскравий світ Індії.

Чудовими барвами виграє природа у «Книзі Джунглів», до складу якої увійшла знаменита казка про Мауглі. Ідея створення цієї книжки виникла випадково. Одна англійська письменниця, що редагувала дитячий часопис, якось запропонувала Кіплінгу написати «щось про джунглі» для юних читачів. Він відгукнувся на її прохання, хоча й зауважив, що ніколи не писав для дітей. Утім, узявшись до справи, Кіплінг захопився і невдовзі створив навіть дві книги про джунглі. Обидві збірки мали величезний успіх й спричинили чималу кількість наслідувань (серед них – образ Тарзана).

Згодом письменник надрукував нову збірку дитячих казок, до якої власноруч намалював ілюстрації. Збірка називалася «Казки просто так». Здебільшого Кіплінг складав ці казки справді «просто так», – розповідаючи їх своїй маленькій доньці Еффі. Багато з тих казкових історій дівчинка вивчила напам'ять і старанно виправляла батька, коли він припускався неточностей, оповідаючи їх знову. Саме тому Кіплінгу спало на думку записати й надрукувати створені ним казки. Відтак вигадані письменником історії про те, як у слона з'явився хобот, а у леопарда – плями на шкурі, чому верблюд має горб, а кішка завжди «гуляє сама по собі» вже багато десятиліть дарують вітху юним читачам із різних країн.

– Чи знаєте ви ці казки? – запитав Кіт Учений, коли Сашко закінчив читати.

– Звичайно! – впевнено відповіла Софійка.

– Тож розкажи нам одну з них, щоб веселіше було йти до казки про Мауглі, – запропонував дівчинці Кіт.

На мить замислившись, дівчинка відповіла:

– Я розповім вам казку про кішку, яка гуляла сама по собі.

І подорожні вирушили в путь.

А які казки Дж.Р. Кіплінга знаєш ти? Перекажи зміст однієї з них.

Захопившись розповіддю Софійки, мандрівники навіть не помітили, як подолали досить довгий шлях. Щойно дівчинка доказала казку до кінця, як світ довкола спалахнув яскравими південними барвами й чарівний Сад перетворився на справжнісінькі джунглі. Мудрий Папуга від радості кинувся обіймати рослини і, незважаючи на свій вік, навіть повисів головою вниз, зачепившись лапками за гілку якогось дивного дерева.

Раптом крізь щебет птахів і крики диких звірів подорожні почули сильний голос юнака, що десь удалині вимовляв віршовані рядки:

Он бач, як вилискують плями в пантери,
Як роги у буйвола сяють!
Тож знай, що охайність – це прояв снаги,
А сильних завжди поважають...

– Та це ж вірші з казки про Мауглі! – здивувався Мудрий Папуга, миттю злетівши на землю.

– Саме так, – кивнув головою Кіт Учений.

– А хіба ж у цій казці є вірші? – запитав Сашко. – Щось я не пригадую, аби в мультфільмі їх хтось читав.

– Ось чому ми постійно вам нагадуємо, – повчально промовив Кіт Учений, – що між мультфільмом (або фільмом) та літературним твором існують розбіжності і що побачене вами на теле- чи кіноекрані не в змозі замінити читання того ж самого літературного твору.

– Здається мені, – звернувся до Кота Мудрий Папуга, – що коли ми підемо на цей голос, то він, напевне, приведе нас до самого Мауглі.

– І ви, як завжди, маєте рацію, вельмишановний Мудрий Папуго, – відповів йому Кіт.

Покрутивши головою, птах хутко визначив напрямок, в якому слід було рухатися, й гукнувши: «За мною!», рішуче повернув ліворуч. Простуючи за ним, діти уважно дослухалися до віршів, що їх виголошував невідомий голос:

Якщо бик тебе вдарив рогами,
А чи олень ногою хвицнув –
Не скавчи і не йди нам жалітись:
Вже не раз про те кожен з нас чув.
Чужих дітлахів ти не кривди –
Вітай їх, мов рідних сестричку і брата:
Хоч самі вони кволі й незграбні,
Та ведмедиця, може, в них мати.
«Нема мені рівних!» – піймавши звіринку,
Дурне і зухвале щеня вже кричить.
Та Джунглі великі, щеня ж бо маленьке.
Хай згадає про це і мовчить.

Нарешті, подорожні побачили смуглявого юнака, який, погойдуючись на ліані, напучував цими віршами зграйку вовченят, що скупчилася напроти нього. То був сам Мауглі.

– Ось ми і потрапили до казки! – задоволено сказав Кіт Учений. – Певно ж, усі вміщені в ній історії про «Сина Джунглів» я вам зараз показати не зможу, але деякі з них ви все ж таки побачите.

Він вийшов уперед і урочисто оголосив:

– Починаємо!

Тієї ж миті Мауглі зник, і перед мандрівниками постала вже зовсім інша картина...

ІЗ «КНИГИ ДЖУНГЛІВ» МАУГЛІ

(Уривок)

Брати Мауглі

На крилах у Чіля ніч темна спочила,
Кажан виринає з п'їтьми,
Худобу в хлівах охоплює страх,
Бо вільні до ранку ми.
Роззявивши пащі, женемо крізь хащі
Ми жертву до самого скону.
І клич наш лунає: – Всім щастя бажаєм,
Хто Джунглів пильнує Закону!

На Сіонійські гори спав тихий задушний вечір. Була вже сьома година, коли Батько Вовк прокинувся після денного спочинку, почухався, позіхнув і розправив одну за одною лапи, щоб навіть кінчики позбулися сонної млявості. Мати Вовчиця лежала, уткнувшись великою сірою мордою в чотирьох вовченят, що перекидалися коло неї і скарчали. Вхід до їхньої печери був залитий місячним сяйвом.

– Грр! – прогарчав Батько Вовк. – Знову час на лови.

Він уже збирався стрибнути з горба вниз, як раптом маленька тінь з пухнастим хвостом загородила вхід і проверещала:

– Щастя тобі в усьому, о Найсіріший з Вовків! Хай доля пошле щастя твоїм шляхетним діткам і дасть їм міцні та білі зуби, і хай не забувають вони ніколи, що на світі є убогі та голодні!

То був шакал Табакі, Блюдолиз, а вовки індійських лісів зневажають Табакі: він тільки й знає, що нишпорить скрізь, робить різні капості, разносить плітки та їсть ганчір'я й обрізки шкіри на смітниках коло сіл. Але разом з тим усі вони й бояться Табакі, бо між іншими звірами в Джунглях він найбільше схильний до сказу; і тоді вже він забуває, що сам кожного боявся, бігає лісом і кусає всіх, хто попадеться йому дорогою. Навіть тигр тікає і ховається, коли маленький Табакі скаженіє, тому що сказ – найганебніша річ, яка тільки може статися з диким звіром. Ми, люди, називаємо цю хворобу водобоязню, а звірі звуть її девані, сказом, і тікають не оглядаючись.

– Ну що ж, заходь, пошукай, – похмуро буркнув Батько Вовк. – Але тут нема нічого поживного.

– Для вовка нема, – відповів Табакі, – а для такої нікчемної особи, як я, всяка обгризена кістка – вже справжній бенкет.

Хто ми такі, Гідур-Логи (Плем'я Шакалів), щоб перебирати чи вередувати!

Табакі миттю кинувся у глиб печери, знайшов там кістку оленя, на якій ще лишилося трохи м'яса, присів і почав розкошувати.

– Дякую вам за смачну страву, – сказав він, облизуючись. – Які ж вродливі ваші шляхетні дітки! Які великі в них очі! А самі ж іще зовсім малята! Звичайно, звичайно, як же це я забув, адже діти царів – з першого дня дорослі!

Певна річ, Табакі, як і кожен інший, знав, що не слід хвалити дітей у вічі, аби їх не зурочити, і дуже зрадив, побачивши, що вовки – Батько й Мати – незадоволені його словами. Табакі посидів, радіючи зі своєї капості, а потім єхидно зауважив:

– Шер-Хан Великий, змінив місце ловів. Наступного місяця він полюватиме в тутешніх горах – так сказав він мені!

Шер-Хан – це тигр, що жив за двадцять миль звідси, на березі річки Вайнгунги.

– Він не має права! – сердито почав Батько Вовк. – За Законом Джунглів, він не має права міняти місце ловів без завчасного попередження. Він розполошить усю дичину на десять миль навколо, а мені... мені треба ловити у ці дні за двох!

– Недарма Шер-Ханова мати прозвала його Ленгрі (Кульгавим), – спокійно зауважила Мати Вовчиця. – Він змалку шкутильгає на одну лапу і через те вбиває лише селянську худобу. Люди коло Вайнгунги сердиті на нього, і він тепер іде сюди, щоб розгнівати й наших сусідів. Через нього вони почнуть прочісувати Джунглі. Сам він утече, а от нам з нашими дітьми доведеться перебиратися звідси, коли люди підпалять траву. Ні, дякуємо за це Шер-Ханові!

– Переказати йому вашу подяку? – спитав Табакі.

– Геть звідси! – клацнув зубами Батько Вовк. – Геть! Іди полювати до свого покровителя. Для однієї ночі ти вже накоїв досить лихого.

– Я йду, – спокійно відповів Табакі. – Ви почуєте голос Шер-Хана внизу, у хащах. Я міг би не завдавати собі клопоту, щоб принести вам цю новину.

Батько Вовк прислухався і з глибини долини, що прилягала до маленької річки, почув сухе, зловісне, монотонне гарчання тигра, від якого, певне, втекла здобич і якому було зовсім байдуже що про це дізнаються всі Джунглі.

– Дурень! – промовив Батько Вовк. – Нічні лови починати таким галасом! Невже він гадає, що наші олені такі ж, як його гладкі воли з села коло Вайнгунги?

– Тс-с-с!.. Цієї ночі він полює не на вола й не на оленя, – сказала Мати Вовчиця. – Це полювання на Людину!..

Виття тигра перейшло в приглушене гарчання, що, здавалося, лунало звідусіль. Це був той звук, який нагонить жах на лісорубів і циган, що ночують просто неба, і примушує їх іноді кидатися в самісіньку пащу тигрові.

– Людина! – промовив Батько Вовк і вициририв свої білі зуби. – Тьху! Хіба мало комах та жаб у болоті, що йому треба ще їсти Людину, та до того ж у наших володіннях!

Закон Джунглів, який ніколи не наказує нічого безпідставно, забороняє полювати на Людину, за винятком тих випадків, коли звір учить своїх дітей забивати. Але тоді він мусить полювати за межами ловецьких угідь своєї Зграї чи Племені.

Справа в тому, що вбивство Людини рано чи пізно викличе прибуття білих людей з рушницями верхи на слонах і кількох сотень темношкірих людей з барабанами, ракетами та смолоскипами. І тоді кожен у Джунглях зазнає лиха.

Звірі ж пояснюють між собою цей закон інакше: на їхню думку, Людина – це найслабша і найменш захищена істота, і тому чіпати її «не личить мисливцеві».

Вони кажуть також – і це правда, – що той, хто їсть людей, шолудивіє і в нього випадають зуби.

Гарчання розлягалось все дужче й дужче і нарешті скінчилось громовим «аррр!» тигра, який кидається на здобич. Потім почулося виття Шер-Хана, виття, в якому було мало тигрового.

– Не спіймав, – сказала Мати Вовчиця. – Що ж це таке?

Батько Вовк пробіг кілька кроків уперед і почув дике гарчання й сопіння Шер-Хана, який, мов скажений, метався у зарослях.

– У цього дурня тільки й вистачило вміння ускочити в лісорубові багаття та обсмалити собі лапи, – пробурчав Батько Вовк і додав: – Табакі коло нього.

– Хтось іде вгору, – зауважила Мати Вовчиця, наставивши одне вухо. – Приготуйся!

У кущах щось стиха зашелестіло; Батько Вовк присів на задні ноги і весь підібрався, готуючись до стрибка. І тут сторонне око могло б побачити найдивовижніше в світі видовище – вовка, що зупинився посеред стрибка! Власне, він уже стрибнув, ще навіть не бачачи, на кого, а потім зробив неймовірне зусилля, щоб зупинитись. І вийшло, що він лише підскочив на чотири або п'ять футів у повітря і впав майже на те саме місце, звідки стрибнув.

– Людина! – вигукнув він, клацнувши зубами. – Людське дитинча. Дивись!

Просто перед ними, вхопившись за низьку гілочку, стояла гола смаглява дитина, що тільки-но починала ходити, – ніколи

ще до вовчого лігва не приходила (та ще вночі!) така слабенька й така ніжна крихітка. Дитина глянула в очі Батькові Вовкові і засміялася.

– Невже це Людське дитинча? – спитала Мати Вовчиця. – Я ще ніколи їх не бачила. Принеси його сюди.

Вовки звикли переносити своїх дітей і можуть, якщо треба, перенести в пащі яйце, не роздушивши його; хоч щелепи Батька Вовка міцно стулилися на спині дитини, він приніс її і поклав поруч зі своїми щенятами, не лишивши на шкірі жодного знаку від зубів, навіть найменшої подряпини.

– Яке малесеньке! Воно зовсім голе... і яке сміливе! – ніжно промовила Мати Вовчиця.

Дитинча розштовхувало вовченят, протискаючись до теплового боку Вовчиці.

– Дивись! Воно їсть разом з іншими! То он яке Людське дитинча! Скажи мені, чи міг коли-небудь вовк похвалитися тим, що в нього поміж вовченят лежить Людське дитинча?..

– Я колись чув про щось подібне, але це було не в нашій Зграї і не в мій час, – сказав Батько Вовк. – Воно зовсім без волосся, і я міг би його розчавити, торкнувшись лапою. Але поглянь, воно дивиться просто на мене і зовсім не боїться.

Місячне світло, що сіялося крізь отвір печери, раптом померкло: величезна квадратна голова і плечі Шер-Хана загородили вийстя. Табакі, ховаючись позад нього, пищав:

– Владико! Владико, він зайшов сюди!

– Шер-Хан робить нам велику честь, – промовив Батько Вовк, але очі його палали гнівом. – Що потрібно Шер-Ханові?

– Мою здобич. До вас прибилося Людське дитинча, – сказав Шер-Хан. – Його батьки втекли. Віддайте його мені!

Шер-Хан справді, як і гадав Батько Вовк, ускочив у багаття якогось лісоруба і, обсмаливши лапи, тепер лютився з болю.

Але Батько Вовк знав, що вхід у печеру завузький і тигр не пролізе. Все тіло Шер-Ханове звивалось як у корчах: він нагадував людину, що намагається протиснутись у вузьку діжку.

– Вовки – Вільне Плем'я! – відповів Батько Вовк. – Вони приймають накази тільки від Ватажка Зграї, а не від якогось смугастого вбивці людської худоби. Людське дитинча належить нам; його вб'ють лише тоді, коли ми самі того захочемо.

– Захочемо, захочемо! Яке мені діло до вашого хотіння! Присягаюся биком, якого я вбив, це вже занадто! Чи довго ще я стоятиму тут, уткнувши носа в ваше собаче лігво, поки ви задовольните мої законні домагання? Це я, Шер-Хан, розмовляю з вами!

Рев тигра, мов грім, заповнив усю печеру. Мати Вовчиця скинула з себе вовченят і стрибнула вперед; очі в неї спалахнули,

мов дві зелені зірки в пітьмі. Вона сміливо глянула в розлючені очі Шер-Хана.

– А це я, Ракша (Сатана), відповідаю тобі! Людське дитинча моє! Чуєш ти, Кульгавий, – тільки моє! І його не вб'ють! Воно житиме й бігатиме в нашій Зграї, полюватиме разом з нами. І, зрештою, – стережись, ти, мисливцю на маленьких голих дітей, ти, що ковтаєш жаб та вбиваєш рибу, – воно полюватиме на тебе! А тепер забирайся звідси, бо, присягаюся Самбгуром, якого я вбила (адже я не їм охлялої худоби!), ти повернешся до своєї матері, обсмалена скотиною Джунглів, ще кульгавіший, ніж з'явився на світ! Геть!

Батько Вовк здивовано слухав ці слова.

Він уже майже забув той час, коли відвоював Матір Вовчицю у чесній бійці з п'ятьма іншими вовками, коли вона ще бігала в Зграї і коли тільки з чемності не називали її Сатаною. Шер-Хан ще міг позмагатися з Батьком Вовком, але не встояв би супроти Матері Вовчиці: він розумів, що в такому місці всі переваги будуть на її боці і що вона битиметься на смерть. Тому він з гарчанням витяг голову і, трохи одійшовши, прогарчав:

– На своєму подвір'ї і собака пан! Побачимо, що скаже Згряя. Людське дитинча – моє, і рано чи пізно йому не минути моїх зубів, о злодії з кудлатими хвостами!

Мати Вовчиця, ледве переводячи подих, кинулась на землю посеред своїх дітей, а Батько Вовк поважно мовив:

– Шер-Хан каже діло. Маля треба показати всій Зграї. Ти хочеш лишити його в себе, Мати?

– Лишити у себе?! – важко дихаючи, відповіла Мати Вовчиця. – Воно прийшло до нас само серед ночі, зовсім голе і дуже голодне; але воно не боялося! Поглянь, воно вже відштовхнуло одне моє маля зовсім убік. Цей кульгавий різник убив би його і втік до Вайнгунги, а потім тутешні селяни почали б мститися всім нам і вигнали б нас із наших притулків. Лишити його коло себе? Авжеж, лишу! Лежи спокійно, Жабеня. О Мауглі, – бо Мауглі-Жабеням я тебе називатиму, – настане час, коли ти почнеш полювати на Шер-Хана, як він полював на тебе.

– Але що скаже наша Згряя? – зауважив Батько Вовк.

Законом Джунглів чітко встановлено, що кожний вовк після одруження може відокремитись од своєї Зграї; але як тільки діти його підروуть і зіпнуться на ноги, він мусить привести їх на Племінну Раду, яка звичайно збирається раз на місяць у найсвітлішу ніч, щоб усі вовки могли уважно роздивитися дітей. Після таких оглядин вовченята можуть вільно бігати де завгодно, і, аж поки вони заб'ють свого першого оленя, ніхто з дорослих вовків Зграї не сміє їх чіпати. Ніякої милості тому дорослому

вовкові, що вб'є вовчєня! Кара – смерть на місці. І якщо гарнєнько подумати, то стане ясно, що так воно й повинно бути.

Батько Вовк дочекався, коли його діти навчилися бігати, і тоді в ніч Племінних Зборів повів їх, Мауглі і Матір Вовчицю на Скелю Ради. Це була вершина горба, усіяна галькою та уламками скель, де могло розміститися з сотню вовків.

Акєла, великий сірий Самотній Вовк, що керував Зграєю завдяки своїй великій силі та розуму, лежав на Скелі Ватажка, простягшись на весь свій зріст; внизу сиділо сорок чи більше вовків найрізноманітнішої масті і зросту, від сивих ветеранів, які могли сам на сам управлятися з оленем, до молодих чорних трилітків, які тільки гадали, що можуть це зробити. Самотній Вовк водив Зграю вже багато років. За своєї молодості він двічі попадав у вовчу пастку, а одного разу його жорстоко побили і кинули, вважаючи вже мертвим. Отож він з власного досвіду знає вчинки та звичаї людей.

Розмов біля Скелі майже не було. Діти бавились, перекидалися в середині кола, де сиділи їхні батьки й матері; дорослі вовки поволі підходили до того чи іншого вовчєняти, уважно оглядали його, а потім тихенько поверталися на своє місце. Час від часу яка-небудь мати виштовхувала своє вовчєня на осяяне місячним світлом місце, аби його теж побачили, не забули.

А Акєла кричав зі своєї Скелі:

– Ви знаєте Закон, вам відомий Закон! Придивляйтесь уважніше, о вовки!..

І стурбовані матері підхоплювали заклик:

– Дивіться уважніше, о вовки, дивіться уважніше!

Нарешті настав час показати всім хлопчика, і шерсть на шиї Матері Вовчиці одразу настовбурчилась. Батько Вовк виштовхнув Мауглі-Жабєня – так вони його звали – на середину кола, де він сів і, сміючись, почав бавитись камінцями, що виблискували у місячному сьайві.

Акєла не підводив голови, що лежала на передніх лапах, але продовжував одноманітний заклик:

– Дивіться уважніше!

Глухий рев долинув з-за скель – то був голос Шер-Хана. Він кричав:

– Дитинча моє! Віддайте його мені! Навіщо Вільному Племені Людське дитинча?

Акєла навіть оком не моргнув; він тільки промовив:

– Дивіться уважніше, о вовки! Яке діло Вільному Племені до будь-чийх наказів, крім Вільного Племені! Дивіться уважніше!

З усіх боків чулось приглушене гарчання, і молодий чотирилітній вовк повторив Акєлі Шер-Ханове запитання:

– Навіщо Вільному Племені Людське дитинча?

Закон Джунглів передбачає, що в тих випадках, коли виникає незгода, чи приймати щеня до Зграї, за нього повинні заступитись принаймні два члени Зграї, окрім батька та матері.

– Хто виступає за дитинча? – спитав Акела. – Хто з членів Вільного Племені бере слово?

Відповіді не було, і Мати Вовчиця вже приготувалась до бійки; вона знала, що це була б її остання бійка, якщо до цього дійдеться.

Тоді єдиний звір іншої породи, допущений на Племінну Раду, – Балу, сонливий бурий ведмідь, який навчав вовчат Закону Джунглів, старий Балу, що мав право блукати скрізь, де йому заманеться, бо він їв лише горіхи, коріння та мед, – звівся на задні лапи й прогарчав:

– Людське дитинча! Людське дитинча! – сказав він. – Я заступлюся за Людське дитинча! Людське дитинча не принесе нам ніякої біди. Я не вмю говорити красномовно, але кажу правду. Хай воно бігає в Зграї і ввійде до неї разом з іншими. Я сам буду його навчати.

– Потрібен ще один голос, – промовив Акела. – Говорив Балу, а він наставник нашої молоді. Хто ще, крім Балу?

Чорна тінь упала посеред кола. То була Багіра, чорна пантера, вся чорна як сажа, але з чудовими плямами на хутрі, які вилискували у світлі місяця, мов намальовані. Всі знали Багіру, і ніхто не наважувався ставати їй на дорозі, бо вона була хитра, як Табакі, смілива, як дикий буйвол, і нестримна, як поранений слон. Але голос у неї був солодший за дикий мед, і шерсть – м'якша за пух.

– О Акело, й ви, Вільне Плем'я! – замурчала вона. – Я не маю права бути на вашій Раді; але за Законом Джунглів, коли виникає сумнів щодо нового щеняти і йому загрожує смерть, життя цього щеняти можна викупити. І Закон нічого не каже про те, хто має, а хто не має права вносити викуп. Чи так я кажу?

– Так! Добре! – закричали молоді вовки, які ніколи не бувають ситі. – Слухайте Багіру! За дитинча можна внести викуп. Так говорить Закон.

– Я знаю, що не маю права тут говорити, але якщо ви дозволите мені...

– Говори, говори! – гаркнуло двадцять горлянок.

– Убивати голе дитинча – просто ганьба. Крім того, воно може стати вам у пригоді, коли підросте. Балу виступав на його користь. До слів Балу я докладаю бика, і то жирного й тільки що вбитого (він лежить не далі як за півмилі звідси), коли ви згодні прийняти Людське дитинча до своєї Зграї, як велить Закон.

Чого ж тут вагаться?

Десятки голосів завили:

– То в чім же річ? Воно однаково помре під час зимових дощів.

– Сонце спалить його!

– Яку шкоду нам може зробити голе жабеня?

– Хай собі бігає в нашій Зграї!

– Де бик, Багіро? Нехай його приймуть...

І знову Акела завив басовито.

– Дивіться ж уважніше! – кричав він. – Уважніше дивіться, о вовки!

А Мауглі грався собі своїми камінцями і не звертав ніякої уваги на вовків, які підходили один за одним, щоб роздивитись його. Нарешті всі вони подалися з гори в долину до мертвого бика. Лишилися тільки Акела, Багіра, Балу та вовки, які всиновили Мауглі.

Шер-Хан ревів у п'ятмі безперестанку: він-бо страшенно розлютився, що йому не віддали Мауглі.

– Довше реви, – промурчала собі у вуса Багіра. – Настане час, коли це голе створіння примусить тебе ревити по-іншому, або я зовсім не знаю людей.

– Зроблено добру справу, – промовив Акела. – Люди і їхні діти дуже розумні. З часом він може стати нам у пригоді.

– Твоя правда, він стане в пригоді скрутної хвилини, бо ніхто не може увесь свій вік бути на чолі Зграї, – зауважила Багіра.

Акела не відповідав. Він думав про той час, який настає для кожного ватажка будь-якої зграї, коли він підупадає на силах, слабшає і слабшає, аж поки, нарешті, вовки вбивають його і новий ватажок заступає чільне місце, щоб у свій час зазнати тієї ж долі.

– Забери його, – звернувся він до Батька Вовка, – і виховай, щоб він був гідним сином нашого Вільного Племені.

Ось так і прийняли Мауглі до Сіонійської Зграї – ціною забитого бика та доброго слова Балу.

.....

А тепер хай читач перескочить через десять-одинадцять років і лише уявить, яке дивовижне було життя Мауглі серед вовків, бо коли б ми надумались усе те описати, нам довелося б заповнити дуже багато томів. Мауглі ріс і виховувався разом з вовченятами, хоч вони, звичайно, стали дорослими вовками раніше, ніж він хлопчиком-підлітком. Батько Вовк навчав його, пояснюючи значення і суть кожної речі в Джунглях, аж поки найменший шелест у траві, найтихіше зітхання теплого нічного повітря, кожний крик сови над головою, кожне дряпання

кігтя кажана, що вчепився для відпочинку на гілку, і кожен сплеск маленької рибки в озері стали для нього такі ж зрозумілі, як робота установи діловій людині. Коли Мауглі не вчився, то вигрівався на сонечку, спав, їв і знову лягав спати; коли йому було жарко чи траплялося забруднитися, він купався в лісових озерцях; а коли хотів меду (від Балу він довідався, що мед і горіхи – така ж смачна їжа, як і сире м'ясо), він видирався за ним на дерево, чого навчила його Багіра. Багіра простягнеться, бувало, на гілляці і кличе:

– Йди сюди, Братику.

Спочатку Мауглі лазив не краще за лінивця, але потім навчився стрибати між гілками дерев майже так само сміливо, як і сірі мавпи. Був він завжди й на Скелі Ради, коли збиралась Зграя; і там він, між іншим, помітив, що варто йому пильно подивитись в очі будь-якому вовкові, і той одразу ж їх опускав; це йому сподобалось, і він не раз так робив. Хлопчик часто виймав довгі колючки з лап своїх друзів, – вовки дуже потерпають від цих колючок та реп'яхів, що чіпляються їм у хутро. Ночами він любив сходити з горба на засіяні ниви і з цікавістю стежив за селянами в їхніх хатинах. Але до людей він ставився недовірливо: якось Багіра показала йому скриню з ґратчастими самоопускними дверцятами, захovanу у Джунглях так уміло, що він ледве не попав у неї, і сказала, що то пастка.

Більш за все йому подобалось ходити з Багірою в темну й теплу лісову хащу і засинати там на весь задушний день, а вночі стежити за тим, як Багіра полює. Коли Багіра була голодна, вона була праворуч і ліворуч; те саме робив і Мауглі – за одним лише винятком. Коли він підріс і порозумнішав, Багіра пояснила йому, що він ніколи не повинен чіпати людської худоби, бо сам був прийнятий до Зграї ціною життя бика.

– Всі Джунглі твої, – казала Багіра, – і ти можеш вбивати все, що тільки подужаєш, але заради бика, який тебе викупив, ти не повинен убивати і їсти худоби – ані молоді, ані старої. Такий Закон Джунглів.

І Мауглі беззаперечно слухався.

Він усе ріс та ріс, як тільки може рости хлопець, що не знає ані уроків, ані навчання, все дужчав і дужчав і ні над чим у світі не замислювався, крім того, як роздобути їжу.

Мати Вовчиця разів зо два казала йому, що Шер-Ханові не можна довіряти і що рано чи пізно він, Мауглі, повинен убити Шер-Хана.

Молодий вовк запам'ятав би цю пораду назавжди, а Мауглі забув: адже він був тільки хлопчик, хоч і назвав би себе вовком, коли б умів розмовляти людською мовою.

Шер-Хан завжди намагався перетяти йому шлях у Джунглях; користуючись тим, що Акела дедалі більше старішав і слабшав, кульгавий тигр міцно затоваришував з молодими вовками, які бігали за ним підбирати його недоїдки, чого ніколи не дозволив би Акела, коли б наважився поширити свою владу до належних меж. А Шер-Хан облещував їх і часто висловлював свій подив, що такі хоробрі молоді ловці дозволяють, щоб ними попихали вмирущій вовк і Людське дитинча.

– Я чув, – часто казав Шер-Хан, – що на Раді ви не насмілюєтесь глянути йому в очі.

І молоді вовки настобурчували шерсть і починати гарчати.

Багіра, яка все чула і все бачила, довідалась і про це й кілька разів застерігала Мауглі, що коли-небудь Шер-Хан уб'є його. Але Мауглі сміявся і відповідав:

– За мене Зграя, за мене ти; та й Балу, хоч він і ледачий, все ж таки захистить мене. Чого ж мені боятись?

Одного дня у літню спеку до Багіри дійшли нові чутки, трохи схожі на ті, що вона їх уже чула. Переказав їх, мабуть, Сагі, дикобраз. Вона знову почала розмову з Мауглі, коли вони сховалися в гущавині і хлопчик ліг, поклавши голову на чудову чорну шкуру Багіри:

– Братику, скільки разів я говорила тобі, що Шер-Хан – твій ворог?

– Стільки разів, скільки на отій пальмі горіхів, – відповів Мауглі, який, звичайно, не вмів лічити. – Ну то що з того? Я хочу спати, Багіро, а в Шер-Хана тільки і є, що довгий хвіст та гучний голос – як у Мора, павича!

– Але зараз не можна спати! Балу знає про це, я це знаю. Зграя знає, та навіть і дурні безголові сарни знають. І Табакі те саме тобі казав.

– Хо! Хо! – відповів Мауглі. – Табакі нещодавно прийшов до мене і почав говорити нечемності: нібито я – голе Людське дитинча і не годен навіть земляні горіхи копати. Але я вхопив Табакі за хвіст і двічі ударив об пальмовий стовбур, щоб навчити його пристойної поведінки.

– То була дурість, бо хоч Табакі і капосник, він міг би розповісти тобі деякі речі, що тебе стосуються. Протри свої очі, Братику! Шер-Хан не сміє вбити тебе в Джунглях; але пам'ятай: Акела старий; скоро настане день, коли він не зможе вбити свого оленя, і тоді вже він не буде Ватажком. Більшість тих вовків, які оглядали тебе, коли ти вперше прийшов на Раду, також постаріли, а молоді вовки вірять Шер-Хану, який каже їм, що Людському дитинчати не місце в Зграї. Хоч незабаром ти вже станеш дорослою Людиною.

– А що таке Людина? Хіба вона не може бігати разом зі своїми братами? – заперечив Мауглі. – Я народився у Джунглях. Жив, як велить Закон Джунглів, і нема жодного вовка між нашими, якому б я не виймав з лап колючок. Звичайно, вони мої брати!

Багіра витяглась на весь свій зріст і примружила очі.

– Братику, – промовила вона, – помагай моє підборіддя.

Мауглі простяг свою дужу смугляву руку і якраз під шовковистим підборіддям Багіри, де під лискучою шерстю ховались великі пружні м'язи, намацав невелику лисину.

– Ніхто в Джунглях не знає, що я, Багіра, ношу цю позначку – слід нашійника; а я, Братику, народилась поміж людей, і там померла моя мати – в клітці князівського палацу в Удейपुरі. Ось чому я внесла за тебе викуп на Раді, коли ти був ще зовсім маленьким голим дитинчам. Так, я теж народилась поміж людей і ніколи не бачила Джунглів. Мене годували крізь ґрати з залізної миски, аж поки однієї ночі я відчула, що я, Багіра, – пантера, а не людська забавка. Тоді я з одного маху розбила лапою дурний замок і втекла. А оскільки я вивчила людські звички, то в Джунглях мене вважають страшнішою за Шер-Хана. Хіба не так?

– Аякже! – відповів Мауглі. – Всі в Джунглях бояться Багіри; всі, за винятком Мауглі.

– О, ти справжнє Людське дитинча! – ніжно промовила чорна пантера. – Знай, що коли-небудь ти повернешся до людей так само, як я повернулась у рідні Джунглі, повернешся до людей, які доводяться тобі братами, – звичайно, коли тебе не в'ють на Раді...

– Але за що, за що мене хочуть убити? – спитав Мауглі.

– Поглянь на мене, – сказала Багіра. І Мауглі пильно подивився їй у вічі. Через півхвилини велика пантера одвела голову вбік.

– Ось за що! – промовила вона, зариваючись лапами в листя. – Навіть я не можу витримати твого погляду, а я ж народилася поміж людей і люблю тебе, Братику! А інші ненавидять тебе за те, що не наслідуються зустрічатися з тобою поглядом, за те, що ти розумний, за те, що ти виймав колючки з їхніх лап, за те, що ти – Людина!

– Я цього не знав, – сумно промовив Мауглі і насупив свої густі чорні брови.

– Що каже Закон Джунглів? Спочатку бий, а тоді подавай голос. Вже з самої твоєї безтурботності вони знають, що ти – Людина. Тож будь розсудливіший. Серце підказує мені, що, як тільки Акела схибить на полюванні, – а олень з кожним разом дістається йому все важче, – Зґрая повстане проти нього й проти тебе. Вони скличуть Раду Джунглів на Скелі, а потім...

потім... Ось що! – вигукнула Багіра, скочивши з місця. – Іди мерщій у долину, до людських осель, і візьми там трохи Червоної Квітки, яку вони у себе розводять; коли настане той час, ти матимеш товариша, сильнішого навіть за мене чи Балу або тих із Зграї, хто любить тебе. Здобудь Червону Квітку!

Кажучи про Червону Квітку, Багіра мала на увазі вогонь. Але жодна істота в Джунглях не назве вогонь справжньою назвою. Всі вони відчують перед ним смертельний жах і шукають сотні способів описати його.

– Червону Квітку? – повторив Мауглі. – Ту, що в присмерках зростає коло їхніх хатин? Я здобуду її.

– Оце вже говорить Людське дитинча! – з гордістю сказала Багіра. – Тож пам'ятай, що Квітка та росте в маленьких горщечках. Дістань її скоріше і тримай у себе до слухного часу.

– Гаразд! – сказав Мауглі. – Я іду. Але чи певна ти, моя Багіро, – він міцно обняв її за розкішну шию і пильно подивився у великі очі пантери, – чи певна ти, що все це Шер-Ханові підступи?

– Присягаюсь тобі поламаним замком, який звільнив мене, що я цілком того певна, Братику.

– Тоді і я присягаюсь тим биком, який мене викупив, що я повністю відплачу Шер-Ханові за це, відплачу йому з верхом! – сказав Мауглі і гайнув кризь гущавину.

– Це Людина, це вже справжня Людина! – промовила сама до себе Багіра, знову лягаючи на землю. – Ох, Шер-Хане! Ні одне полювання не принесе тобі стільки лиха, як те, що ти його розпочав десять років тому на оце маленьке Жабеня!

Мауглі біг лісом усе далі й далі, і серце його катало в грудях. До печери він прийшов уже тоді, коли над землею піднявся вечірній туман. Він зітхнув і озирнув долину. Вовченят не було вдома, але Мати Вовчиця з глибини печери почула, як він дихає, і здогадалася, що її Жабеня чимось стурбоване.

– Що сталося, синку? – спитала вона.

– Та все дурні Шер-Ханові балачки, – відповів він. – Сьогодні вночі я полюватиму на зораних полях.

І він подався поміж кущами до річки, що протікала глибоко в долині. Там він зупинився, бо почув виття Зграї на ловах, почув рев оленя, якого женуть вовки і який одчайдушно захищається. Потім до нього долинули злі, ехидні вигуки молодих вовків:

– Акело! Акело! Хай Самотній Вовк покаже свою силу! Дорогу Вожакові Зграї! Стрибай, Акело!

Самотній Вовк, очевидно, стрибнув, але схибив, бо Мауглі почув, як клацнули його зуби, а потім розляглося скавучання: Самбгур ударив Акелу передньою ногою.

Мауглі не чекав більше і кинувся вперед; завивання все слабкіше долинали до нього в міру того, як він наближався до ланів, де жили люди.

— Багіра казала правду, — задихано прошепотів він, ховаючися в копицю сіна від вікном хатини. — Завтра може стати останнім днем для мене й для Акели.

Він припав обличчям до вікна і почав стежити, як горить вогонь у печі. Він бачив, як господиня вставала вночі і підживляла вогонь чорною деревиною. А як настав ранок і туман побілів та схолов, він побачив, як хлопчик селянина взяв плетений горщик, обмазаний зсередини глиною, наповнив його розжареним приском, засунув собі під ковдру і пішов у хлів доглянути худобу.

«І то все? — подумав Мауглі. — Коли таке дитинча може з ним упоратись, то мені боятись нічого!»

Він подався за хатину, перестрів хлоп'я, вихопив у нього з рук горщик з вугіллям і зник у тумані, а хлопчик заплакав з переляку.

— А вони дуже схожі на мене, — промовив Мауглі, дмухаючи в горщик точнісінько так, як це робила жінка. — Ця штукovina помре, коли її не годувати. — І він кидав сухі гілочки та кору на червоний жар. На півдорозі до вершини він зустрів Багіру; ранкова роса виблискувала на її шкурі, немов коштовне каміння.

— Акела схибив, — сказала пантера. — Вони вбили б його цієї ночі, але ти теж їм потрібний. Тебе вже шукали в горах.

— Я був на зораних полях. Я готовий! Дивись! — І Мауглі підняв горщик з жаром.

— Чудово! Я бачила, як люди стромляли в цю штукovину суху гілку і на її кінці відразу розцвітала Червона Квітка. А тобі не страшно?

— Ні. Чого мені боятись? Тепер я пригадую, якщо це не був сон, що перш ніж стати вовком, я лежав коло Червоної Квітки і мені було тепло й приємно...

Весь цей день Мауглі сидів у печері, підтримуючи вогонь. Він стромляв у нього сухі гілки, щоб подивитись, як вони спалахують. Потім знайшов гілку, яка цілком задовольнила його, і ввечері, коли до печери прийшов Табакі й досить грубо переказав, що його чекають на Скелі Ради, він зайшовся реготом. Переляканий Табакі дременував геть. Після цього Мауглі, все ще сміючись, пішов на Раду.

Акела, Самотній Вовк, лежав коло своєї скелі, і це свідчило, що місце Ватажка Зграї лишається вільним; Шер-Хан, оточений вовками, охочими пожитись його недоїдками, походжав тут же і вислуховував безсоромні лестощі. Багіра лежала поруч з Мауглі, який тримав горщик з вогнем у себе між колінами.

Коли всі зібрались, Шер-Хан заговорив перший, – зухвальство, на яке він би не наважився, коли Акела був у розквіті сил і років.

– Він не має права, – прошепотіла Багіра. – Скажи йому це! Він собачий син! Він злякається!

Мауглі скочив на ноги.

– Вільне Плем'я! – вигукнув він. – Хіба Шер-Хан керує нашою Зграєю? Яке діло тигрові до наших справ?

– Місце Ватажка Зграї вільне, і мене запросили говорити... – почав був Шер-Хан.

– Хто? – спитав Мауглі. – Хіба ми всі шакали, що будемо підлизуватися до цього вбивці людської худоби? Провід над Зграєю належить самій Зграї.

Знялось багатоголосне виття:

– Мовчи ти, Людське щеня!

– Хай він говорить. Він дотримувався нашого Закону!

І нарешті старійшини Зграї прогрімилі:

– Хай говорить Мертвий Вовк!

Коли Ватажок Зграї не вб'є своєї здобичі, то його звать Мертвим Вовком аж до самої смерті, якої, до речі, йому чекати недовго.

Акела насилу підвів свою стару голову:

– Вільне Плем'я, а також ви, Шер-Ханові шакали! Дванадцять років я водив вас на лови і з ловів, і за цей час ніхто з вас не потрапив у пастку, нікого з вас не покалічено. Тепер я не вбив свою здобич. Ви знаєте, що проти мене була таємна змова. Ви знаєте, що мені запропонували кинутись на незагнаного оленя лише для того, щоб показати мою неміч. Це було хитро підстроєно. Тепер ви маєте право убити мене тут, на Скелі Ради. А тому я питаю: хто візьметься покінчити з Самотнім Вовком? Бо, за Законом Джунглів, я маю право вимагати, щоб ви підходили поодиноці!

Запанувала довга мовчанка, бо ніхто з вовків не наважувався битись з Акелою на смерть.

Тоді Шер-Хан проревів:

– Ба! Навіщо нам здався цей беззубий дурень! Він засуджений на смерть! А от Людське дитинча зажилося на світі. Вільне Плем'я! То моя здобич, моя з самого початку. Віддайте його мені. Мені вже обриднув той дурноверхий людинововк. Ось уже десять років од нього немає спокою в Джунглях. Віддайте мені людське поріддя, інакше я полюватиму тут довіку і ви не дістанете від мене навіть кісточки. Він – Людина, Людське дитинча, і я ненавиджу його всією своєю істотою!

Більша частина Зграї заводала:

– Людина! Людина! Що спільного між нами і Людиною? Нехай іде до своїх!

– І підбурить проти нас усіх селян? – заревів Шер-Хан. – Ні, віддайте його мені! Він – Людина, і ніхто з нас не може подивитись йому в очі!

Акела знову підвів голову і промовив:

– Він їв нашу їжу. Він спав разом з нами. Він заганяв для нас дичину. Він ніколи не порушив жодного слова з Закону Джунглів...

– А я заплатила за нього биком, коли ви його приймали. Звичайно, бик небагато коштує, але честь Багіри варта того, щоб за неї постояти, – додала Багіра своїм найласкавішим голоском.

– Бик, яким заплатили десять років тому! – сердито загарчала Зграя. – Яке нам діло до десятирічних кісток?

– І до клятви також? – перебила Багіра, вищиривши свої білі зуби. – Отже, недаремно ви зветесь Вільним Племенем!

– Не може Людське дитинча бігати з Племенем Джунглів! – заревів Шер-Хан. – Віддайте його мені!

– Він брат нам в усьому, за винятком крові, – провадив Акела, – а ви хочете його вбити! Так, я бачу, що справді зажився на світі. Дехто з вас почав їсти людську худобу, а про інших я чув, що з намови Шер-Хана вони ходять ночами викрадати дітей з порогів селянських хатин. Отож я бачу, що ви нікчемні боягузи, і звертаюся до боягузів. Щоправда, я повинен умерти і життя моє тепер нічого не варте, а то я запропонував би його за життя Людського дитинчати. Але, щоб зберегти честь нашої Зграї – дрібниця, про яку ви зовсім забули, лишившись без Ватажка! – я обіцяю, що коли ви дозволите Людському дитинчати вільно піти до своїх, то я вас жодним зубом не займу, коли настане мій час умирати. Я помру без бою! Це збереже для Зграї життя принаймні трьох. Більше я нічого не зможу зробити. Отже, якщо ви хочете, я можу звільнити вас від ганьби вбивати брата, який ніякої провини перед вами не має; брата, що був прийнятий до Зграї і за якого внесено викуп на підставі Закону Джунглів!..

– Він – Людина – Людина – Людина!.. – сердито гарчала Зграя, і більша частина вовків почала скупчуватись навколо Шер-Хана, який уже вимахував хвостом.

– Тепер уся справа в твоїх руках, – промовила Багіра, звертаючись до Мауглі. – Нічого не вдієш, треба битися.

Мауглі підвівся, тримаючи горщик з вогнем у руках. Потім він потягнувся і позіхнув просто в обличчя всій Раді. Він був у нестямі від злості та горя, бо вовки ще ніколи не показували йому, як вони його ненавидять.

– Гей ви, слухайте! – закричав він. – Досить уже цієї собачої гавкотні! Сьогодні ви так часто називали мене Людиною (хоч з вами я залишався б вовком до кінця днів своїх), що я відчуваю справедливість ваших слів. Тому я вже не називаю вас своїми братами, а саг – собаками, як личить Людині. Про те, що ви зробіте і чого не зробіте, не вам говорити! Це вже вирішуватиму я. А щоб ви краще зрозуміли, в чім річ, я, Людина, приніс сюди трохи Червоної Квітки, якої ви, собаки, боїтесь!

Він кинув горщик з вогнем на землю, кілька розжарених вуглинок запалили купину сухого моху, який відразу зайнявся полум'ям, і вся Рада з жахом відскочила назад від вогняних язиків.

Мауглі встромив суху гілку в полум'я і, коли вона зайнялась та затріщала, почав вимахувати нею у себе над головою в колі вовків, що тремтіли зі страху.

– Тепер ти господар, – сказала йому тихенько Багіра. – Визволь Акелу від смерті. Він завжди був тобі друг.

Акела, старий грізний вовк, який зроду не просив ні в кого ласки, благально позирнув на Мауглі; хлопчик стояв голий, випроставшись на весь свій зріст, з довгим чорним волоссям, яке кучерями спадало йому на плечі, осяяний світлом палаючої гілки, від якого довкола скакали й тремтіли тіні.

– Гаразд, – промовив Мауглі, обводячи їх поглядом, – я бачу, що ви – собаки! Я піду од вас до свого племені – коли то справді моє плем'я. Джунглі закриті для мене, і я мушу забувати вашу мову і ваше товариство; але я буду милосердніший за вас. Я був ваш брат у всьому, за винятком крові, і я обіцяю, що коли стану Людиною серед людей, то не зраджу вас перед ними, як ви зрадили мене! – Він стусонув ногою горщик, і від нього в усі боки полетіли іскри. – Ніякої бійки між нами, членами Зграї, не буде. Але я мушу віддати свій борг перед тим, як піти звідси.

Мауглі подався до того місця, де, тупо кліпаючи на вогонь очима, сидів Шер-Хан, і схопив його за підборіддя. Багіра про всяк випадок пішла слідом за ним.

– Встань, собако! – закричав Мауглі. – Встань, коли говорить Людина, а то я спалю тобі шкуру!

Шер-Хан щільно прищулив вуха і заплющив очі, бо палаюча гілка була вже дуже близько.

– Цей різник нахвалявся вбити мене на Раді, тому що не вбив мене, коли я був малям! Але ось як ми, люди, караємо собак! Поворухни тільки вусом, Ленгрі, і я встромлю Червону Квітку тобі в горлянку.

Мауглі бив Шер-Хана гілкою по голові, а тигр, пройнятий смертельним жахом, жалібно вищав і скиглив.

– Тьху! Обсмалена кішко Джунглів, йди тепер! Але пам'ятай, що коли я знову прийду на Сkelю Ради – як приходять Людина, –

то шкура Шер-Хана буде у мене на голові. І останнє: Акела може жити вільно, як хоче. Ви не посмієте вбити його, бо на те немає моєї волі! І здається мені, що вам тут нічого більше сидіти, висолопивши язики, немовби ви справді щось путне, а не собаки, яких я проганяю, – ось так! Геть!

Кінець гілки яскраво палав, Мауглі почав розмахувати нею праворуч і ліворуч, і вовки з вищанням кинулись геть, тікаючи від іскор, що палили їм хутро. Лишилися тільки Акела, Багіра та ще з десяток вовків, що були прихильні до Мауглі.

І тут раптом Мауглі відчув, що в грудях у нього почало щеміти, як досі ніколи не щеміло; дихання йому перехопило, він почав схлипувати, і по його обличчю побігли сльози.

– Що це? Що це? – питав він. – Мені не хочеться кидати Джунглів, і я не розумію, що зі мною коїться. Чи не вмираю я часом, Багіро?

– Ні, Братику. Це тільки сльози, які бувають у людей, – відповіла Багіра. – Тепер я знаю, що ти – Людина і вже не дитинча. Віднині Джунглі справді закриті для тебе. Хай вони ллються, Мауглі. Це тільки сльози.

Мауглі сидів і плакав, і серце в нього наче розривалося, адже до цього часу він ще ніколи не плакав.

– Ну, – промовив він нарешті, – я йду до людей. Але спочатку я повинен попрощатися з Матір'ю! – І він пішов до печери, де вона жила з Батьком Вовком, і знову плакав, притиснувшись до її кошлатих грудей, а четверо вовчат жалібно скавучали.

– Ви не забудете мене? – спитав Мауглі.

– Ніколи, поки здужаємо ходити по сліду, – відповіли вовчята. – Коли станеш Людиною, приходь до підніжжя гори, і ми будемо з тобою розмовляти; ночами ми будемо бігати на зорані поля і там гратимемося з тобою.

– Повертайся швидше! – сказав Батько Вовк. – О мудре Жабеня, повертайся швидше, бо ми вже старіємо, твоя Мати і я!

– Приходь швидше, мій голенький синку! – додала Мати Вовчиця. – Бо знай, Людська дитино, що я люблю тебе більше, ніж будь-коли любила своїх щенят.

– Я неодмінно прийду, – відповів Мауглі. – І коли прийду, то покладу на Скелю Ради Шер-Ханову шкуру. Не забувайте мене! Скажіть усім у Джунглях, щоб вони пам'ятали про мене!

Починало світати, коли Мауглі самотньо сходяв з гори до невідомих створінь, які звуться людьми...

Переклад Л. Солонька

Після того як діти подивилися цей уривок, Кіт Учений повів їх назад. Дорогою Мудрий Папуга організував обговорення казки.

Поміркуй над його запитаннями й завданнями разом із Сашком та Софійкою.

1. Спираючись на відомі тобі факти життя Дж.Р. Кіплінга, поясни, чому в цій казці він звернувся до теми Індії.
2. З чого розпочалося життя Мауглі в джунглях?
3. Чому вовки вагалися, чи слід їм прийняти маленького Мауглі до своєї зграї?
4. Хто став покровителями хлопчика? А головним його ворогом? Схарактеризуй цих персонажів.
5. Чого навчився Мауглі у своїх наставників?
6. Визнач найважливіші риси характеру Мауглі. Обґрунтуй свою відповідь прикладами з тексту.
7. Як Мауглі довів свою людську сутність?

1. У чому виявляється спорідненість головного героя з жителями джунглів? А які властивості вирізняють його саме як людину?
2. Які закони джунглів тобі запам'яталися? Що спільного вони мають з людськими законами? А відмінного?
3. Чи змінився твій погляд на світ природи після знайомства з казкою Кіплінга? Як саме?

Чи доводилося тобі чути розповіді про реальних дітей, які самостійно вижили в джунглях? Чим казка Кіплінга відрізняється від таких історій?

Далеко позаду залишилися джунглі. Кіт Учений вивів мандрівників на стежину, що вела у глиб Саду й промовив:

– Тут мої володіння закінчуються. Отож далі ви підете самі. Візьміть із собою книжку, в якій вміщено розповіді про письменників, бо вона ще не раз стане вам у пригоді.

Сказавши так, Кіт ґречно вклонився й миттю зник.

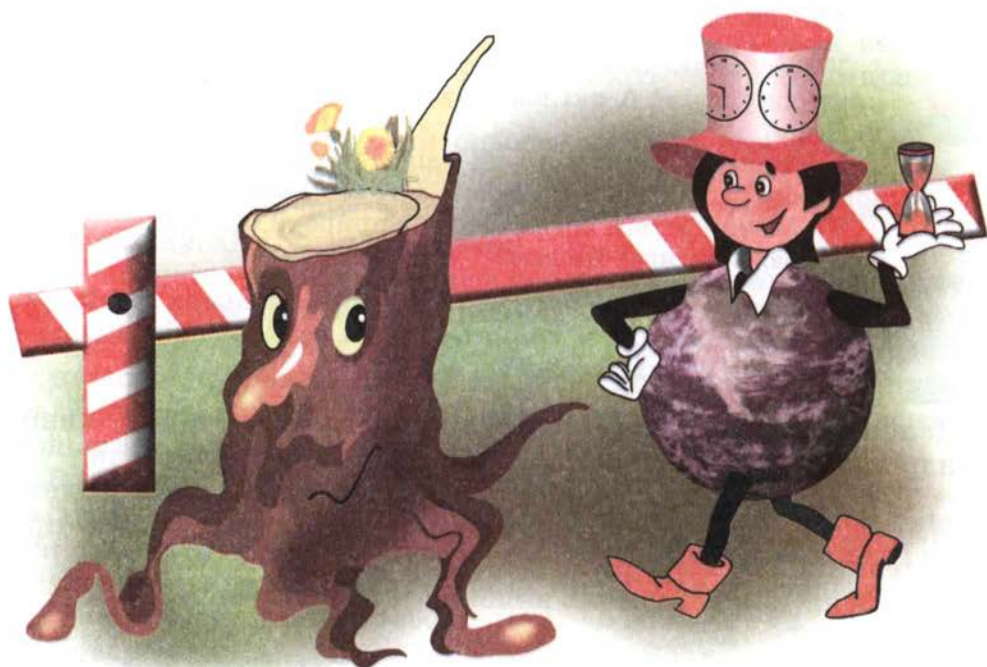

Розділ другий,

у якому подорожні перетинають дуже важливий кордон, знайомляться з дивною істотою на ім'я Хрвотопчик, а також отримують чарівну указку та чарівне віяло.

*Реальний світ у художній літературі. Час і простір.
Тема художнього твору. Пейзаж*

Вказана Котом Ученим стежина вивела подорожніх на шлях, вкритий галькою. Попереду даленіло містечко з похмурими замками, зухвалими хмарочосами та церквами, маківки яких радісно мерехтіли на сонці. Поволі наближаючись до нього, наші герої могли вже роздивитися й мешканців: на майдані боролися кремезні гладіатори*, вулицею ішли східні купці, на даху якоїсь сучасної споруди працювали будівельники. Скида-

* Гладіатор – у Давньому Римі борець із рабів або військовополонених, спеціально підготовлений для бою з іншим борцем чи дикими звірами на арені цирку.

лося на те, що в цій частині Саду Зарубіжної Літератури було зібрано всі епохи та всі країни.

Подорожні прискорили ходу. Майже наблизившись до містечка, вони натрапили на невидимий мур. Діти, звісно, почали розпитувати Мудрого Папугу, але він і сам був спантеличений. Сказавши, що йому потрібно кілька хвилин на роздуми, птах хотів було сісти на присадкуватий пень, який стояв край дороги. Однак той несподівано підскочив і, рухаючи коренями, немов щупальцями, хутко відбіг на кілька кроків убік.

– А це що таке?! – зойкнув ошелешений Папуга.

– Не що, а хто! – ображено проказав Пень. – Бо я, між іншим, не якийсь там шматок дерева, а вельми поважна особа – прикордонник.

– І який же кордон ви охороняєте? – ввічливо запитала Софійка.

– Головний, – від цих слів Пень аж ніби побільшав. – Той, який розділяє казковий та реальний світи. Адже позаду вас залишився світ казковий, а попереду розташований світ реальний. І містечко, що знаходиться по той бік невидимого муру, так і називається – Реаліто.

– Он воно що... – озвався Мудрий Папуга, пильно придивляючись до прикордонника. – Це справді дуже важливий кордон. Хоча слід зазначити, що в літературі ці світи пов'язані між собою: у казках, заснованих на вигадці, є елементи реальності, а в книжках, які розповідають про реальні події, обов'язково є елементи вигадки. Крім того, існують ще й такі твори, в яких вигадка та реальність так переплелися, що й не скажеш відразу, з чим, власне, маєш справу.

– Тому й межа між цими світами невидима, – повагом мовив Пень. – А я, – докинув він, піднявши вгору один корінь, – типове межове явище.

– Що це означає? – не зрозумів Сашко.

– Це означає, що я можу бути звичайнісіньким пнем з реального світу, – прикордонник завмер, прикрасившись табличкою з написом «Пень звичайний», яку вихопив просто з повітря. – А можу бути й пнем із казки, здатним перетворюватися на що завгодно. – Мовивши так, він хвацько ухнув і став дерев'яним лицарем зі списом та мечем. Та вже за мить по тому перед мандрівниками знову стояв звичайнісінький пенюк.

– Шановний стороже, а чи дозволите ви нам перетнути цей кордон? – запитала Софійка.

– Тільки якщо ви впораєтеся із моїми завданнями, – офіційним тоном відказав Пень.

– Ми спробуємо, – невпевнено мовила Софійка.

– Ось мої завдання! – розкотисто оголосив прикордонник.

Допоможи Софійці та Сашкові виконати ці завдання.

1. Назви прочитані тобою книжки, в яких розповідається про реальні події.
2. Скажи, чим відрізняються казки від тих творів, в яких зображується реальне життя?
3. Уяви, що ти – письменник, який вирішив написати книжку про реальне життя. Яким би був сюжет твого твору?

Щойно друзі впоралися з останнім завданням, Пень, радісно вигукнувши: «Ура!», перекинувся на спину й випростав корені, що на очах подорожніх перетворилися на флейти й заграли переможний марш. Під цю музику з лісу вибігла якась химерна істота, схожа на м'ячик з тоненькими ніжками. На ній був кумедний капелюх, прикрашений трьома циферблатами. Придивившись уважніше, діти помітили, що на тілі цього створіння точнісінько, як на мапі, намальовано океани та континенти.

– Ця істота схожа на глобус, що стоїть у нашому кабінеті географії, – тихо озвалася Софійка до Сашка й зробила припущення: – Може, це якесь тутешнє глобусенятко?

– Та ти лишень подивися на його капелюх із циферблатами, – так само тихенько заперечив хлопчик. – Де ти бачила глобус із годинниками?

Тим часом Пень встиг знову перекинутися корінням донизу. Вказавши одним із коренів на загадкового прибульця, він виштрунчився і чітко відрпортував:

– Дозвольте відрекомендувати вам головного екскурсовода містечка Реаліто! Це – Хронотопчик.

– Хто-хто? – перепитав Сашко.

– Хро-но-топ-чик, – по складах вимовив своє ім'я чоловічок-глобус.

– Дивне, однак, ви маєте ім'я, – зауважив Сашко.

– Навпаки, це ім'я досить красномовне, – посміхнувся Мудрий Папуга. – Його утворено складанням двох грецьких слів: «chronos», що означає «час», і «topos», тобто «простір». Коли з'єднати ці дві частини, отримаємо слово «хронотоп». А суфікс «-чик» додано для того, аби зробити це ім'я пестливим.

– А я все одно його не розумію, – сказав хлопчик. – Чому, власне, час та простір припасовані одне до одного? Адже час – це одне, а простір – щось зовсім інше.

– Це тобі тільки так здається, – терпляче пояснив Мудрий Папуга. – Насправді ж час та простір завжди пов'язані між собою – як у літературі, так і в житті. Коли ти щось протягом певного часу робиш, то при цьому обов'язково перебуваєш у певному місці. Скажімо, з 0 пів на дев'яту до двох годин (час) ти

знаходишся у школі (місце, воно ж простір), а потім протягом п'ятнадцяти хвилин (час) ідеш додому (у цьому разі твоїм простором стає вулиця). Ну, і так далі...

– А якщо я анічогісінько не роблю? – схитрував Сашко. – Наприклад, якщо я сплю?

– Тоді ти «анічогісінько не робиш» знову ж таки протягом певного часу (скажімо, від десятої вечора до сьомої ранку) і в певному місці (у себе вдома), – незворушно відповів Мудрий Папуга.

– Але навіть Хронотопчику аж три циферблати? – насмілилася запитати Софійка.

– Це різні годинники, – люб'язно відповів сам Хронотопчик. – На першому позначені століття, на другому – роки, а на третьому – дні.

– А як же усім цим слід користуватися? – поцікавився Сашко.

– Дуже просто, – відказав Хронотопчик. – Чарівною указкою ви вказуєте на моїй мапі місце, яке бажаєте відвідати. А на моїх годинниках встановлюєте необхідне вам століття і, у разі потреби, рік або навіть день. Отримавши ці вказівки, я доправлю вас до будь-якого куточка Реаліто.

– Але ж воно таке маленьке! – засумнівалася дівчинка.

– Те, що ви бачите, – лише невеличка частина нашого міста, – зауважив Хронотопчик. – Насправді ж Реаліто безмежне. Тут є все – і море, і гори, і пустелі, і степи, одне слово – все, що існує на нашій планеті.

– Заждіть, – звернувся до нього Сашко. – Ви згадали про якусь чарівну указку. А де ж ми її візьмемо?

– Як де?! – весело вигукнув Пень. – Піді мною! Тут ви знайдете і чарівну указку, і, між іншим, чарівне віяло, без якого не зможете подорожувати нашим містечком. Бо на цьому віялі записані найрізноманітніші теми художніх творів. Та чи знаєте ви, – раптом споважнів він, – що це таке?

– Я знаю, – невпевнено відповів Сашко, – але пояснити не можу.

– Тоді запам'ятайте, – озвався Мудрий Папуга, – тема літературного твору – це те, про що в ньому розповідається. Наприклад, ми говоримо: книжки на історичну чи фантастичну тему, твори, присвячені темі дружби, кохання, війни... Взагалі ж літературних тем так багато, що вмістити їх може хіба що чарівне віяло.

– Ласкаво прошу, – гостинно мовив Пень і, трохи підвівшись, відкрив невеличку ямку, з якої парою вилетіли указка й складене віяло. Трохи покружлявши у повітрі, вони самі собою впали до рук Хронотопчика. Той передав їх дітям. Дівчинка розгорнула віяло й відразу знайшла тему, що найбільше її цікавила. То була тема природи.

– Та ми ж щойно побували у джунглях! Хіба ж там було мало природи? – запротестував Сашко, якого більше приваблювала тема пригод.

– Навпаки, Софійка зробила вдалий вибір! – підтримав дівчинку Мудрий Папуга. – Бо в «Мауглі» ми з вами спостерігали казковий світ природи, а тепер матимемо змогу побачити літературні пейзажі, що писалися, так би мовити, з натури.

– А що таке пейзаж? – запитав Сашко.

Замість відповіді Мудрий Папуга швидко знайшов довідку в комп'ютері:

Пейзаж у художній літературі (французькою «*raysage*», від «*rays*» – «країна, місцевість») – це опис природи. Він вказує на час та місце дії, а також увиразнює певні настрої персонажів твору. Інколи трапляється так, що саме через пейзаж автор розкриває душевний стан свого героя. Отже, опис природи не лише створює тло описуваних подій, а й нерідко набуває у творі самостійного значення.

– А якими барвистими, якими різноманітними бувають літературні пейзажі! – захоплено промовив Хронотопчик після того, як діти прочитали довідку. – Ви зможете в цьому переконатися, якщо відвідаєте галявину Чудес Природи, що знаходиться в затишній місцині нашого Реаліто.

– Та хіба ж у реальному світі бувають галявини чудес? – недовірливо запитав Сашко.

– По-перше, ми з вами не в реальному світі, а в Саду Зарубіжної Літератури, – пояснив Хронотопчик. – А по-друге, вам слід узяти до уваги, що Природа – то велика чарівниця реального світу, яка раз у раз обдаровує людину своїми дивами. Шкода тільки, що не кожен здатний ті дива помітити та оцінити.

– Але ж є люди, надзвичайно чутливі до природи, – з незвичною піднесеністю заговорив Мудрий Папуга. – Вони помічають її чарівну красу там, де байдужа людина бачить звичайний ліс, звичайне джерельце, звичайну квітку. Нерідко з чутливих до природи людей виходять справжні митці, які створюють прекрасні пейзажі у музичних композиціях, картинах, художніх текстах. Особливе місце серед них посідають поети. Адже в їхніх віршах словесні образи природи набувають і музичного звучання, і яскравої мальовничості.

– А найкращі поетичні пейзажі усіх часів і країн зібрані саме на нашій галявині Чудес Природи! – Хронотопчик сказав цю фразу так, ніби процитував* уривок з рекламного проспекту.

* Цитувати – наводити *цитату* – тобто дослівний уривок з якогось тексту.

– Чудово! – заплескала в долоні Софійка. – Тільки скажіть, будь ласка, – звернулася вона до Хронотопчика, – на яке століття нам слід перевести стрілки годинника?

Сашко посміхнувся:

– Та навіщо нам століття? Адже природа не залежить від епохи; вона, як то кажуть, вічна!

– Це цілком слушно, – підтвердив Хронотопчик, – але митці, які створювали поетичні пейзажі, жили за різних часів. Утім, до цього питання ми з вами повернемося трохи пізніше, коли ви познайомитеся з господарем галявини Чудес Природи. А тепер скажіть, який пейзаж ви б хотіли побачити.

– Нічний! – миттю вигукнула Софійка.

– Буде вам нічний пейзаж, – посміхнувся Хронотопчик, – тільки оберіть континент, на якому бажаєте побувати.

Діти замислилися. Намагаючись їм допомогти, Мудрий Папуга почав підказувати:

– Євразія, Африка, Північна або ж Південна Америка...

– Євразія! – не дав йому договорити Сашко й швидко обвів чарівною указкою обрис цього континенту на мапі Хронотопчика. За мить подорожні вже були на чарівній галявині.

Розділ третій,

у якому наші герої зустрічаються з Їжаком-колекціонером і дізнаються про літературну мандрівку, яка тривала кілька тисячоліть.

Поезії Алкмана, Й.В. Гете, М.Ю. Лермонтова, І.Ф. Анненського

На перший погляд галявина, на якій опинилися мандрівники, здавалася цілком звичайною.

– А де ж обіцяні дива? – розчаровано запитав Сашко.

– Не поспішай, – відповів Хронотопчик, – для того щоб їх побачити, ви маєте спочатку дещо зробити.

– Що саме? – з готовністю запитала Софійка.

– Ви повинні пригадати кілька віршів про природу, – промовив Хронотопчик. – Якщо прочитаєте один із них напам'ять, ми отримаємо вкрай необхідний нам інструмент.

Діти залюбки виконали це завдання.

А які вірші, присвячені природі, знаєш ти? Прочитай їх у класі.

Хронотопчик провів по траві чарівною указкою так, немов замкнув подорожніх в уявне коло. Тієї ж миті окреслена невидимою лінією частина землі почала стрімко підніматися вгору разом із мандрівниками, перетворюючись на невеличкий пагорб, а з гілля чагарнику, що тут ріс, сам собою почав сплітатися вінок. За кілька хвилин цей вінок вже прикрашав якийсь музичний інструмент.

– Та це ж ліра! – зрадів Мудрий Папуга. – Так-так, вона тут цілком доречна, якщо ми вирішили говорити про дива природи віршами.

Мудрий Папуга підбіг ближче до ліри й схвильовано продовжив:

– Річ у тім, що саме від «ліри» походить слово «лірика», яке, власне, є другою назвою поезії. У Давній Греції під акомпанемент ліри декламували вірші та співали пісень. А згодом «лірикою» почали називати поезію. Звучанню ліри в давнину приписували магічні властивості. Із тих часів до нас дійшла історія про те, як один напрочуд обдарований співець міг, акомпануючи собі на лірі, приборкувати саму природу. Звали його Орфей. Ви тільки уявіть собі, – звернувся Мудрий Папуга до дітей, і голос його став глибоким та лунким, – піднявся якимось Орфей на згірок, торкнувся струн ліри та так заспівав, що на звуки його голосу зійшлися кремезні дерева, дикі звірі і навіть скелі! Певна річ, нині ця історія видається зворушливою вигадкою. А проте вона правдива, бо оповідає про неймовірну силу, приховану в ніжній ліриці...

Птах вже готовий був розповісти Сашкові та Софійці кілька захопливих історій про Орфея, коли його увагу привернув якийсь шерхїт – на галявину, форкаючи та пихкаючи, вибіг Їжак.

Звірятко причепурилося: його шию прикрашала краватка «метелик», а голки – безліч дрібничок. Серед них були клаптики чорного, синього, рожевого та червоного серпанків, колосок, гілка бузку, гриб з розкішною шапкою, велетенська крижинка, не менша від неї ягідка малини і ще кілька рослин, яких Сашко та Софійка ніколи не бачили.

– Це – господар галявини Чудес Природи! – представив Їжака гостям Хронотопчик.

– А це – моя персональна колекція дарунків природи! – додало звірятко, помітивши, що юні мандрівники зацікавлено позирають на його спину. – Звісно, я – лише скромний колекціонер цих дарунків. Та коли хтось із вас зніме з моїх голок,

наприклад, крижинку, наша галявина миттю перетвориться на пишний зимовий пейзаж.

– А коли другий з вас, – додав Хронотопчик, – торкнеться струн ліри, то цей пейзаж зазвучить чудовим віршем.

– Тож спробуйте? – запитав дітей Мудрий Папуга.

– Залюбки, – відповіла Софійка, після чого звернулася до Їжака-колекціонера: – Але спершу я б хотіла запитати про деякі експонати вашої колекції. Що, наприклад, означають оті клаптики серпанків різних кольорів?

– Вони означають кольори доби, – пояснив Їжак. – Рожевий – це ранок, червоний – це день, синій – це вечір, а чорний, звичайно, – ніч.

– Тоді покажіть нам, будь ласка, поетичну замальовку нічної природи! – попросила дівчинка.

– Та я вам покажу навіть декілька таких замальовок! – щиро-сердно промовив Їжак-колекціонер. – Перша з них була створена ще в VII столітті до нашої ери.

Після цих слів Хронотопчик попросив Сашка вказати потрібний час на великому циферблаті. Тим часом Їжак продовжував свою розповідь:

– Створив її давньогрецький поет Алкман. На жаль, ми знаємо про нього дуже мало. Відомо, що він жив у Спарті й складав гімни* богам, вірші, які співали дівочі хори, любовні поезії. Зрозуміло, що за стільки століть від його творчої спадщини залишилося дуже мало. До нашого часу дійшли лише уривки небагатьох творів. І зокрема – чудовий опис нічної природи. Це – одна з найдавніших у світовій літературі поетичних пейзажних замальовок.

Сказавши так, Їжак підійшов до Софійки. Дівчинка обережно зняла з його голок клаптик чорної тканини. Тієї ж миті невидима рука накинула на світ чорний серпанок. Деревя, трава, листя тихо погойдувалися під коліскову, що її тихенько наспівували цикади. Софійці здавалося, ніби вона чує подих скутої нічним сном землі. Сашко непевно провів кінчиками пальців по струнах ліри, яка у п'ятьмі випромінювала ніжне світло, і полилася таємнича музика нічної природи, на тлі якої зазвучали давні-давні вірші:

***

Сплять усі верховини гірські й стрімчасті скелі,
Всі байраки, всі провалля,
Нори, де плазуни, що їх чорна земля зростила,
Робоче плем'я бджіл, хижий звір у пущі,

* Гімн – урочиста, хвалебна пісня на честь якоїсь особи або події.

Страховищ у глибинах моря сон пойняв,
Крила поскладавши, в вітах послуло птаство...

Переклад Г. Кочура

– Спливло близько двадцяти п'яти століть, – заговорив Іжак-колекціонер після того, як пролунав останній поетичний рядок, – і великий німецький поет **Йоганн Вольфганг Гете** написав по слідах твору Алкмана вірш, якому дав назву «Нічна пісня мандрівника». Певно ж, Й.В. Гете жив за іншої доби (роки його життя: 1749–1832), коли людина вже по-іншому сприймала природу, а поети по-іншому її зображували. Тож не дивно, що змальована ним картина нічного спокою відрізняється від тієї, яку створив давньогрецький поет.

Сашко, який сидів біля Хронотопчика, швидко перевів стрілку на XVIII століття, а Софійка доторкнулася до струн ліри.

Нічна пісня мандрівника

(За Алкманом)

На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро, –
Лиш зачекай.

Переклад М. Бажана

Коли діти прослухали твір Й.В. Гете, галявину знову освітло ласкаве сонце. Мудрий Папуга взявся обговорювати обидва пейзажі з юними мандрівниками.

Подумай над його запитаннями та завданнями разом із Сашком та Софійкою.

1. Як ти гадаєш, чим вірш Алкмана міг зацікавити Гете?
2. На чому німецький поет наголошує у своєму вірші? Чим створена ним картина природи відрізняється від змальованої давньогрецьким поетом?
3. Уяви, що тобі потрібно намалювати до кожного з цих віршів ілюстрації. Опиши їх і поясни відмінності між ними.
4. Який настрій панує в обох творах?

– Я не випадково запитав вас про настрої, відбитий у цих двох творах, – сказав Мудрий Папуга після того, як обговорення завершилося. – Річ у тім, що, на відміну від прози, лірика не так зображує події або героїв, як *виражає* думки й почуття автора. Тому віршована мова зазвичай відрізняється від прозової більшою емоційністю*. Кожне слово в поезії набуває особливої виразності, значущості. Саме тому вона нас зачаровує. Так, скажімо, Гете був зачарований віршами давньогрецького поета. А потім його «Нічна пісня мандрівника» зачарувала інших поетів. Були серед її численних прихильників і два талановитих російських поети – **Михайло Юрійович Лермонтов (1814–1841)** та **Інокентій Федорович Анненський (1855–1909)**. Вони не просто переклали вірш Гете російською мовою, а по суті створили на його основі власні поезії.

Мудрий Папуга запропонував дітям прочитати обидва твори в оригіналі з екрана ноутбука й пояснити, чим ці поезії відрізняються одна від одної, а також від поданої в українському перекладі «Нічної пісні мандрівника» Гете. Попрацюй разом із Софійкою та Сашком.

З Гете

***

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

М. Ю. Лермонтов

Над высью горной –
Тишь.
В листве, уж чёрной,
Не ощутишь
Ни дуновенья.
В чаще затих полёт...
О, подожди мгновенье –
Тишь и тебя возьмёт.

И. Ф. Анненский

Вислухавши відповіді дітей, птах повів розмову далі:

– Зверніть увагу на різні засоби, які використовують російські поети для того, аби надати своїм пейзажам якомога більшої виразності. М.Ю. Лермонтов, наприклад, підкреслює дивовижний спокій природи подвійним запереченням:

Не пылит дорога,
Не дрожат листы...

* Емоційний – такий, який виражає емоції, або такий, який ними насичений (від *емоція* – почуття, переживання).

А красу цього спокою він передає за допомогою художніх означень: «*тихие долины*», «*свежая мгла*». Такі означення називають **епітетами**.

— А чим вони відрізняються від звичайних прикметників? — вирішила з'ясувати Софійка.

— Тим, що мають образне забарвлення, — пояснив Мудрий Папуга. — Звичайний прикметник «нехудожньо» характеризує явище, виокремлюючи його з-поміж подібних. Наприклад, у словосполученні «жовте листя» прикметник «жовтий» лише вказує на те, чим це листя відрізняється від іншого (скажімо, «зеленого»), і жодних ознак поетичності в ньому немає. Однак якщо ми замінимо прикметник «жовте» на «золоте», то наше листя відразу ж почне вигравати поетичними барвами. Отже, епітет надає образу художньої виразності, яскравості та емоційності.

— Зрозуміло, — озвалася Софійка.

— Тепер зосередимося на вірші І.Ф. Анненського, — продовжив Мудрий Папуга. — Якщо ви прочитаєте цю поезію повільно й виразно, то почувете, що в ній кілька разів повторюються шиплячі приголосні *ж, ч, ш*, — поет ніби прагне відтворити нічний шепіт природи. Цей художній прийом має красномовну назву — **звукопис**. Часто поети вдаються до звукопису для того, аби наблизити звучання свого твору до звуків природи (наприклад, ударів грому, завивання віхоли, накрапування дощу тощо).

— Дивно, що навколо маленької пейзажної замальовки може відбуватися така тривала розмова, — зауважив Сашко.

— Нічого дивного тут немає, — заперечив Їжак. — У моїй лекції, між іншим, є зовсім крихітні пейзажі, які потребують ще тривалішої розмови, бо спонукають читача до неспішного споглядання й обдумування зображеної в них картини. Наприклад, японські *хоку* складаються лише з кількох рядків, а містять у собі змістовні узагальнення щодо життя природи та людини.

— А як це виходить? — зацікавилася Софійка.

— Зараз усе побачите самі! — загадково відповів Їжак.

— Так-так, — заметушився Мудрий Папуга, — тільки спочатку я повинен дати деякі пояснення щодо цих віршів та їхніх авторів. Запрошую на мій сьомий урок!

Розділ четвертий,

у якому юні мандрівники слухають лекцію
про незвичайну поезію,
а також вчаться споглядати
витончені японські краєвиди.

Мацуо Басьо. Хоку

*Сьомий урок
Мудрого Папуги*

Що таке хоку?

Здавна в Японії високо цінувалося хоку (інша назва – хайку) – трирядковий вірш, в якому декількома виразними штрихами створюється містка замальовка життя. У давнину японські поети змагалися в мистецтві створення хоку. Кращі їхні вірші зберігалися в народній пам'яті й передавалися від покоління до покоління. Їх знали купці й вояки, ченці й селяни, чиновники й злидарі. Про ці твори написані численні томи наукових тлумачень та коментарів. Інтерес до хоку не вщухає до сьогодні. Сучасні японці глибоко шанують цю поезію, а деякі з них навіть пишуть власні хоку.

У хоку відбилася своєрідність природи та життя людей Японії. Побудовані як ліричні мініатюри*, ці поезії вчать усвідомлювати значущість кожної миті життя, помічати поетичну красу звичайних дрібниць:

***

Все вибілів ранковий сніг.
Одна прикмета для погляду –
Стрілки цибулі в саду...

***

Тиха місячна ніч.
Чутно, як надра каштану
Гризе хробак.

*Мацуо Басьо,
переклад А. Сіренка*

* Мініатюра – невеличкий художній твір (музичний, образотворчий або літературний).

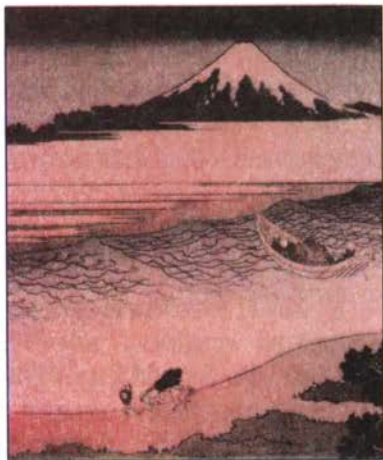
Хоку глибоко споріднене з японським живописом. До речі, чимало віршів було створено на сюжети картин, що вже існували. Нерідко траплялося й навпаки: вишукані поезії надихали художників взятися за пензель. А інколи хоку перетворювалося на елемент картини – тобто використовувалося як каліграфічний* напис на ній.

Як побудовані хоку?

Хоку має сталу форму. Воно завжди складається з трьох рядків. У ньому немає рими, але є ритм. Кожний рядок в оригіналі має постійну кількість складів: у першому рядку їх п'ять, у другому – сім, у третьому – знову п'ять. Теми цих віршів досить різноманітні: праця й відпочинок, самотність і дружба, подорожі й мистецтво. Велика увага приділяється описам природи, створеним за певними правилами. З деякими із них варто ознайомитися.

За кожною порою року закріплений спеціальний набір слів (їх так і називають: «сезонними»). Скажімо, на весну у вірші вказують квітки сливи, персика, сакури**, а також соловей, жайворонок, метелик, павутиння тощо. Зображуючи літо, автори хоку використовують такі слова та словосполучення, як, наприклад, «злива», «спека», «зозуля», «прохолода», «прополювання рису», «полуденний відпочинок», та багато інших. Загальна кількість «сезонних слів» сягає до трьох-чотирьох тисяч. У віршах вони спрацьовують як деталі, за котрими обізнаний читач здогадується, про яку пору року й стан природи говорить поет. Так, досить у хоку згадати слово «дим», і стає зрозуміло, що йдеться про ранню весну.

Ви також можете помітити знайомі вам «сезонні слова» у поданих нижче замальовках весняної природи:

Хокусай. Гора Фудзі
(фрагмент)

***

Квітучі сливи,
ніжні верби... І подібні до них
молоді хлопці, жінки!

Мацуо Басьо, переклад Г. Туркова

* Каліграфічний – від слова *каліграфія*, що означає мистецтво писати чітким, рівним і красивим почерком.

** Сакура – японська вишня.

***

Серед безлічі персиків,
уже пишно вбраних у квіття, —
перша сакура розцвіла!

*Мацуо Басьо,
переклад Г. Туркова*

Хто такий Мацуо Басьо?

У XVII столітті з'явився поет, який вдихнув нове життя у «сезонні слова», перетворивши їх на одухотворені поетичні образи. То був **Мацуо Басьо** (1644–1694).

Син самурая*, вчителя каліграфії, він ще за дитячих років відкрив для себе надзвичайну силу поезії. Його рідні були людьми освіченими й добре знали східну літературу. Великим прихильником поезії був і князівський син, з яким він з дитинства товаришував. Не дивно, що Мацуо досить рано захопився віршуванням. Після передчасної смерті молодого князя він одягнув чернечу рясу й пішов з рідного містечка, однак справжнім ченцем так і не став. Перебравшись до передмістя Едо, що було тоді одним із осередків культурного життя, Мацуо присвятив себе поетичній творчості.

Невдовзі у цього талановитого поета з'явилися учні, для яких він був не лише неперевершеним майстром хоку, а й прикладом самовідданого служіння мистецтву. Один із заможних учнів подбав про помешкання для свого учителя, який усе життя потерпав від нестатків. Відтак Мацуо оселився в маленькій хижі, біля якої посадив бананові деревця. Через те вона й отримала назву «Бананова хижа» («Басьоан»). Саме від її назви згодом було утворене літературне ім'я «Басьо», що з японської перекладається як «банан» або ж «бананове деревце». Під цим псевдонімом** поет і увійшов до історії світової літератури.

Чимало років Бананова хижа давала притулок великому майстру поезії. Втім, взимку 1682 року вона згоріла внаслідок великої пожежі, що знищила значну частину міста. Басьо вирушив у мандри, які тривали майже десять років. Упродовж цього періоду він інколи навідувався до відбудованої друзями Бананової хижі, та раз у раз вирушав у нові подорожі, під час яких збирав безцінний матеріал для своєї творчості. Серед хоку Басьо (а поет склав їх близько тисячі) значне місце посідають вірші, в яких відбилися різноманітні враження й переживання самотнього мандрівника.

* Самурай — так називали дрібних дворян в Японії, які присвячували себе військовій службі.

** Псевдонім — вигадане літературне ім'я письменника.

Як слід читати хоку?

Інколи хоку порівнюють з прислів'ями. Справді, коли вірш такий стислий, кожне слово в ньому набуває вагомості й влучності, як у прислів'ях. Однак на відміну від них, хоку – це не повчальний вислів, а поетична картина, покликана схвилювати читача, збудити його творчу уяву:

Цвіте стара сакура

Змарніла красуня
розквітла? Це спогади
на схилі віку.

*Мацуо Басьо,
переклад Г. Туркова*

Прочитавши цю ліричну мініатюру, ми маємо відчутти подив і захоплення поета несподіваним вибухом юної краси, на який спромоглася стара сакура. А потім у своїй уяві домалювати до цієї картини природи образ літньої людини, котра поринула у спогади про весну свого життя, немов та стара сакура, що вбралася у весняні шати. Зрештою, нам залишається зробити лише один крок до роздумів про єдність людини та природи, про юність і старість, швидкоплинність часу життя й неможливість його повернути.

Отже, хоку вимагає від читача уваги до кожної деталі, залучає його до співтворчості з поетом. Воно діє на читацьку свідомість так, як удар смичка – на струни скрипки. І так само, як у взаємодії смичка та струн народжується музика, поетична картина хоку в усьому багатстві барв і смислів постає лише там, де думка поета поєднується з думкою читача.

Тому таку поезію не можна читати поверхово, перестрибуючи від одного твору до іншого. Неактивний або ж неуважний читач просто не матиме змоги сприйняти поштовх, якого може надати його душі кожний такий вірш.

– Взагалі, – підсумував свою промову Мудрий Папуга, – я раджу вам повчитися мистецтву читання хоку.

– А що ми повинні зробити? – зацікавлено запитав Сашко.

– Звісно, відразу цього не навчишся, – замислено мовив птах. – А проте я можу запропонувати вашій увазі уривок з літературно-критичної статті*, в якій розглядається одне з найзнаменитіших хоку Мацуо Басьо.

* Літературно-критична стаття – стаття, в якій здійснюється аналіз літературно-художнього твору або творчості письменника загалом.

Він бадьоро пробіг по клавіатурі ноутбука й відкрив на екрані обіцяний уривок. Наблизившись до комп'ютера, діти прочитали таке:

«...Японський поет не розгортає перед читачем усієї картини можливих міркувань, що виникають у зв'язку із зображеним предметом чи явищем. Він тільки пробуджує думку читача й підказує їй певний напрямок.

***

На всохлу гілку
сів ночувати крук.
Глибока осінь.

*Мацуо Басьо,
переклад Г. Туркова*

Вірш схожий на однотонний малюнок тушшю. Нічого зайвого, все гранично просто. За допомогою кількох вдало дібраних деталей створена картина пізньої осені. Відчувається відсутність вітру, природа ніби завмерла у смутку. Поетичний образ, здавалося б, ледь намічений, але разом з тим надзвичайно місткий, веде читача за собою. Водночас цей образ цілком конкретний. Поет зобразив пейзаж біля своєї хижі, а через нього – і свій власний душевний стан. Не про самотність крука говорить він, а про свою власну. Отож для уяви читача залишено великий простір... Він може пережити почуття суму, нав'яне осінньою природою, або ж підхопити настрій журби, властивий самому поетові».

*(Викладено за передмовою В. Маркової
до збірки «Японські тривірші»)*

– Тож покажіть нам самі пейзажні замальовки Басьо! – нетерпляче звернувся до Іжака-колекціонера Сашко після того, як прочитав уривок зі статті.

Не гаючи часу, хлопчик перевів стрілки годинника Хронопчика на XVII століття, після чого обвів указкою контур Японії на його мапі. На галявині біля маленького ставка з'явилася Бананова хижа. Однак з природою відбувалося щось неймовірне: щомиті вона змінювала своє вбрання, неначе невидимий художник, граючись, блискавично розфарбовував одну й ту саму картину відповідно до кожної пори року. Весняні, літні, осінні, зимові пейзажі так стрімко змінювали один одного, що дітям здавалося, ніби вони потрапили всередину величезного калейдоскопа.

– Я не встигаю нічого помітити! – вигукнув Сашко, спантеличений цим шаленим карнавалом природи. – Зупиніть хоча б на одну мить!

– Звісно, не встигаєш, – спокійно відповів Їжак. – Для споглядання картин, створених у хоку, гості нашої галявини отримують спеціальну рамку. – І він простягнув дітям рамку, яку вихопив просто з повітря. – Вона дуже зручна у користуванні. Наведіть її на будь-яку частину загального пейзажу, зафіксуйте – і мить зупиниться рівно на стільки, скільки ви хочете її споглядати. А я тим часом потурбуюсь про ліру.

Так і зробили. То була справді захоплива гра! Рамка не просто «зупиняла мить», а ще й збільшувала той чи той фрагмент пейзажу так, що було видно найдрібніші деталі: пелюстки, зронені трояндою край дороги, крука, який майже злився з голою гілкою осіннього дерева, навіть легкий вранішній дим над цвітом сакури. А на тлі кожної картини повільно звучали проникливі рядки хоку Мацуо Басьо...

***

Старий ставок!
Жабка стрибне –
Сплеск пролунає.

Переклад Г. Туркова

***

Повсюди тьохкання солов'їв:
і за цією вербою,
і перед тими хащами.

Переклад Г. Туркова

***

Вже вітер осінній дме,
а вона зелена,
шкарлупиця каштана.

Переклад Г. Туркова

***

Метелик літає.
Одна-однісінька тінь
На всьому полі.

Переклад Г. Туркова

***

Верба схилилась і спить.
Здається, соловей на гілці –
Її душа.

Переклад А. Сіренка

***

У скількох снігах
залишилися самі собою
соснові гілки!

Переклад М. Лукаша

Доки діти обговорюють свої враження, опрацюй такі запитання та завдання:

1. Що таке хоку? За якими правилами склалися такі вірші?
2. Для чого в них вживалися «сезонні слова»? Наведи кілька прикладів таких слів або словосполучень.
3. Як ставляться до віршів хоку в Японії? У чому, на твою думку, полягає секрет їхньої популярності в цій країні?
4. Що тобі відомо про Мацуо Басьо?

5. Уважно перечитай подані вище хоку. На прикладі трьох-чотирьох віршів поясни, про яку пору року говорить поет. Визнач деталі, які вказують на той чи той сезон.

6. Яке хоку тобі найбільше сподобалося? Чому?

1. На прикладі одного з наведених вище хоку дай відповідь на такі запитання:

1. Який настрій ти відчуваєш у цій поезії?
2. Які образи вірша навіюють цей настрій?
3. Яке місце посідає у творі людина?
4. Як її душевний стан пов'язаний зі станом природи?

2. Порівняй кілька українських перекладів одного хоку Басьо:

***

1. На всохлу гілку
сів ночувати крук.
Глибока осінь.

Переклад Г. Туркова

***

2. Засохла гілка –
крука притулок.
Осінній вечір.

Переклад І. Бондаренка

***

3. На голій гілці
крук самотній.
Осінній вечір...

Переклад А. Сіренка

3. Яких тем людського життя торкається поет у прочитаних тобою хоку?

1. Одного разу Мацуо Басьо сказав своєму учневі: «Хоку не можна складати з різних шматків, як це зробив ти. Його слід викувати, як золото». Як ти гадаєш, що мав на увазі великий поет?

2. «Розгорни» один із віршів хоку в маленьку оповідку. Запиши її у зошит.

3. У творчій спадщині Басьо є такий вірш:

***

Весняний дощ!
Шкода мені людей,
які не вміють вірша написати.

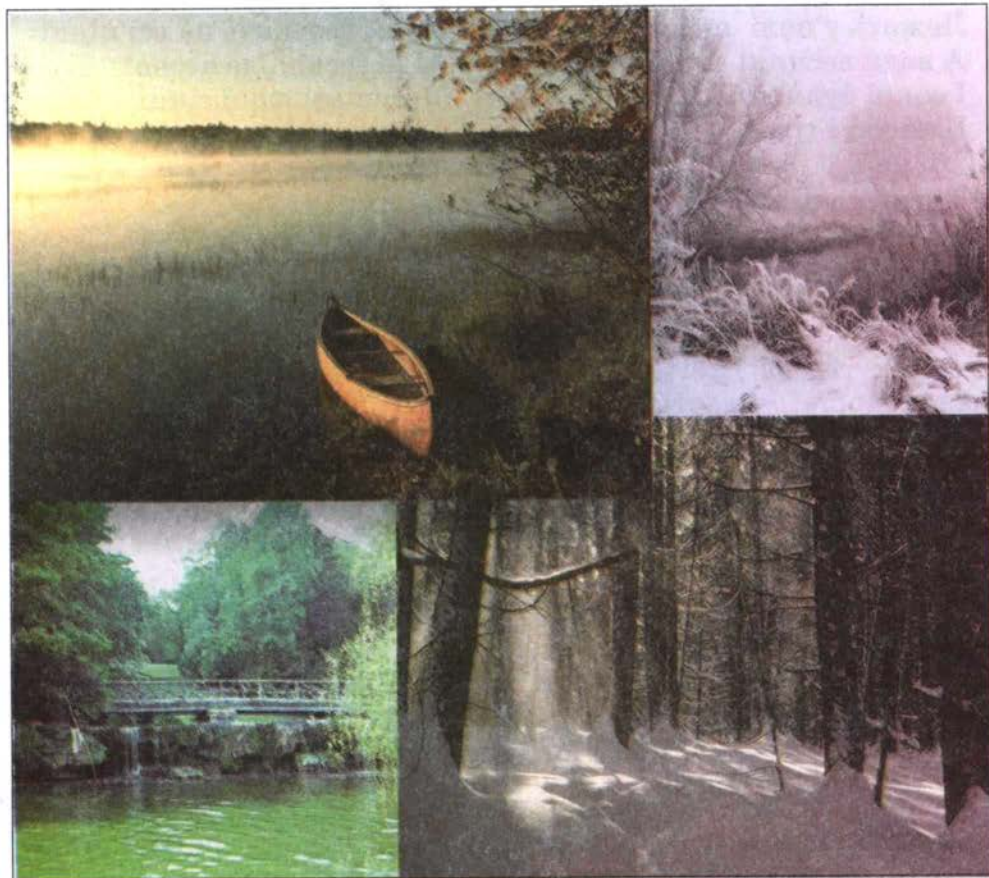
Поясни висловлену у ньому думку.

Розділ п'ятий,

у якому Сашко та Софійка дізнаються про те, що інколи природа може перетворюватися на одухотворену істоту.

Поезії Ф.І. Тютчева

Галявина Чудес Природи знову набула звичайного вигляду. Деякий час діти сиділи мовчки. Нарешті Їжак-колекціонер наважився порушити тишу:

– Після «мініатюрних» замальовок хоку вам, гадаю, було б цікаво побачити інші пейзажі – такі, в яких постають величні й всеосяжні картини природи. Цікаві картини такого плану створював, наприклад, відомий російський поет XIX століття **Федір Іванович Тютчев** (1803–1873).

Сашко перевів стрілки на XIX ст. і, взявши чарівну указку, показав на мапі територію Росії.

Їжак, пофоркуючи, наблизився до Софійки й запропонував зняти з його голок гілку бузку. Щойно дівчинка це зробила, як галявина Чудес Природи спалахнула золотаво-салатовими іскрами. Діти завмерли, насолоджуючись звуками та пахощами весняного лісу. Потім Сашко доторкнувся до ліри, і з її струн злетіла справжня весняна симфонія. Дещо згодом зазвучав вірш Ф.І. Тютчева.

Весняні води

Лежать у полі ще сніги,
А води весняні шумлять.
І сонні будять береги,
Біжать, і грають, і дзвенять.

Вони дзвенять на всі кінці:
«Іде весна, іде весна!
Весни ми юної гінці,
Вперед послала нас вона».

Іде весна, іде весна!
За нею ллється срібний спів,
То лине вслід юрба гучна
Травневих днів, веселих днів!

Переклад М. Рильського

– Як гарно! – зітхнула Софійка, коли пролунав останній рядок вірша. – Здається, ніби цілий світ раптом наповнився весняними силами – усе ожило, загомоніло, засяяло на сонці. Кожний образ так і промениться радістю!

– Так-так-так, – підтвердив Мудрий Папуга. – Але яким чином поет досягає такого враження?

Діти замислилися.

– Важко сказати, – промовила нарешті дівчинка. – Я можу хіба що висловити припущення... На мою думку, головний секрет полягає в тому, що перед нами постає не просто пейзаж, а природа як жива істота. Пригадайте: береги тут «сонні», немов ведмеді взимку, травневі дні – «гучні», ніби юрба веселих хлопців та дівчат...

– Молодчина! – похвалив її птах і, відкривши текст вірша у комп'ютері, додав: – Подивіться-но, скільки слів використовує Ф.І. Тютчев для олюднення образу «весняних вод»!

– Справді, «весняні води» тут поводяться, наче люди – визнав Сашко, перечитавши вірш на екрані ноутбука. – Вони «будять», «біжать», «грають», навіть розмовляють.

– Саме так, – погодився Мудрий Папуга. – В усіх цих випадках ми спостерігаємо один і той самий прийом перенесення людських властивостей на неживі предмети та явища, зокрема – на природу. Цей прийом називається **усобленням**. Він часто зустрічається в поетичній мові. Втім, варто зазначити, що й повсякденне мовлення рясніє усобленнями, хоча здебільшого люди цього просто не помічають. Наприклад, вони вдаються до

уособлення, коли говорять: «сонце сіло», «дощ пішов», «серце підкаже».

Тим часом Їжак вирішив продемонструвати ще й осінню замальовку Ф.І. Тютчева, за його словами, одну з найкращих у російській ліриці ХІХ століття. Після того як Сашко зняв з його спини золотистий листочок, галявина перетворилася на витончений осінній пейзаж. Затремтівши під рукою Софійки, ліра почала ніжно наспівувати вірш.

***

Я знаю в праосені пору
Таку коротку і ясну.
Повітря чисте, день прозорий,
І вечір зве в далечину.

Де серп гуляв і падало колосся,
Усюди простір, пусто на стерні.
Лиш павутиння, мов тонке волосся,
Блищить на марній борозні.

Не чути птиць, повітря захололо,
Далеко ще до перших сніжних хуртовин.
Блакить прозора й тепла ллється з височин
На стомлене і тихе поле.

Переклад Юрія Клена

Мудрий Папуга запропонував Сашкові та Софійці відповісти на запитання. Попрацюй разом із ними.

1. Чи сподобалася тобі ця поезія?
2. Яку пору осені має на увазі поет? Чи доводилося тобі бачити подібні пейзажі у житті?
3. Яким настроєм просякнутий вірш?
4. Як у ньому передається стан спочинку природи? Проци-туй відповідні рядки.
5. Чи використовуються у цьому творі прийоми одухотворен-ня природи? Якщо так, то наведи приклади.
6. Знайди епітети, вжиті у перекладі вірша. Яких виразних штрихів вони додають до змальованих образів?
7. Як би ти проілюстрував цей вірш? Які кольори переважа-ли б у твоєму малюнку?

Мудрий Папуга був вельми задоволений відповідями Сашка та Софійки. Однак, за його словами, деякі тонкощі все ж таки залишилися поза їхньою увагою.

– Вчитайтесь, – сказав він, відкривши у комп'ютері текст вірша, – у такі рядки:

Лиш павутиння, мов тонке волосся,
Блищить на марній борозні.

Софійка прочитала їх уголос і запитливо поглянула на птаха.
Той продовжив:

– Ось це «павутиння» – надзвичайно виразна подробиця. Вона підкреслює єдність життя людини та природи, спільний для них час відпочинку від бурхливого літнього життя. Це – час, коли земля вже не родить (тому єдиною її «прикрасою» є павутиння), а людина не працює на землі (тому борозна стає «марною»). Крім того, образ павутиння неначе концентрує у собі прозорість, якою оповита зображена у вірші природа. Здається, поет підсилює прозорість павутиння ще більше, коли порівнює його з «тонким волоссям». До речі, *порівняння*, – піднявши крило вгору, зауважив птах, – це особливий прийом, який надає образу більшої художньої виразності.

Запам'ятайте!

Порівняння – це образний вислів, в якому описуване явище (або річ) уподібнюється іншому явищу (або речі). У порівняннях нерідко використовуються слова «мов», «немов», «неначе», «ніби» та інші.

А виразна подробиця, яка робить зображення яскравішим, а також збуджує думку читача, викликаючи в його уяві певну картину, називається *художньою деталлю*.

Настав час прощатися з щиросердним Їжаком-колекціонером. Проте Сашку і Софійці зовсім не хотілося з ним розставатися. Та й Їжак засмутився через близьку розлуку.

– Не журіться, – заспокійливо мовив Мудрий Папуга. – Адже ви ще не раз зможете зустрітися. Треба просто прочитати будь-який твір, присвячений порам року, – і ви знову опинитеся на галявині, де на вас чекатиме Їжак-колекціонер.

Тим часом Хронотопчик чаклував над лірою. Бозна-що він зробив, та тільки ліра раптом зменшилася в декілька разів і стала завбільшки з наперсток. Тоді Хронотопчик віддав її дітям – на згадку про перебування на галявині Чудес Природи. Чемно подякувавши за цей сувенір, мандрівники попрощалися з Їжаком.

– Ще побачимося! – голос Їжака затремтів від щему. Обережно несучи на голках свою колекцію, він попростував до чагарнику.

Частина 4

Світ дитинства та моральні цінності в літературі

Розділ перший,

у якому наші герої
знайомляться з однією вередливою пані.

Поезія Р. Бернса

Галявина Чудес Природи залишилася позаду. Подорожні знову опинилися на стежці.

– Шкода, що ця мандрівка добігла кінця, – зітхнула Софійка, озираючись довкола. – Я залюбки послухала б іще декілька віршів.

– Ваші бажання – наше виконання! – весело вигукнув Мудрий Папуга й по-змовницьки запитав Хронотопчика: – Чи не так?

– Так то воно так, – погодився той, – але за правилами чарівного Саду гості не можуть повертатися туди, де щойно побували.

– Не проблема! – махнувши крилом, впевнено заявив птах. – Адже ми можемо звернутися по допомогу до Музи, котра з часів давніх греків вважається покровителькою поезії і відповідає за натхнення поетів. Щоправда, вона – пані з примхами. Часом її витівки доводять поетів до відчаю! Але з гостями Саду вона зазвичай ввічлива, особливо з тими, – Мудрий Папуга виразно поглянув на Софійку, – які цікавляться поезією.

– Принаймні я спробую до неї звернутися, – вирішив Хронотопчик.

Він підійшов до найближчого дерева, щось прошепотів, немовби звертаючись до нього, й за мить зник у стовбурі. Від здивування діти зойкнули.

– То Муза живе усередині цього дерева? – запитала Софійка.

– Муза живе будь-де. Головне – це вміти її викликати, – чомусь пошепки відповів Мудрий Папуга й, помітивши невпевненість в очах Софійки, заспокійливо додав: – Не хвилюйся! Хронотопчик має великий досвід у спілкуванні з цією вередливою пані.

Справді, вже за кілька хвилин на очах здивованих дітей просто зі стовбура дерева вийшли Хронотопчик, Муза і три ельфи.

– Її королівська високість Муза! – урочисто оголосив Хронотопчик і низько вклонився вродливій пані, вбраній в діловий брючний костюм вишневого кольору.

Муза швидко наблизилася до гостей. Вона пильно подивилася на дітей, люб'язно, але досить холодно усміхнулася й запропонувала їм присісти поруч із собою на траві, де ельфи вже встигли розстелити тонке покривало, гаптоване срібними віршованими рядками.

– Чесно кажучи, я уявляла вас зовсім іншою, – звернулася до Музи Софійка, коли всі розсілися по місцях.

– І якою ж? – швидше ввічливо, ніж зацікавлено запитала Муза.

– Мабуть, не такою сучасною, – дівчинка затнулася, подумки шукаючи точніших слів. – Мені здавалося, що ви маєте бути схожою на казкову фею, а вас можна хоч зараз запрошувати вести теленовини.

Немов тепла хвиля пробігла обличчям Музи. Відхиливши від очей пасмо темного волосся, вона промовила:

– Та я ж завжди змінююся! Я можу бути ким завгодно: і феєю, і войовничою амазонкою*, і жебрачкою, і коханою середньовічного лицаря, і таємничою незнайомкою, і простою селянкою... Все залежить від поета, до якого я приходжу.

Говорячи так, Муза перетілювалася в тих, кого згадувала. Причому змінювалося не тільки її вбрання, а й риси обличчя.

* Амазонка – за давньогрецькою міфологією представниця войовничого племені жінок.

Врешті, залишившись в образі «простої селянки», вона з усмішкою зауважила:

– Такою, наприклад, я постала перед знаменитим шотландським поетом-орачем Робертом Бернсом.

– Еврика!* – вигукнув Мудрий Папуга. – Давайте почитаємо його вірші!

– Гаразд, – погодилася Муза-селянка, – нехай буде Роберт Бернс. Але спершу нашим юним гостям варто було б довідатися про життя цього незвичайного поета.

– Само собою зрозуміло, – підтвердив птах і швидко відкрив книжку, подаровану Котом Ученим. Мабуть, зважаючи на присутність її королівської високості Музи, він вирішив особисто прочитати розповідь про Бернса.

Роберт Бернс (1759–1796)

Ще за свого короткого життя Роберт Бернс зажив слави всенародного поета Шотландії. Пісні, написані на його вірші, лунали в різних куточках країни. Здавалося, створені ним поезії підхоплював увесь народ. Та й за століття після смерті Бернса його вірші можна було почути від людей, різних за віком, званням, соціальним станом. Їх, за свідченням С.Я. Маршака, захоплено цитували «літній шахтар і старий рибалка, агент компанії швейних машин і юна дівчина». Для шотландської

культури Р. Бернс має таке саме значення, як Т.Г. Шевченко – для української.

Однак перед генієм Р. Бернса схилилися не лише його численні співвітчизники, а й найавторитетніші майстри слова з інших країн. Серед них був Й.В. Гете. Він вважав, що шотландський поет досягнув величі завдяки своїй народності. Справді, поезія Р. Бернса увиразнила дух шотландського народу. Надто добре цей поет знав, як у поті чола селяни здобувають хліб. Адже він сам, син бідного фермера, більшу частину свого життя важко працював на землі. Навіть ставши відомим поетом, Бернс продовжував орати землю. Нерідко його вірші народжувалися просто під час роботи в полі. Саме тому вони

* Еврика! – вигук, що виражає задоволення знайденим рішенням, плідною ідеєю тощо.

були сповнені глибокого співчуття до знедолених і презирства до бездушних багатіїв. У цих поезіях відбилися і ніжне ставлення «поета-орача» до природи, і його величезна повага до моральної сили народу, і закоханість у рідний край, наймиліший йому за всі країни світу. І, звичайно, любов до народних казок, легенд та пісень.

Цю любов поетові прищепила у дитинстві старенька родичка. То була жінка неписьменна, забобонна. Проте, як згадував Бернс, вона знала безліч пісень і казок – про чортів, привидів, фей, чаклунок, перевертнів, русалок, велетнів, лісовиків, блукаючі вогники тощо. «Від тих старих пісень, – говорив згодом поет, – в мені проростали зернини поезії, що до того дрімали...» Міцний зв'язок із шотландським фольклором значною мірою зумовив і самобутність поезії Р. Бернса, і її народність.

Чимало випробувань випало на долю поета. Було й тривале випробування злиднями, що з їхніх лабет йому так і не вдалося вирватися до кінця життя. Було й випробування славою, коли перед генієм-самородком раптом прочинилися двері аристократичних салонів і він опинився у центрі уваги світського товариства. Бернс усе витримав з честю й гідністю.

Нестатки й страждання, яких зазнав цей поет, не затьмарили його любові до життя. Вірші Бернса випромінюють дивовижну життєрадісність, віру в найкращі властивості людської вдачі, в перемогу добра, справедливості й розуму на землі. Мабуть, саме тому вони упродовж кількох століть торують шлях до сердець читачів з різних країн.

Подякувавши птахові, Муза звернулася до ельфів із проханням принести том поезій Роберта Бернса. Двоє крихітних чоловічків миттю подали їй величезну книгу у шкіряній палітурці. У повній тиші Муза гортала її сторінки, шукаючи свій улюблений вірш, а потім покликала ельфа, котрий славився майстерним декламуванням* поезій. Він підлетів ближче до книжки, яку Муза не випускала з рук, і почав читати вказаний твір.

Чесна бідність

Хай бідні ми, хай злидні ми,
Не маємо нічого,
А будьмо чесними людьми
Й не біймося нікого.

* Декламування – виразне читання художніх творів.

Нічого, нічого,
Що ми звання простого!
Звання – лиш карб, людина – скарб,
Цінніший од усього.

Хоч ми їмо черстві шматки,
Вдягаємось убого,
А в багача булки й шовки –
Ми людяніш од нього.

Нічого, нічого,
Що ми живем убого,
А чесним бути в бідності
Найвище од усього.

Бундючиться вельможний лорд¹,
Що сотні слуг у нього;
Дурний, як пень, лихий, як чорт,
А стрійть з себе бога.

Нічого, нічого,
Що стрічка й хрест у нього,
Бо хто розумний чоловік, –
Сміється з того всього.

Король зведе в дворянський стан
Лакейчука двірського,
Людини ж праведної сан
Не дасться ні від кого.

Що з того пустого
Дворянства гербового?
Шляхетний дух, шляхетний ум
Шляхетніш того всього.

Молись же всяк, щоб стало так –
А йдеться вже до того! –
Щоб ум і честь, де тільки єсть,
Пробили скрізь дорогу.

Нічого, нічого.
Діждем ладу нового,
Торжествуватиме весь світ
Братерства перемогу!

Переклад М. Лукаша

---

¹ Лорд – титул вищого дворянства.

Після того як ельф дочитав до кінця, Муза вирішила обговорити зміст вірша із Софійкою та Сашком.

Разом із нашими героями поміркуй над її запитаннями.

1. Як ти зрозумів смисл назви цього твору?
2. Від якої особи він написаний? Чому?
3. Які чесноти бідних людей оспівує тут поет?
4. Як він розуміє справжню шляхетність? А ти?
5. Вірш «Чесна бідність» побудований на принципі антитези. Знайди у ньому якомога більше протиставлень.
6. Яку думку висловлює поет у фіналі цього твору? Чи згоден ти з цією думкою?
7. Чи можна вважати поезію «Чесна бідність» близькою до сучасного життя? Обґрунтуй свою думку.

Розмова із Сашком та Софійкою зворушила серце вередливої Музи, і вона наказала ельфам подарувати дітям збірку своїх улюблених віршів.

— Цю книжку я дарую вам не лише на згадку про нашу зустріч, — сказала молода жінка, — а й для того, аби ви, час від часу гортаючи її сторінки, відкривали для себе нові перлини мистецтва поетів різних країн.

Вона махнула рукою на прощання й разом з ельфами зникла у стовбурі того самого дерева, з якого її «викликав» Хронотопчик. Сашко обережно поклав подарунок Музи у рюкзак, і товариство у піднесеному настрої продовжило свою подорож.

Розділ другий,

**у якому мандрівники потрапляють
на інший континент
і стають свідками справжніх хлопчачих пригод.**

Марк Твен. «Пригоди Тома Соєра»

Тепер Сашко вирішив узяти маршрут подальшої мандрівки під свій контроль.

– Поезія – це, звісно, цікаво, – заявив він. – Та мені давно хотілося потрапити до такого літературного твору, в якому б розповідалося про справжні пригоди.

– У такому разі ми зараз же зійдемо на узвишся, з якого ти краще побачиш життя нашого Реаліто, – відповів Хронотопчик, – і зможеш обрати будь-який твір на свій смак.

За мить подорожні опинилися на узвишші. Серед виру міського життя непросто було відшукати сюжет, про який говорив Сашко. Врешті-решт Мудрий Папуга, який невтомно кружляв над містечком, до чогось пильно придивляючись, спустився на плече Сашка й звернув його увагу на трьох хлопчаків, що пливли широкою річкою на плоту.

– Що вони там роблять? – пожвавішав Сашко.

– Граються в піратів, – відказав Хронотопчик. – Вони втекли з дому, аби втілити свою давню мрію – стати справжніми піратами. Бачиш хлопчика, котрий вказує пальцем на острів? Це їхній ватажок на ім'я Том Соєр. Разом зі своїми друзями він хоче там оселитися.

– Вони й справді це зроблять? – недовірливо запитав Сашко.

– Так, хоч і проживуть там лише кілька днів, – мовив Мудрий Папуга, спостерігаючи, як пліт пливе річкою.

– А острів справжній? – запитала Софійка, зацікавившись цією розмовою.

– Жодного сумніву, – запевнив Мудрий Папуга. – Як, до речі, й річка. Вона зветься Міссісіпі. Чули про таку?

– Ще б пак! – вигукнув Сашко. – Я бачив її на мапі у довіднику «Навколо світу». Це одна з найбільших річок у Сполучених Штатах Америки... Але ж стривайте! Щоб туди потрапити, нам треба перетнути океан. Хіба це можливо? – звернувся він до Хронотопчика.

– У нашому Саду Зарубіжної Літератури можливе все, що завгодно, – схрестивши руки, спокійно відказав той.

– Як же нам встановити стрілки на циферблаті? – запитала Софійка. – Якщо судити з одягу цих хлопчаків, їхнє піратське плавання навряд чи відбувається у нашому столітті.

– Ти маєш рацію, Софійко, – мовив Мудрий Папуга, – і самі герої, і автор книжки, в якій описано їхні пригоди, жили у ХІХ столітті.

– А хто автор? – поцікавився Сашко.

– Нарешті! – осудливо похитав головою Хронотопчик. – Я чекаю та й чекаю, коли ви спитаєте про письменника, а вам все невтямки. Це ж дуже важливе питання!

– Ну ж бо, якщо вже запитали, – примирливо мовив Мудрий Папуга, – то я із задоволенням відповім: звать його Марком Твеном. Щоправда, це його псевдонім. Справжні ж ім'я та прізвище цього автора – Семюел Ленггорн Клеменс.

– А псевдонім зовсім не схожий на справжнє ім'я! – здивувалася Софійка.

– Письменник обрав його аж ніяк не випадково, – поважно проказав Мудрий Папуга. – А втім, про це, як і про інші подробиці життя Марка Твена, ви дізнаєтеся з книжки Кота Ученого.

Сашко притьмом витяг книжку з рюкзака, зручно вмовстився на траві й почав читати вголос.

Марк Твен (1835–1910)

Пригодами Тома Сойера та його друга Гекльберрі Фінна ось уже понад сто років захоплюються хлопчики та дівчатка з усього світу. У цих книжках панує атмосфера щирого сміху, дух внутрішньої свободи та романтики.

Цікаво, однак, що описані в них кумедні й зворушливі історії, у яких ідеться про веселі, а часом і небезпечні витівки двох американських хлопчаків, не були цілковитою вигадкою автора – відомого американського письменника Марка Твена. Адже переважну частину пригод, так само як і найважливіші риси вдачі самих героїв, Марк Твен узяв із життя. Про це він написав у передмові до повісті про Тома Сойера: «Більшість пригод, описаних у цій книжці, сталася насправді: декотрі – зі мною самим, інші – з моїми шкільними товаришами. Гек Фінн змальований з натури, Том Сойер також, але не з одного оригіналу, він поєднує у собі риси вдачі трьох хлопців, яких я знав...» Після таких зізнань у читача мимохіть виникає бажання дізнатися якомога більше про життя самого письменника.

Семюел Ленггорн Клеменс народився у невеличкому селищі Флорида. Коли хлопцеві виповнилося чотири роки, родина перебралася до маленького містечка Ганнібал, що на березі Міссісіпі. Саме це містечко і було згодом описане в книжках про Тома Сойера та Гека Фінна.

Сему було лише дванадцять років, коли помер його батько. Відтоді хлопець змушений був самотужки заробляти на хліб. Він почав працювати у друкарні – спершу учнем майстра, а потім – складачем. За багато років по тому Марк Твен жартував, що саме робота в друкарні підштовхнула його до літературної діяльності: працюючи з книжками, він, мовляв, навчився непогано в них розбиратися і просто-таки не міг не стати літератором. У сімнадцять років майбутній письменник вирушив мандрувати Америкою. Під час однієї з подорожей він познайомився з мудрим лоцманом на ймення Біксі. Той так захоплено розповідав про свої морські пригоди, що юнак вирішив також стати моряком. Чотири роки він прослужив лоцманом на пароплаві, який курсував уздовж Міссісіпі. Саме тоді й виник його псевдонім: «Марк-твен!»* – вигукували матроси, пересвідчившись, що глибина річки сягає двох морських сажнів, тобто в тому, що мілини немає, і судно може вільно йти призначеним курсом. Зачарований красою Міссісіпі письменник згодом багато разів змальовував цю величну річку у своїх творах.

Чимало пригод пережив Марк Твен, перш ніж узявся за перо. Йому випало взяти участь у воєнних діях під час Громадянської війни, що спалахнула у Сполучених Штатах 1861 року, був він і шукачем золота, щоправда, невдалим. Довгоочікувана удача чекала його на шляху, що вів до літературної творчості. Ступивши на цей шлях, Марк Твен – журналіст і письменник – крок за кроком здобував щодалі більшу славу. Його книжки про дітей та дорослих підкорили читачів цікавими сюжетами, іскрометним гумором, дотепним висміюванням вад суспільства, а також яскравим національним забарвленням.

Справді, більшість творів Марка Твена пов'язана з традиціями американського народного гумору. Письменник знаходив свої сюжети в оповідках фермерів, шукачів золота, лісорубів, матросів та інших представників простого люду. Та й створені ним герої втілювали характерні риси американського характеру. Ті ж Том Соєр і Гек Фінн, наділені дивовижною заповзятливістю, енергією та вірою в щасливий випадок, постають гідними нащадками перших переселенців, що освоювали американські простори.

Прижиттєва популярність Марка Твена була величезною. Досить сказати, що листи співвітчизників та зарубіжних читачів знаходили письменника просто за адресою: «Америка, Марку Твену». Сьогодні ж ми маємо усі підстави стверджувати, що ця популярність витримала найскладніше випробування – випробування часом.

* Марк-твен – з англійської буквально: мірка-два.

– Оце так письменник! – захоплено сказав Сашко, закінчивши читати. – Я б залюбки прочитав про нього ще якусь розповідь.

– Бачите, як корисно ознайомитися з описом життя письменника, – повчально мовив Мудрий Папуга. – У книжці такий опис зазвичай уміщено або перед самим твором (це – так звана *передмова*), або ж після нього (тобто у *післямові*). На жаль, багато читачів, надто ж читачів юних, часто опускають розповідь про автора книжки, прагнучи якомога скоріше дістатися до самого твору. Однак тим самим вони позбавляють себе цікавої та корисної, а інколи й просто необхідної інформації.

– Відверто кажучи, досі я саме так і читав книжки, – зізнався Сашко.

– Слід сподіватися, що відтепер ти робитимеш це інакше, – лукаво примружившись, докинув Мудрий Папуга. А потім звернувся до всіх: – Отож, друзі, вирушаймо на берег Міссісіпі!

Стрілки на циферблаті Хронотопчика перевели на ХІХ століття. А от зорієнтуватися на мапі виявилось не так просто. Нарешті після тривалих пошуків Сашко знайшов на мапі й Міссісіпі. А за мить подорожні перенеслися до маленького американського містечка Санкт-Петербурга*, в якому жив шибайголова Том Соєр.

ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА

(Уривки)

Розділ другий

Чудовий маляр

Настала субота. Ранок видався ясний і свіжий. Життя вирувало. Кожне серце співало, а якщо серце було ще й молоде, то з уст зривалася пісня. В усіх людей усміхнені лиця, всі йшли весело. Цвіли акації, наповнюючи п'янким запахом повітря.

Кардівська гора, що височіла над містом, зазеленіла, здаля вона здавалася чудовою привабливою країною, повною миру та спокою.

* У США існувала традиція давати маленьким провінційним містечкам назви великих міст світу. Інколи такі назви отримували відразу декілька містечок. Так, у США існує кілька Парижів, Константинополів, Афін, Венецій тощо.

Том з відром вапна та довгою щіткою вийшов на вулицю. Він глянув на паркан, і навколишня радість природи поблякла, душу його оповив глибокий смуток. Тридцять ярдів дерев'яного паркану в дев'ять футів заввишки! Життя здалося йому безглузним, а існування – важким тягарем. Зітхаючи, він умочив щітку в вапно й провів нею по верхній дошці. Знову умочив, ще раз провів і спинився: яка мізерна ця біла смужка порівняно з неосяжним нефарбованим парканом. Хлопець безпорадно сів на діжку.

Із воріт підстрибцем вийшов, насвистуючи пісеньку «Дівчата з Буффало», Джим з цеберкою. Носити воду з міського водогону Томові завжди здавалося каторгою, але тепер він з радістю взявся б за цю роботу. Він пригадав, що біля крана завжди товчеться багато народу: білі, мулати, негри. Хлопці й дівчата, чекаючи своєї черги, відпочивали, обмінювались іграшками, сперечалися, тусалися, пустували. І він пригадав, що, хоч кран усього за півтораєта ярдів від їхнього будинку, Джим ніколи не повертався раніше ніж за годину. Та й то часто за ним треба було когось посилати.

Том сказав:

– Слухай, Джиме, давай я принесу води, а ти трохи пофарбує!

Джим похитав головою й відповів:

– Не можна, масса Томе! Стара пані веліла, щоб я йшов собі по воду, ніде не зупинявся й ні з ким не розмовляв. Вона каже: «Я знаю, що масса Том проситиме тебе білити паркан, та ти його не слухай, а роби своє». Вона сказала: «Я сама, каже, стежитиму, як він фарбуватиме».

– Дурниці! Ти не звертай уваги на те, що вона каже. Джиме! Вона завжди так каже. Давай сюди цеберку, я миттю повернуся. Вона й не знатиме.

– Ой боюся, масса Томе, боюся старої пані! Вона мені голову відірве, їй-богу, відірве!

– Вона? Та вона ніколи не б'є, хіба що вдарить легенько по голові наперстком. А кому це шкодить, хотів би я знати? Говорить вона, правда, страшні речі, але від цього нікому не холодно й не жарко, принаймні поки не почне плакати... Джиме, я дам тобі кульку, я дам тобі свою білу мармурову кульку.

Джим завагався.

– Білу мармурову кульку, Джиме. Чудову мармурову кульку!

– Воно-то так, це було б непогано! Але, масса Томе, я дуже боюся старої пані.

– А на додачу, коли хочеш, я покажу тобі свій хворий палець.

Джим був людиною і не міг встояти проти спокуси. Поки Том розмотував бинта, він уже й цеберку поставив на землю, взяв у

руки мармурову кульку й зацікавлено нахилився до хворого пальця. Та за хвилину Джим прожогом мчав вулицею з цеберкою в руці й чухав потилицю. Том завзято білив паркана, а тітка Поллі верталася з поля бою з пантофлею в руці і з переможним блиском в очах.

Одначе енергії в Тома вистачило ненадовго. Він згадав, як збирався весело провести сьогоднішній день, і смуток його побільшав. Невдовзі хлопці, вільні від будь-якої роботи, вийдуть гуляти й розважатися. Вони, звісно, гратимуться і глузуватимуть з нього, що йому доведеться так важко працювати! Його вогнем палила сама вже думка про це. Він дістав усі свої скарби і став оглядати їх: уламки іграшок, мармурові кульки, всілякий мотлох – цього не вистачить, щоб купити собі хоч півгодини цілковитої волі. Він засунув своє злиденне багатство в кишеню й відмовився від думки підкупити товаришів. У цю важку й безнадійну хвилину його раптом окрило натхнення – не що інше, як натхнення, геніальна, блискуча думка.

Він узяв щітку і спокійно почав працювати. Ось удалині з'явився Бен Роджерс. Кепкувань цього хлопця Том боявся найбільше. Бен не йшов, а підстрибував і пританцьовував. Це означало, що на серці в нього легко і що він багато чекає від нинішнього дня. Він гриз яблуко, а в проміжках голосно гудів і дзвінко кричав: «Дінь-дон-дон, дінь-дон-дон», бо вдавав із себе пароплава. Підійшовши ближче, Бен притишив хід, зупинився посеред вулиці, повільно завернув, нахилився і почав обережно повертатися, адже він – пароплав «Велика Міссурі», що сидить на дев'ять футів у воді. Хлопчина був одночасно судном, капітаном і сигнальним дзвоном, тому уявляв собі, ніби стоїть на власній палубі, сам собі віддає накази й сам виконує їх.

– Стій, машина! Дзень-дзелень, дзень-дзелень-дзень! – він притишив хід і повільно підійшов-підплив до тротуару.

– Назад! Дзелень-дзелень-дзень! – він став струнко. – Задній хід! Ліво на борт! Чш-чш-чш! – права рука його описувала величезні кола, зображуючи сорокафутове колесо.

– Ліво на борт! Дзелень-дзень-дзень! Чшш-чшш-чшш! Право на борт! – тепер він описував кола лівою рукою. – Стій, правий борт! Дзелень-дзень-дзень! Стій, лівий борт! Тихий хід! Стій, машина! Віддай канат! Стій! Гей там, жвавіше! Дзень-дзелень-дзень! Гей ти, на березі, чого стоїш? Приймай канат! Гей, жвавіше! Чого там забарилися? Намотуй його на цей стовп! Затяга-ай! Відпусти! Машина, стій! Дзелень-дзень-дзень! Шт-шт-шт! (Машини випустили пару).

Том білив далі й не звертав ніякісінької уваги на пароплав. Бен отетерів на хвилинку, а потім ледве спромігся сказати:

– Гі-гі! Таки спіймався!

Але відповіді не було. Том кинув погляд митця на свій останній мазок, потім ще раз легенько торкнув щіткою паркан і знову оглянув наслідки. Бен підійшов і став поряд. У Тома слинка потекла, коли побачив яблуко, але він знову взявся до роботи.

Нарешті Бен сказав:

– Що, голубе, тебе змусили працювати?

– Га, це ти, Бене? Я й не помітив!

– Слухай, я йду купатися. Тобі, мабуть, теж хочеться, га? Але, звичайно, не можна, бо тобі треба працювати. Інакше пішов би купатися.

Том зневажливо глянув на хлопця й сказав:

– Що ти називаєш роботою?

– А хіба це не робота?

Том оглянув паркан і недбало промовив:

– Кому робота, а кому й ні. Одне тільки знаю: Томові Соєру вона до вподоби.

– Чи не хочеш ти часом сказати, що це дуже приємно?

Щітка рухалася далі.

– Приємно? А що ж тут неприємного? Хіба щодня щастить білити паркани?

Це обернуло все по-новому. Бен перестав гризти яблуко. Том м'яко водив щіткою вгору і вниз, відходив трохи, щоб помилуватися, підмазував то тут, то там, критичним поглядом окидав зроблене. Бен стежив за кожним його рухом і дедалі більше зацікавлювався.

Нарешті Бен не витримав:

– Слухай, Томе, дай я трохи побілю.

Том замислився, ладен був погодитися, але потім передумав:

– Ні, Бене, нічого не вийде. Бачиш, тітка Поллі надто вже дбає про цей паркан: адже він виходить на вулицю. Коли б це в дворі – то інша річ, але тут треба фарбувати дуже й дуже дбайливо. Я вважаю, що навряд чи знайдеться хоч хтось один на тисячу, навіть на дві тисячі хлопців, хто може це зробити як слід.

– Невже? Дай я тільки спробую трішечки. Я б тобі дав, аби ти був на моєму місці. Дай, Томе!

– Бене, я б залюбки, слово честі. Але тітка Поллі... Знаєш, Джим уже просив, але вона не дозволила йому. Сід теж просився – не пустила й Сіда. Тепер ти сам бачиш, що я не можу тобі довірити цю роботу. Почнеш фарбувати паркан, і що-небудь вийде не так...

– Та що ти, Томе! Я старатимусь. Мені б тільки спробувати! Слухай: я тобі дам серединку ось цього яблука.

– Ну, гаразд! Проте ні, Бене, краще не треба. Я боюсь...

– Я тобі дам усе яблуко. Все, що лишилось.

Том віддав щітку, на його обличчі виписувалась нехіть, зате в серці буяла радість. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» працював та обливався потом на осонні, сам художник сидів на діжці в холодку, дригав ногами, уминав яблуко й міркував, як спіймати нових простаків. А їх не бракувало: хлопці з'являлися щохвилини. Вони приходили поглузувати, але залишалися білити. Тим часом Бен утомився. Том продав наступну чергу Біллі Фішеру за зовсім нового повітряного змія. А коли й Фішерові забракло сил, Джонні Міллер купив собі місце за дохлого пацюка зі шворкою, щоб крутити його в повітрі. І так далі, і так далі, година за годиною. Із злидаря, яким Том був уранці, опівдні він перетворився на багатія, що купався в розкошах. Крім тих речей, про які говорилося, він мав ще дванадцять мармурових кульок, сюрчок, шматочок синього скла від пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з котушки для ниток, ключ, яким нічого не можна було відімкнути, шматок крейди, скляний корок від карафки, олов'яного солдата, двох пуголовків, шість тріскавок, однооке кошеня, мідну ручку від дверей, собачий нашійник, – собаки, правда, не було, ручку від ножа, чотири апельсинові шкуринки і стару поламану раму од віконця на горіщі. Він прегарно провів час у великім товаристві, нічого не робив, а на паркані з'явився аж потрійний шар вапна! Аби в Тома було вапна більше, він розорив би всіх хлопців у містечку.

Отже, жити на світі не так уже й погано. Сам того не відаючи, Том відкрив великий закон, який керує вчинками людей, а саме: коли хлопчикові або дорослому забагнеться чогось, треба, щоб цього нелегко було досягти. (...)

– Далі, – сказав Хронотопчик, коли завершився цей уривок твору, – ми опустимо кілька розділів. У них, між іншим, ідеться про те, як Том побачив у дворі одного будинку гарненьку дівчинку, яка щойно переїхала до їхнього містечка й дуже йому сподобалася. Ну, а тепер продовжимо!

Розділ шостий

Том знайомиться з Беккі

У понеділок зранку Том Соєр почував себе дуже нещасним. Так завжди бувало з ним по понеділках, бо цього дня починається тиждень нових страждань у школі. Він навіть шкодував, що вчора було свято, бо після волі повертатись у рабство ще важче.

Том лежав і думав. Раптом йому спало на думку, що добре було б захворіти, тоді він залишиться вдома і не піде до школи. Це вже якийсь вихід. А справді, чи не можна захворіти? Він уважно оглянув себе. Ніде нічого не боліло. Обмацав себе ще раз.

Цього разу йому здалося, що в нього заболіло в животі, і він зрадив, сподіваючись, що біль збільшиться. Але, навпаки, живіт незабаром зовсім перестав боліти. Том знову почав міркувати. І раптом виявив, що в нього хитається зуб. Це до речі. Він уже збирався застогнати, але вчасно збагнув, що коли скаже про зуба, то тітка просто вирве його, – а це дуже боляче. Тому він надумав залишити його про запас, а тим часом пошукати чогось іншого. Деякий час Том нічого не міг придумати, потім згадав, що лікар розповідав про одну хворобу, що вклала пацієнта на три тижні в ліжку й загрожувала йому втратою пальця. Хлопець похапцем вийняв ногу з-під ковдри і почав досліджувати хворий палець. Але він не знав ознак цієї хвороби. Принаймні спробувати можна. Він заходився натхненно стогнати.

Сід не прокидався.

Том стогнав дедалі голосніше, і йому здавалося, що палець у нього справді болить.

Сід не відгукувався.

Том аж задихався від старанності. Він перепочив трохи, набрав повітря в легені, а потім видихнув потік чудових болісних зойків.

Сід так само мовчав.

Том розгнівався. Він вигукнув: «Сіде! Сіде!» – і потрусив брата за плече. Це дало деякі наслідки, і Том знову застогнав. Сід позіхнув, потягнувся, підвівся на лікті, засопів і витріщився на Тома. А той собі стогнав. Сід гукнув:

– Томе, чуєш, Томе!

Ніякої відповіді.

– Чуєш, Томе! Томе! Що сталося, Томе?

І Сід схопився за брата, тривожно заглядаючи йому в лице.

Том простогнав:

– Ой не треба, Сіде! Не чіпай мене!

– Та що ж сталося, Томе? Я піду покличу тітку.

– Ні, не треба. Це минеться, мабуть. Не клич нікого.

– Але треба покликати. Та не стогни так, Томе, це жахливо!

Давно це з тобою?

– Кілька годин. Ох! Ой не смикай мене так, Сіде! Ти мене вб'єш.

– Томе, чому ти мене раніше не збудив? Ой Томе, не треба. В мене мороз по шкірі йде, коли ти кричиш. Томе, що сталося?

– Я тобі все прощаю, Сіде!.. (Стогін.) Усе, що ти мені зробив. Коли мене не буде серед живих.

– Ой Томе, невже ти помираєш? Не треба, Томе. О, не треба! Може...

– Я прощаю всім, Сіде. (Стогін.) Так їм і скажи, Сіде. Мою раму од віконця і моє однооке кошеня віддай тій дівчині, що недавно приїхала до містечка, і скажи їй...

Але Сід уже схопив одяг і вибіг за двері. Том тепер справді страждав – так чудово працювала його уява, і зойки лунали цілком природно.

Сід мчав сходами і кричав:

– Ой, тітко Поллі, йдіть швидше! Наш Том помирає!

– Помирає?

– Так! Так! Чому ж ви не йдете? Ідіть мерщій!

– Дурниці! Не вірю!

Однак вона щодуху помчала нагору. Сід і Мері – за нею. Обличчя в неї зблідло, губи тремтіли. Добігши до Томового ліжка, вона ледве спромоглася вимовити:

– Томе! Томе! Що з тобою?

– Ох, тітко, я...

– Що з тобою, дитинко?

– Ох, тітко, в мене гангрена на пальці.

Старенька впала на стілець і заплакала. Від цього їй полегшало, і вона сказала:

– Томе, як ти мене налякав! А тепер покинь дурниці, і щоб більше цього не було!

Зойки припинилися, палець миттю перестав боліти.

Хлопець відчував, що пошився в дурні, і почав пояснювати:

– Тітко Поллі, мені здавалося, що палець у мене зовсім змертвів, бо він так болів, що я навіть забув про зуба.

– Про зуба? Невже? А що таке з зубом?

– Один зуб у мене хитається і страшенно болить.

– Ні, годі, годі, тільки без вереску. Одкрій-но рота! Справді, зуб у тебе хитається, але від цього не помреш. Мері, принеси мені шовкову нитку й головешку з кухні.

Том сказав:

– Ой, тітко, тільки не виривайте, не треба – він більше не болить. Щоб я з цього місця не зійшов, коли він хоч трішечки болить. Не треба, тітко! Я вже не хочу сидіти вдома, я піду до школи...

– Ось воно що! То увесь цей гармидер ти зчинив, аби залишитися вдома й піти ловити рибу! Томе, Томе, я так тебе люблю, а ти, ніби навмисне, своєю поведінкою надриваєш моє старе серце.

Тим часом зуболікарські інструменти були готові. Тітка Поллі зробила зашморг на кінці нитки, накинула його на хворий зуб, міцно затягла, а другий кінець прив'язала до ліжка. Потім схопила палаючу головешку і ткнула її майже в обличчя хлопцеві. Мить – і зуб повис на нитці, прив'язаній до ліжка.

Але за всі нещастя люди мають нагороду. Коли Том, поснідавши, прийшов до школи, всі хлопці заздрили йому, бо в нього тепер була така дірка у верхніх зубах, що він міг плювати зовсім новим, небаченим способом. Круг нього зібралася ціла юрба зацікавлених хлопців. Один хлопець, який урізав собі палець і досі був центром уваги та пошани, тепер раптом опинився без жодного прихильника, і слава його згасла. Це його дуже засмутило, і він сказав з удаваним презирством, що кожен може плювати, як Том Соєр. Але інший хлопець відповів на це: «Нахвалялася синиця...», і розвінчаний герой пішов геть.

Невдовзі Том зустрівся з Гекльберрі Фінном, сином місцевого п'янички. Всі матері в містечку ненавиділи Гекльберрі і водночас боялися, бо це був ледащо, поганий, невихований хлопчисько, який не визнавав ніяких законів. І ще тому, що всі діти заздрили йому, були в захопленні від нього і намагалися наслідувати його в усьому. Том, як і всі інші хлопці з «порядних родин», заздрив Гекльберрі, бо той міг цілий день нічого не робити. Томові теж було суворо заборонено гратися з цим голодранцем. Саме тому він, коли міг, грався з ним. Гекльберрі одягався в недоноски з плеча дорослих людей; одяг його всякої пори року цвів різнокольоровими плямами і звисав лахміттям. Його бриль – цілковита руїна величезних розмірів, від крис якого вирвано чималий шмат у вигляді півмісяця; куртка, в ті рідкісні дні, коли він її одягав, сягала аж до п'ят, а задні гудзики метлялися значно нижче спини; штани висіли на одній підтяжці і ззаду теліпалися величезним порожнім мішком, хльоскали по грязюці, коли він забував їх підкачати.

Гекльберрі був вільний птах. Він блукав, де йому заманеться, в погожу годину ночував десь на чужому ґанку, а в негоду – в

порожніх діжках. Йому не треба було ходити ні до школи, ні до церкви, він нікого не слухав, бо не мав над собою господаря. Він міг ловити рибу, чи купатися, коли й де йому заманеться, і сидіти в воді, скільки хочеться. Лягав спати він, коли хотів. Навесні перший з усіх хлопців починав ходити босий, а восени взувався останній. Йому не треба було ні митися, ні одягати чисту білизну, а лаятися він умів напрочуд. Словом, цей хлопець мав усе, що надає смак життю... Так думали всі вимучені, сковані по руках і ногах «добре виховані» хлопці з «порядних родин» у містечку.

Том привітав романтичного волоцюгу:

– Гей, Гекльберрі! Здоров!

– Здоров і ти, коли хочеш...

– Що це таке в тебе?

– Дохла кішка.

– Дай подивитися, Геку! Ач, зовсім уже залякла. Де ти її взяв?

– Купив в одного... у хлопця.

– Скільки заплатив?

– Синій квиток і бичачий пузир... я його поцупив на різниці.

– А де ти дістав синій квиток?

– Купив у Бена Роджерса два тижні тому... за батіжок.

– Слухай, Геку, а на що годиться дохла кішка?

– На що годиться? Бородавки виводити.

– Та ну? Я знаю кращий засіб.

– Б'юсь об заклад, не знаєш. Який це засіб?

– Гнила вода.

– Гнила вода? Нічого вона не варта, твоя гнила вода.

– Нічого не варта?! А ти її коли-небудь пробував?

– Ні, я не пробував. А Боб Таннер – той пробував.

– А хто тобі сказав?

– Бачиш, він казав Джефові Течеру, а Джеф казав Джонні Беккеру, а Джонні казав Джиму Холмсу, а Джим казав Бену Роджерсу, а Бен казав одному негрові, а негр сказав мені. От і знаю.

– Ну й що з того? Всі вони брешуть. Принаймні всі, крім негра, я його не знаю. Нісенітниця! Тепер ти мені скажи, Геку, як Боб Таннер робив це?

– А так: він узяв та й засунув руку в гнилий пень, де була дощова вода.

– Вдень?

– Авжеж.

– І стояв обличчям до пенька?

– Ага. Ніби так.

– І казав він щось при цьому?

– Мабуть... Не знаю.

– Отак! А ще захотів виводити бородавки гнилою водою, коли берешся за діло таким безглуздим способом. Ні, так нічого путнього не буде. Треба піти самому в гущавину лісу, подивитися, де є пень з гнилою водою, рівно опівночі стати спиною до пенька, засунути руку в воду і приказувати: «Ячмінь-зерно, ячмінь-зерно, розмелись мукою, гнилі води, візьміть бородавки з собою». А потім, заплющивши очі, швиденько відійти на одинадцять кроків, обернутися тричі довкола, після цього піти додому й нікому нічого не казати, бо коли скажеш – усі чари зникнуть.

– Так, це схоже на правду. Тільки Боб Таннер... він робив не так...

– Та певно, що не так! І тому з усіх хлопців у містечку в нього найбільше бородавок. А коли б він знав, як поводитися з гнилою водою, у нього не було б жодної бородавки. Я сам їх тисячі вивів у себе таким чином, Геку. У мене їх було дуже багато, бо я частенько граюся з жабами. А то я ще виводжу їх гороховим стручком.

– Справді, стручком добре. Я сам так робив.

– Та ну? А як же ти виводив стручком?

– Береш стручок, вилущуєш горох, потім ріжеш бородавку, щоб виступила кров, капаєш кров'ю на половину стручка, потім копаєш ямку й закопуєш цю половинку на перехресті доріг рівно опівночі на молодика. А другу половинку спалюєш. Розумієш, та половинка, на якій кров, весь час притягуватиме другу, а кров тягне за собою бородавку, від чого вона і зникає дуже швидко.

– Воно-то так, Геку. Тільки коли закопуєш, треба ще примовляти: «Стручок у яму, бородавка, геть з руки, назад не вертайся». Так буде краще. Джо Гарпер теж так робить, а він, знаєш, де тільки не був. Навіть до самого Кунвілля доїжджав. Ну, а як же ти виводиш їх дохлою кішкою?

– А ось як: візьми кішку і йди з нею на кладовище, у таке місце, де поховано якусь злу людину. Опівночі прийде чорт, а може, й два-три, але ти їх не побачиш, тільки почувеш шум вітру, принаймні почувеш, як вони розмовлятимуть. Коли вони потягнуть чолов'ягу геть, жбурни їм навздогін кішку і приказуй: «Чорт за мертвяком, кіт за чортом, бородавка за котом, геть від мене всі разом». Від цього всяка бородавка зійде.

– Схоже на діло. Ти коли-небудь пробував це, Геку?

– Ні, але мені стара Гопкінс казала.

– Ну, тоді воно таки так. Бо кажуть, що вона відьма.

– Кажуть! Я напевне знаю. Вона батькові наврочила. Батько сам мені говорив. Яюсь схопив каменяку та в неї, але не влучив. І що ж ти думаєш? Цієї самої ночі він скотився з покрівлі, де спав п'яний, і зламав собі руку.

– Ото страх! А як же він довідався, що вона чортів привертає?

– Ну от іще! Батько казав, що про це довідатися дуже легко. Коли хтось витріщає на тебе очі й буркоче щось, отже, хоче наврочити. Бо коли відьма буркоче, то це вона читає молитву навпаки, ззаду наперед, розумієш?

– Слухай, Геку, коли ти думаєш пробувати з кішкою?

– Цієї ночі. Думаю, чорти цієї ночі неодмінно прийдуть до старого Вільямса.

– Та його ще в суботу поховали, Геку. Вони вже, мабуть, викрали його в суботу вночі.

– Що ти таке кажеш? Як вони могли його викрасти до півночі? А опівночі вже була неділя. В неділю чорти не дуже люблять шльондрати по землі.

– Це правда. Я й не подумав. А мені можна з тобою?

– Звичайно, якщо не боїшся.

– Отакої! Боюсь! Ти нявкнеш під вікном?

– Добре... І ти нявкни у відповідь, якщо тобі можна буде виїти. А то минулого разу я нявкав під вікнами, поки старий Геїс не почав жбурляти в мене камінці й кричати: «Чорти б забрали цю кішку!» За такі слова я йому цеглиною вибив шибку, тільки нікому не кажи!

– Тієї ночі я не міг тобі нявкати, бо за мною стежила тітка. Але тепер я таки нявкну. Слухай, Геку, що це в тебе таке?

– Нічого особливого – кліщ.

– Де ти його взяв?

– У лісі.

– Що візьмеш за нього?

– Не знаю. Я його не збирався продавати.

– Як знаєш. Та й кліщ такий малесенький.

– Ну, ще б пак! Чужого кліща кожен може лаяти. А я ним задоволений. Для мене і цей кліщ добрий.

– Та кліщів у лісі хоч греблю гати! Я б їх тисячу назбирав, аби захотів.

– Чого ж ти їх не назбираєш? Ага! Сам знаєш, що не вдасться. Я тобі скажу, що цей кліщ дуже ранній – перший кліщ, якого я бачив цього року.

– Слухай, Геку, я тобі дам за нього свого зуба.

– Покажи.

Том дістав папірець, обережно розгорнув його. Гекльберрі уважно розглянув зуба. Спокуса була дуже велика. Нарешті він спитав:

– Справжній?

Том підняв верхню губу й показав порожнє місце.

– Гаразд, – сказав Гекльберрі. – Отже, по руках!

Том поклав кліща в коробочку з-під пістонів, де ще недавно був жук, і хлопці розійшлися, причому кожен почував себе багатшим, ніж перед тим.

Дійшовши до дерев'яного будинку школи, Том швидко ввійшов з виглядом людини, яка сумлінно поспішала на урок, повісив капелюха на гвіздок і діловито сів за парту. Учитель, який мирно куняв, заколисаний гулом учнів, на високому плетеному кріслі, мов на троні, глипнув очима:

– Томасе Соєр!

Том знав, що, коли вчитель називає його повним ім'ям, це не перед добром.

– Сер!

– Іди сюди! Ну, сер, чому це ви знову запізналися?

Том уже ладен був збрехати щось, коли раптом побачив дві довгі золотисті коси, які він одразу впізнав завдяки електричному струмові кохання. Він побачив, що єдине вільне місце в тій половині класу, де сиділи дівчата, було саме там, і миттю відповів:

– Я говорив з Гекльберрі Фінном.

Учитель скам'янів від подиву: він безпорадно втупився в Тома. Гул у класі затих. Учні питали самі себе, чи не з'їхав з глузду цей відчайдушний хлопець. Нарешті вчитель сказав:

– Ти... що ти робив?

– Зупинився на вулиці поговорити з Гекльберрі Фінном.

Помилитися в значенні цих слів було неможливо.

– Томасе Соєр, це найдивовижніше зізнання, яке я будь-коли чув. За таке зухвальство лінійки мало. Знімайте куртку, сер!

Рука вчителя працювала, поки не втомилася, запас різок помітно зменшувався. Потім учитель звелів:

– Тепер, сер, ідіть і сідайте з дівчатками! Хай це буде для вас застереженням.

Сміх у класі ніби трохи збентежив хлопця. Але то тільки здавалося. Насправді його більше бентежила близькість до свого незнайомого божества і несподіване щастя, яке випало йому. Він сів на краєчок соснової лави. Дівчинка задерла носа й відсунулася. Усі довкола моргали, шепотіли, хихотіли. Але Том сидів смирно, спершись на довгу низьку парту, і нібито старанно читав. На нього поволі перестали звертати увагу, і клас знову наповнився звичним гулом. Тоді хлопець почав нишком поглядати на сусідку. Та помітила це, скривила рота й на хвилину повернулася до нього спиною. Коли ж вона знову обернулася,

перед нею лежав персик. Вона відсунула його. Том тихенько поклав його на те саме місце. Вона ще раз відсунула, але вже не так вороже. Том терпляче поклав персик на те саме місце, і вона залишила його там. Том нашкрябав на грифельній дошці: «Будь ласка, візьміть, у мене є ще». Дівчинка прочитала ці слова, але нічого не відповіла. Тоді він почав малювати на дошці, закриваючи свій малюнок лівою рукою. Деякий час дівчинка вдавала, ніби не помічає цього; але потім нею заволоділа людська цікавість. Хлопець малював собі далі, ніби нічого не зауважив. Дівчинка спробувала подивитись, що він малює, але так, щоб не дуже себе видати. Том знов-таки не помітив її цікавості. Нарешті вона здалась і нерішуче прошепотіла:

– Покажіть мені!

Том відкрив частину карикатурного будинку з похилим дахом і кільцями диму, що вився з димаря. Дівчинка так зацікавилася, що забула про все на світі. Коли Том закінчив, вона хвилинку дивилася, потім прошепотіла:

– Ох, чудово! Тепер намалюйте людину!

Художник поставив на подвір'ї перед будинком людину, схожу на підйомний кран і таку високу, що вона могла б переступити через будинок. Але дівчинка була не дуже вибаглива. Вона вдовольнилася цією потворою і прошепотіла:

– Як гарно! Тепер намалюйте мене поруч!

Том намалював пісковий годинник, приробив до нього зверху круглий місяць, солом'яні ручки й ніжки, а в розчепірені пальці вклав величезне віяло. Дівчинка сказала:

– І це дуже красиво. Хотіла б я вміти малювати!

– Це легко, – прошепотів Том. – Я вас навчу.

– Невже? Коли?

– На великій перерві. Ви підете додому обідати?

– Не піду, якщо хочете.

– Добре. Як вас звати?

– Беккі Течер. А вас? Ага, я знаю, – Томас Соєр.

– Мене так називають перед тим, як мають карати. Коли я добре поведжуся, мене звать просто Том. Ви теж називайте мене Томом, гаразд?

– Гаразд.

Том знову почав щось писати на дошці, ховаючи слова від Беккі. Але тепер вона вже не відсувалася, а просила показати їй. Том сказав:

– Там нічого нема.

– Ні, є.

– Ні, нема. Та вам і дивитись не хочеться.

– Ні, хочеться. Слово честі, хочеться. Будь ласка, покажіть!

- Ви кому-небудь скажете?
- Ні, не скажу. Слово честі, слово честі, не скажу.
- Нікому в світі не скажете? До самої смерті?
- Ні, ніколи нікому не скажу. А тепер покажіть!
- Та ви ж зовсім не хочете...
- Якщо ви такі вперті, Томе, я все одно побачу.

І вона поклала свою маленьку ручку на його руку. Почалась боротьба. Том удавав, ніби чинить серйозний опір, але поволі відводив свою руку, і нарешті розкрилися слова: «Я вас люблю».

– Ах, ви поганий хлопчисько! – дівчинка боляче вдарила його по руці, але почервоніла, і видно було, що їй приємно.

Саме цієї миті хлопець відчув, що хтось міцно схопив його за вухо й поволі піднімає з лави. У такий спосіб його провели через увесь клас на своє місце під загальний нестримний регіт. Потім учитель протягом кількох жахливих хвилин стояв над ним, не кажучи ні слова, і нарешті так само тихо рушив до свого трону. Та хоч вухо у Тома боліло, серце його виповнювала радість.

Коли учні заспокоїлися, Том чесно спробував учитися, але він був занадто зворушений. На уроці читання він збивався і плував слова, на географії обертав озера в гори, гори в річки, а річки в материки, аж поки в світі знову не запанував первісний хаос. На уроці правопису Том так калічив найпростіші слова, що в нього відібрали олов'яний жетон, який він носив з великою гордістю протягом кількох місяців. (...)

Розділ дев'ятий

Трагедія на цвинтарі

Цього вечора Том і Сід, як завжди, пішли спати о пів на десяту. Вони помолилися на ніч, і Сід невдовзі заснув. Але Том не спав, нетерпляче чекаючи сигналу. Коли йому здавалося, що вже світатиме, годинник пробив десяту. Це було жахливо. Він не міг навіть крутитися в ліжку й совати ногами, як того вимагали його збуджені нерви, бо боявся розбудити Сіда. Тому лежав смирно, напружено вдивляючись у темряву. Навкруги була моторошна тиша. Поволі з цієї тиші стали виділятися ледве чутні звуки. Передусім – цокання годинника. Потім таємниче потріскування старих балок. Слабкий скрип східців. Очевидно, в будинку блукали духи. З кімнати тітки Поллі долинали тихе, мирне хропіння. Потім почалося нестерпне сюрчання цвіркуна, а де саме – цього не може визначити ніяка людська мудрість. Далі – у стіні, біля ліжка, зловісне «тік-тік» шашелі. Том здригнувся: це означало, що хтось помре. Потім десь далеко завив собака, йому відповів другий. Том переживав страшні хвилини.

Нарешті він задоволено відчув, що час зник, тепер починається вічність, і мимоволі задрімав. Годинник пробив одинадцять – він не почув. Раптом крізь сон до нього долинуло сумне нявчання кішки. У сусідів одчинили вікно, і цей шум розбудив хлопця. Пролунав крик: «Геть, клята!», і об стіну дровника з дзенькотом розбилась порожня пляшка. Том скочив, миттю одягся, виліз у вікно й порачкував до даху. Разів зо два він тихенько нявкнув, потім перескочив на дах дровника і звідти стрибнув на землю. Гекльберрі Фінн зі своєю дохлою кішкою в руках чекав його внизу. Хлопці рушили і незабаром зникли в темряві. Через півгодини вони вже пробиралися високою травою цвинтаря.

Старовинне кладовище було на пагорку, милі за півтори від містечка. Старий дощаний паркан, що оточував його, місцями повалився всередину, місцями – назовні, але ніде не стояв рівно. Усе кладовище поросло травою й бур'яном, старі могили осіли. Пам'ятників не видно, над могилами бовваніли гнілі старі дошки, заокруглені вгорі, сточені червою й похилені до землі, шукаючи підпори і не знаходячи її. «Вічна пам'ять такому-то...» – було написано колись на дошках, але на більшості з них написів не можна прочитати навіть удень.

Тихий вітер жалібно стогнав між деревами, і Том боявся, що це, мабуть, душі померлих ремствують за неспокій. Хлопці говорили мало і тільки пошепки, бо час, місце, навколишня урочистість і тиша гнітили їх. Вони знайшли свіжу могилу, яку шукали, і стали за кілька кроків від неї, біля трьох великих ясенів.

Чекали вони, як їм здавалося, дуже довго. Десь крикнула сова, і тільки цей звук порушив мертву тишу. Томові ставало дедалі моторошніше, йому хотілося щось сказати. Відтак він не витримав:

– Геккі, як ти думаєш, – почав він пошепки, – мертві не розсердяться, що ми тут?

Гекльберрі прошепотів у відповідь:

– Не знаю! А моторошно тут. Правда?

– Атож!

Запала довга мовчанка. Хлопці думали про те, як ставляться покійники до їхнього перебування тут. Потім Том сказав нишком:

– Слухай, Геккі, як ти думаєш, сліпий Вільямс чує, що ми говоримо?

– Звісна річ, чує. Принаймні душа його чує.

Том – після паузи:

– Я навіть шкодую, що назвав його Вільямс, а не містер Вільямс. Але ж я не хотів його образити. Всі називали його просто сліпим.

– Треба бути дуже обережним, коли говориш про мертвих, Томе.

Це приголомшило Тома, він знову замовк. Раптом він схопив товариша за руку:

– Тс-с!

– Що таке, Томе?

Обидва притулилися один до одного, серця в них затьохкали.

– Тс-с! Ось знову! Невже не чуєш?

– Я...

– О! Тепер і ти чуєш.

– Боже, Томе, вони йдуть! Йдуть вони! Що нам робити?

– Не знаю. Ти вважаєш, вони нас побачать?

– Ох, Томе, вони ж можуть бачити в темряві, як кішки. І чого я тільки поліз сюди!

– Ти не бійся... Може, вони нас не чіпатимуть. Ми ж нічого поганого не робимо. Коли ми сидітимемо тихо-тихо, вони, може, нас і не помітять.

– Спробую, Томе. Але я весь тремчу.

– Тс-с! Слухай!

Хлопці, ледве дихаючи, притулилися один до одного. Приглушені голоси долинали з протилежного кінця цвинтаря.

– Дивись! Глянь туди! – прошепотів Том. – Що це таке?

– Це диявольський вогонь! Ой, Томе, страшно!

У темряві з'явилися якісь невиразні постаті. Перед ними гойдався старовинний бляшаний ліхтар, розсипаючи по землі іскорки світла. Гекльберрі, тремтячи, прошепотів:

– Це, мабуть, чорти. Аж три! Томе, ми пропали. Ти вмієш молитися?

– Спробую. Але ти не бійся, вони нас не зачеплять. «Отче наш, іже еси...» – почав Том вечірню молитву.

– Тс-с!

– Що таке, Геку?

– Це люди! Принаймні один із них. У нього голос Мефа Поттера.

– Невже?

– Найправедніша правда. Лежи й не дихай. Він нас не помітить, бо, як завжди, п'яний. Я знаю.

– Гаразд. Я буду тихо. Ось вони стали. Щось шукають. Не можуть знайти. Ось знову йдуть сюди. Ач, як біжать. Знову ближче. Тепер далі. А зараз ідуть просто на нас. Слухай, Геку, я знаю голос другого: це індіанець Джо!

– Ну, звичайно, це клятий метис! Мабуть, краще, аби то були чорти. І чого їм тут треба, хотів би я знати?

Шепіт урвався, бо троє людей дійшли до могили й зупинилися неподалік від того місця, де сховалися хлопці.

– Ось тут, – сказав третій і підняв ліхтар, від чого світло впало на його обличчя. Це був молодий лікар Робінзон.

Поттер та індіанець Джо несли ноші, мотузку й дві лопати. Вони поклали ноші на землю й почали розкопувати могилу. Лікар поставив ліхтар у головах могили, сам сів на землю й при-тулювався спиною до одного з ясенів. Він був так близько, що хлопці могли доторкнутися до нього.

– Швидше, швидше, – квапив він. – Щохвилини може зійти місяць.

Ті буркнули щось у відповідь і копали далі. Якийсь час чуто тільки стукіт лопат та одноманітне й сумне гупання землі й піску, що їх викидали на поверхню з ями. Нарешті одна лопата наткнулася на труну, й за одну-дві хвилини копачі витягли домовину нагору... Тими самими лопатами вони скинули віко, витягли труп і зневажливо кинули його на землю. З-за хмар вийшов місяць і освітив бліде лице покійника. Труп поклали на ноші, вкрили ковдрою і прив'язали мотузкою. Поттер витяг великого складаного ножа, відрізав кінець мотузки, що теліпався, і проказав:

– Ну от, костоправе, проклята робота готова. А тепер женіть ще золотого, а то ми його тут і кинемо.

– Точно сказано! – крикнув індіанець Джо.

– Що це означає? – здивувався лікар. – Ви правили гроші наперед, і я заплатив вам сповна.

– Ви заплатили, але в нас є ще й інші рахунки, – сказав Джо, підходячи до лікаря. Той підвівся на ноги. – П'ять років тому я прийшов на кухню до вашого батька, а ви мене вигнали утри-шиї, я просив поїсти, а ви вигнали мене, наче злодія. А коли я присягнувся відплатити вам за це хоч би через сто років, ваш батько запроторив мене до в'язниці, як волоцюгу. Ви думали, я забув? Індіанська кров тече в мені не дарма. Тепер ви у мене в руках, і ми з вами поквітаємось, так і знайте!

Він загрозово підняв кулака до обличчя лікаря. Той несподівано одним ударом звалив індіанця на землю. Поттер від подиву впустив ножа й гукнув:

– Гей ви! Що це таке? Не чіпайте мого товариша!

І він кинувся на лікаря. Вони зчепилися, стали молотити один одного, топтали траву й рили землю каблуками. Індіанець Джо скочив на ноги, очі його палали ненавистю, він підняв ножа, випущеного Поттером, і, вигнувшись, наче кішка, почав бігати навколо, шукаючи нагоди вдарити. Раптом лікар схопив дошку з труни Вільямса і так уперіщив нею Поттера, що той повалився на землю. Цієї миті індіанець загнав ножа по саму ручку в груди лікареві. Робінзон захитався і впав на Поттера, заливаючи його своєю кров'ю. Тут хмари затягнули місяця й закрили це жахливе видовище.

Перелякані хлопці притьмом кинулися тікати, не вибираючи дороги.

Коли місяць знову виринув з-за хмар, індіанець Джо в глибокій задумі стояв над двома тілами. Лікар прохрипів щось невиразне, зітхнув разів зо два і вмер. Метис тихо сказав:

– Ми поквиталися. Ну й чорт тебе забирай! – він обшукав кишені вбитого, потім уклав злощасного ножа в розкрити праву руку Поттера й сів на порожню домовину.

Минуло три, чотири, п'ять хвилин... Поттер заворушився й застогнав. Він стиснув у руці ножа, підніс його до очей, здригнувся й випустив додолу. Потім підвівся й сів, відштовхуючи від себе труп лікаря, глянув на нього, каламутним поглядом озирнувся довкола й зустрівся з очима метиса.

– Боже мій, як це сталося, Джо?

– Кепські справи, – сказав той, не здригнувшись.

– Навіщо ти це зробив?

– Я? І не думав.

– Розкажуй! Тут балачками не допоможеш!

Поттер сполотнів і затремтів, мов осиковий лист.

– Я думав, що вже протверезів. Не слід мені було пити ввечері. В мене й досі гуде в голові, – ще дужче, ніж тоді, коли ми йшли сюди. Я наче в тумані, нічого не пригадую. Скажи мені, Джо, по щирості скажи, друже, невже це я його ухекав? Адже я не хотів убивати, у мене й на думці не було, душею й честю присягаюся. Скажи мені, Джо, як це вийшло? О який жах! Він був такий молодий, талановитий...

– Ви зчепилися, він ударив тебе дошкою по голові. Ти впав, а потім підвівся, хитаючись, мов п'аний, схопив ножа й штрикнув його в груди саме тоді, коли він знову бив тебе. Потім ви обидва попадали й лежали, як мертві.

– Ой, я й сам не знав, що роблю. Щоб я крізь землю провалився, коли брешу. Це все від горілки... А я ж ножем навіть орудувати не вмію. Битися бився – це так, але без ножа. Це всі знають... Джо, голубе, будь другом, не видавай мене! Дай слово, що не викажеш, Джо! Я завжди тебе любив, завжди стояв за тебе. Ти сам знаєш... Ти ж нікому не скажеш, нікому не скажеш, Джо?

Нещасний упав на коліна перед убивцею і благально простягнув до нього руки.

– Гаразд, Мефе, ти завжди чесно й щиро поведився зі мною, я тобі віддячу тим самим. Будь певний, слово моє тверде. Тут і говорити більше нема про що.

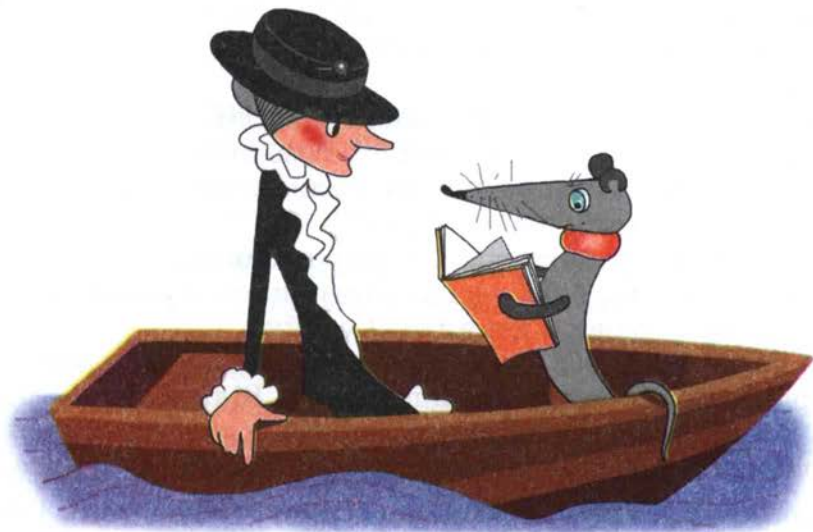
– Джо, ти просто ангел. Я благословлятиму тебе до останнього дня свого життя, – і Поттер заплакав.

– Ну, годі! Тепер не час рюмсати! Іди он тією дорогою, а я піду цією. Та дивись, слідів за собою не лишай!

Поттер пішов, потім почав бігти. Метис стояв і дивився йому вслід, бурмочучи:

– Якщо він справді здурів від удару й горілки, то не скоро згадає про ножа, а коли й згадає, то буде так далеко, що побоїться вертатися сюди, куряча душа!

Минуло кілька хвилин, і на вбитого, на загорнутий у ковдру труп, на домовину без віка, на розриту могилу дивився тільки місяць з неба. Навколо знову була тиша. (...)

У цей момент сталося щось дивне: зникли обриси містечка, де мешкали Том Сойер та його друзі, зникли й самі персонажі. Софійка, Сашко, Мудрий Папуга та Хронотопчик сиділи на мальовничому березі Міссісіпі, навкруги було зовсім пусто. Раптом Хронотопчик вигукнув:

– Здається, книжка про пригоди Тома Сойера від нас відпливає!

Подорожні поглянули туди, куди він показував, і побачили човен. У ньому сиділа старенька у старомодному капелюшку й моторно орудувала веслами, а поруч із нею примостилася пацючиха з книжкою в лапах. Помітивши, що подорожні вказують на неї, старенька на мить покинула весла, кокетливо поправила капелюшок і з глузливою посмішкою махнула на прощання рукою.

– Та це ж мадам Шапокляк зі своєю подругою! – здивувався Мудрий Папуга. – Що ж вона робить тут, в Америці XIX століття?

– Шкоду робить, що ж іще, – буркнув Хронотопчик.

– До того ж, це героїня з іншого століття, з іншої країни, – вголос розмірковував птах. – Та й взагалі вона – персонаж літературної казки і ніякого відношення до містечка Реаліто не має.

– Прикрий випадок, – опустивши очі, погодився Хронотопчик. – В нашому Саду, знаєте, всяке трапляється...

– Але ж це нечесно! – обурився Сашко. – Через примхи якоїсь там Шапокляк повість урвалася на найцікавішому місці!

– А без книжки я нічого не зможу вам показати, – ледь не плачучи, сказав Хронотопчик.

– Стривайте! – втрутилася Софійка, яка вже кілька хвилин пильно дивилася убік. – Он там, на траві, лежать якісь сторінки. Мабуть, вони випали з книжки, коли Шапокляк несла її до човна.

Сашко миттю приніс ці сторінки. Переглянувши їх, Мудрий Папуга зауважив:

– Це, власне, уривки з декількох розділів твору. Два з них розповідають про життя Тома та його товаришів, Гека і Джо, на острові піратів. Чи бажаєте ви подивитися ці уривки? – звернувся він до дітей.

– Та певно ж! – не вагаючись відповів Сашко.

– Тільки скажіть, будь ласка, яким чином хлопчики опинилися на цьому острові, – докинула Софійка.

– Звісно, то була ідея Тома. Образившись на Беккі, він умовив своїх приятелів стати вільними піратами. Відтак хлопці сіли на пліт та й припливли на острівець, що знаходився неподалік від їхнього містечка. А що відбувалося далі, ви зараз побачите...

Розділ чотирнадцятий

Тавір щасливих розвіюників

Прокинувшись уранці, Том довго не міг збагнути, де він.

Він сів, протер очі, оглянувся довкола і аж тоді отямився. Був холодний сірий світанок. Глибока тиша лісу сповнена чарівним почуттям миру й спокою. Жоден листок не ворухився, жоден звук не порушував роздумів Природи. Мов намисто, сяяли краплини роси на листі й траві. Білий шар попелу лежав на багатті, а синя цівка диму здіймалася просто над ним. Джо та Гек ще спали.

Ось далеко в лісі крикнула якась пташка, інша відповіла їй; десь застукотів дятел. У міру того, як світлішала холодна сіра мла, звуки наростали й множилися, – скрізь пробуджувалося життя. Чудесна природа, яка скидала з себе сон і бралася до роботи, розгорталася перед очима задуманого хлопця.

Маленька зелена гусениця везла на собі зарошеного листочка. Час од часу вона піднімала над листком дві третини свого тіла, ніби принюючись, а потім повзла далі. «Бере мірку, зовсім як кравець», – подумав Том. Коли гусениця доповзла до Тома, хлопець аж прикипів до місця, і в його душі то зростала

сподіванка, то падала, залежно від того, чи наближалася гусениця до нього, чи збиралася просуватися іншим шляхом. І коли, нарешті, гусениця зупинилася на хвилину подумати, піднявши вгору вигнуте гачком тіло, а потім рішуче переповзла на Томову ногу й заходилася гуляти по ній, його серце сповнилося радістю, бо це означало, що в нього буде новий костюм, — без сумніву, пишний, піратський.

Раптом звідкись з'явилася ціла процесія мурашок, і всі вони заходилися працювати, одна хоробро накинулася на мертвого павука і, хоч той був уп'ятеро більший за неї, потягла його на стовбур дерева.

Сонечко, все в цяточках, видерлося на запаморочливу височінь трав'яної стеблинки. Том нахилився до нього і сказав:

Сонечко, сонечко, додому лети, —
Твоя хата горить, твої діти самі.

Сонечко послухало, негайно знялося й полетіло рятувати своїх діток. Це не здивувало хлопця: він давно знав про легковірність сонечка і вже багато разів обдурював його, користуючись його довірливістю.

Потім з'явився великий жук, важко пересуваючи своє кругле тіло. Том торкнув його пальцем, щоб побачити, як він притисне лапки й прикинеться мертвим.

Птахи тим часом зняли страшенний галас. Насмішничок дрізд сів на дереві над самісінькою головою Тома і з великим задоволенням почав передражнювати своїх сусідів. Криклива сойка, мов блакитний вогник, майнула в повітрі й сіла на гілку дерева за два кроки від хлопця, схилила голівку набік і з жадібною цікавістю дивилася на приблуду. Сіра білка й інша якась тварина, більша, лисячої породи, швидко пробігли одна за одною. Вони час від часу зупинялися, сідали на задні лапки, щоб глянути на нежданих гостей і потім поговорити про них, бо дикі звірки, очевидно, ніколи раніше не бачили людей і не знали, боятися їх чи ні. Тепер уже вся природа прокинулася і заворушилася. Довгі стріли сонячного проміння тут і там пронизали рясне листя. Кілька метеликів з'явилось у повітрі.

Том розбудив інших піратів, і за дві хвилини вони, зовсім голі, з вереском бігали один за одним по білій піщаній обміліні. Їх геть не вабило в містечко, що спало оддалік за могутньою пустелею води. Уночі прибережна течія чи непокірні хвилі річки віднесли їхній пліт, але хлопці навіть раділи з цього: між ними й цивілізованим світом спалено останній міст.

Вони повернулися до табору навдивовижу свіжі, щасливі й страшенно голодні. Незабаром їхнє похідне вогнище запалало знову. Гек знайшов неподалік джерело чистої холодної води,

хлопці зробили собі «склянки» з широкого дубового та горіхового листу й вирішили, що вода, підсолонена чарами дикого лісу, непогано замінює їм каву. Джо нарізував шинку на сніданок, але Том і Гек попросили його трохи почекати: вони знайшли на березі затишне місце й закинули вудочки. Здобич не забарилася. У Джо ще не ввірвався терпець, як вони повернулися, тягнучи чудового коропа, двох окунів, маленького сома, – словом, харчів досить, щоб нагодувати цілу родину. Вони засмажили рибу разом з шинкою і були вражені: ніколи ще риба не здавалася їм такою смачною. Хлопці не знали, що річкову рибу найкраще смажити, як тільки її вловили, і не думали про те, якою прекрасною приправою до їжі є сон на свіжому повітрі, біганина, купання, а головне – голод.

Поснідавши, вони лягли в холодку, поки Гек курив свою люльку, а потім вирушили всі разом у ліс на розвідку. Вони весело йшли між деревами, знизу вгору оповитими повзучим диким виноградом. Час од часу вони натрапляли на чудові галявини, встелені килимом трави і прикрашені квітами, наче коштовним камінням.

По дорозі багато що викликало в них радість, але нічого дивовижного вони не знайшли. Хлопці довідалися, що острів завдовжки милі зо три та чверть милі завширшки і що від найближчого берега його відокремлює вузька протока завширшки якихось двісті ярдів – не більше. Купалися вони мало не щогодини, тому повернулися до табору вже надвечір. Пірати були дуже голодні і не стали знову ловити рибу, але чудово пообідали холодною шинкою, потім знову лягли в холодку побалакати. Однак розмова незабаром почала уриватися, а далі й зовсім завмерла. Тиша і урочистість лісу, відчуття самотності почали справляти своє враження й на хлопців. Вони замислились. Невиразна туга закралася в їхні душі – це була туга за рідною домівкою. Навіть Фінн – Кривава Рука – і той став мріяти про знайомі ганки й порожні діжки. Але кожний соромився своєї слабкодухості, ні в кого не вистачало відваги висловити вголос свою думку.

Уже деякий час хлопці чули здалеку якийсь особливий звук, але не помічали його, – так ми іноді не помічаємо цокання годинника. А таємничий звук помалу ставав голоснішим, і не зауважити його не можна було. Хлопці презирнулися й прислухались. Настала довга мовчанка, глибока, нічим не порушувана. Потім здала долинуло глухе й сумне «бум»!

– Що це таке? – ледве чутно спитав Джо. – Не знаю, – пошепки відповів Том.

– Це не грім, – перелякано сказав Гекльберрі, – бо грім...

– Замовкніть! – гукнув Том. – І слухайте!

Вони почекали хвилину, що здалася їм вічністю, а потім урочисту тишу знову порушило глухе «бум!».

– Ходім подивимось.

Всі троє підхопилися й побігли до берега, звідки видно було містечко. Розсунувши кущі, вони почали вдивлятися вдалину. Серединою річки, на милю нижче від Санкт-Петербурга, плив невеличкий пароплав, який звичайно перевозив пасажирів з одного берега на другий. На його палубі юрмилося багато народу, а довкола нього снувало безліч човнів, проте хлопці не могли зрозуміти, що робили люди в човнах і на пароплаві.

Раптом над бортом пароплава виріс стовп білого диму, миттю перетворився в цілу хмару, і потужний звук знову долинув до наших піратів.

– Тепер я знаю, в чім річ! – вигукнув Том. – Хтось утопився!

– Авжеж, – підтримав його Гек. – Те саме було минулого літа, коли потонув Біл Тернер. Тоді теж стріляли з гармати над водою – від цього утоплені випливають нагору. А ще беруть хліб, кладуть у нього живе срібло і пускають на воду: де лежить утопленний, там хліб і зупиниться.

– Так, я чув про це, – сказав Джо. – Хотів би тільки знати, чо-го це хліб зупиняється?

– О, тут справа не в хлібі, – сказав Том. – По-моєму, все залежить від того, які слова кажуть при тому, коли пускають його на воду.

– Нічого не кажуть, – заперечив Гек. – Я сам бачив: не кажуть нічого.

– Дивно! – відказав Том. – А може, вони говорять пошепки... про себе – так, щоб ніхто не чув. Безперечно, так! Про це можна було б відразу здогадатися.

Хлопці погодились, що Том має слухність, бо важко припустити, аби якийсь простий, зовсім не вчений шматок хліба міг діяти так розважливо в такій відповідальній справі.

– Дідько його бери! Хотілося б мені бути зараз там! – вигукнув Джо.

– Мені теж, – обізвався Гек. – Страх, як хочеться знати, хто це там утопився.

Хлопці дивилися вдалечінь і прислухалися. Раптом у голові в Тома майнула думка, і він сказав:

– Хлопці! Я знаю, хто потонув! Це ми!

Вони миттю відчували себе героями. Яка радість, яке щастя! Їх шукають, за ними плачуть, ніби за померлими; через них серця крас горє, через них сльози ллються. Люди згадують про те, що вони жорстоко ставилися до цих бідолашних хлопців, тепер совість мучить людей; а головне – ото чудесно – про них гово-

рить усе місто, їхній славі заздять усі хлопці. Це найкраще! Заради цього варто було стати піратом!

Смеркало. Пароплав заходився коло своєї повсякденної роботи, зникли й човни. Пірати повернулися до табору. Вони неймовірно раділи, пишалися з почесної слави, яка їм випала. Їм було приємно, що вони завдали всьому місту стільки турбот.

Хлопці наловили риби, зварили вечерю й з'їли її, а потім почали міркувати, що тепер говорять і думають про них у містечку; при цьому вони малювали собі такі картини загального горя, на які їм дуже приємно було дивитися. Та коли вечірня тінь оповила їх, вони помалу перестали розмовляти й сиділи, журно дивлячись на вогонь, а думки їхні, очевидно, блукали далеко. Недавній за-пал угамувався. Том та Джо не могли не пригадати деяких близьких їм людей, яких навряд чи розвеселила така забавка. З'явилися сумніви. В обох на душі було неспокійно, обидва відчували себе нещасними й кілька разів мимоволі зітхали. Джо навіть насмілювався спитати в товаришів, як вони поставляться до думки повернутися в цивілізований світ, – звичайно, не зараз, а...

Том почав кепкувати з нього. Гек, як людина бездомна, приєднався до Тома, і бідолашний Джо поспішив запевнити, що він жаргтував. Джо був радий, коли йому пробачили, тільки ледь запідозрили, що він слабкодух і нудьгує за домівкою. Цього разу бунт був придушений у зародку. (...)

– Мешканці міста, – швидко заговорив Хронотопчик, – вирішили, що зниклі хлопчики загинули. Плакали рідні піратів, гірко сумувала й приятелька Тома Беккі...

Розділ сімнадцятий

Пірати присутні на власному похороні

Зате не до веселощів було цього тихого суботнього вечора в містечку. Тітка Поллі, Мері, Сід і вся родина Гарперів зі скорботою та сльозами одяглися в жалобу. Незвичайна тиша запанувала в містечку, хоч там і завжди не дуже гамірно. Жителі сяк-так упорували свої повсякденні справи, мало говорили й часто зітхали. Навіть дітям суботній відпочинок був, здавалося, важкий. Ігри не ладились, діти непомітно зовсім відмовилися від них.

Надвечір Беккі Течер ходила самотня по шкільному дворі й почувала себе дуже нещасною. Ніщо не могло втішити її. Вона говорила собі:

– Хоч би в мене була його мідна кулька! А так нічого не лишилося на спогад про нього.

Беккі почала схлипувати. Прокотнувши сльози, вона спиналась і згадала:

— Це було саме тут... О, якби можна було повернути нашу зустріч, я не сказала б такого, я не сказала б такого нізащо в світі! Але його нема, і я ніколи, ніколи, ніколи не побачу його знову.

Ця думка зовсім зламала її, і вона пішла геть, заливаючись сльозами.

Потім прийшов цілий натовп хлопців та дівчат, шкільних товаришів Тома і Джо, і всі вони, дивлячись через паркан, тихо розмовляли (вони шанували загиблих) і пригадували, як Том робив те й те — востаннє, коли вони бачили його, і що сказав Джо, причому в кожному його слові вбачали зловісне пророкування. І кожний показував точнісінько те місце, де стояли загиблі хлопці, додаючи при цьому: «А я стояв ось так, як зараз стою, а він — як ти стоїш, зовсім близько, і він посміхнувся ось так, і мене щось пройняло — так раптом моторошно стало, розумієш? Ну, тоді я, звичайно, не знав, що воно означає, а тепер розумію».

Засперечалися про те, хто останній бачив хлопців живими; багато хто приписував собі цю сумну честь, причому слова їхні почасти заперечували зізнання інших свідків. Коли ж нарешті було з'ясовано, хто останній бачив покійних і говорив з ними, ці щасливці сповнилися пиhi, а решта всі заздрісно дивилися на них. Один хлопчисько, не згадавши нічого кращого, гордо заявив:

— А Том Соєр здорово відлупцював мене... одного разу!

Але ця спроба вкрити себе славою провалилася. Адже більшість хлопців могла сказати про себе те саме, тому лаври його були занадто дешеві. Школярі розійшлися, шанобливо пригадуючи загиблих героїв.

Наступного ранку, коли в недільній школі закінчилися уроки, замість звичайного дзвоника пролунали розмірені удари великого дзвона. День у неділю видався тихий, і це бемкання тільки доповнювало сумний настрій природи. Один по одному збиралися до церкви парафіяни, зупинялися на паперті, щоб пошепки побалакати про сумну подію. Але в церкві ніхто не перешіптувався, тишу порушувало тільки похмуре шелестіння суконь, коли жінки проходили на свої місця. Ніхто не міг пригадати, коли в маленькій церкві збиралося стільки народу. Нарешті запала сповнена чекання напружена тиша, і тут до церкви ввійшла тітка Поллі з Сідом та Мері, а за ними й родина Гарперів — усі одягнені в чорне. Присутні, в тому числі й старий священик, шанобливо встали і стояли доти, поки родичі загиблих не сіли на передню лаву. Потім знову запала тиша, її пору-

шували тільки глухі схлипування. Нарешті священик простяг руки й почав молитися. Проспівали зворушливий гімн, потім виголошена була проповідь на слова: «Я воскресіння й життя».

Священик змалював таку яскраву картину гідності, привабливості й рідкісності таланту загиблих хлопців, що в церкві не лишилося жодної людини, котра б не зазнала докорів сумління, кожен питав себе, як це сталося, що він не помітив добродетель бідолашних хлопців, а бачив лише їхні вади?

Священик нагадав кілька зворушливих випадків із життя загиблих. Хлопці, виявляється, були ніжною, великодушною вдачею. Слухачі могли тепер легко переконатися, які благородні й прекрасні були вчинки незвичайних дітей, і з жалем пригадували, що, поки ці діти були живі, ті самі вчинки здавалися їм пустотливими витівками, за які слід шмагати добрячим ременем.

Промова священика ставала дедалі зворушливішою, публіка дедалі дужче розчулювалась, і нарешті всі одноставно приєдналися до ридань родичів, розплакався на кафедрі, не стримавши своїх почуттів, і сам священик.

На хорах почувся шум, на який спершу ніхто не звернув уваги; за хвилину рипнули вхідні двері.

Священик відняв хусточку від заплаканих очей і остовпів.

Спочатку одна пара очей, потім друга, а далі всі присутні подивилися в той самий бік і підвелися зі своїх місць, витріщившись на трьох померлих, які простували до вітваря: Том попереду, за ним Джо, а позаду розгублений Гек у лахмітті. Досі вони весь час сиділи на порожніх хорах, слухаючи надгробну промову про самих себе.

Тітка Поллі, Мері й Гарпери кинулися до своїх воскреслих улюбленців, вкривали їх поцілунками і вигукували слова подяки, а бідолашний Гек засоромлено стояв, не знаючи, що йому робити й куди подітися від стількох непривітних поглядів. Він озирався на всі боки і вже хотів був утекти, але Том схопив його за руку й сказав:

– Тітко Поллі, так не годиться! Хтось мусить радіти, що побачив Гека!

– Авжеж! Я перша щаслива бачити його, бідолашного сирітку!

І тітка Поллі приголубила хлопця, від чого він засоромився ще дужче.

Раптом священик вигукнув щосили:

– Восхвалімо Господа за всі його щедроти! Від усього серця заспіваймо йому хвалу!

І всі заспівали. Весело звучав старовинний похвальний гімн, потрясаючи всю церкву, – і Том Соєр, морський пірат, огляда-

ючись на товаришів, які заздрили йому, усвідомлював у душі, що це найкраща хвилина в його житті.

Парафіяни розходилися додому й говорили один одному, що хоч їх і обдурили безсоромно, але вони, мабуть, ладні знову пошитися в дурні, аби ще раз почути так чудесно виконаний старовинний похвальний гімн.

Цього дня Томові дісталоя стільки штовханів і поцілунків, – вони залежали від переміни настрою тітки Поллі, – що їх вистачило б на цілий рік, і йому іноді здавалося, що штурхани навіть більше, ніж поцілунки, виказували тітчину любов до нього й подяку Богові. (...)

– Тут текст знов уривається, – зітхнув Хронотопчик.

– Проте, – впевнено сказав Мудрий Папуга, погортавши дзьобом решту сторінок, загублених мадам Шапокляк, – є ще кілька розділів з різних частин книжки. І серед них – два дуже цікавих уривки. З першого ви дізнаєтеся про те, як, подолавши свій страх перед індіанцем, Том врятував помилково заарештованого Мефа Поттера. А в другому розповідається про не менш шляхетний вчинок Гека.

Розділ двадцять третій

Порятунок Мефа Поттера

Нарешті дрімотна нудьга в містечку струснулася й дуже сильно. Призначено було день суду над убивцею. Тепер усі про це тільки й говорили. Том не знав, куди сховатися від розмов. Кожен натяк на вбивство змушував його тремтіти, бо нечиста совість підказувала, що такі розмови ведуться тільки для того, аби спіймати його. Правда, він не знав, як люди довідалися, що він дещо знає про вбивство, але міські пересуди не могли не бентежити його. Тома весь час кидало в жар. Він одвів Гека в затишне місце поговорити по щирості. Треба ж було хоч на деякий час дати волю своєму язикові й поділитися з товаришем. Крім того, Том хотів ще раз довідатися, чи Гек не проговорився.

– Геку, ти кому-небудь казав про це?

– Про що?

– Знаєш, про що...

– Ага! Звичайно, ні.

– Ані слова?

– Ані словечка, щоб мені з місця не зійти. А чого ти питаєш?

– Так. Я боюся.

– Ну, Томе Сойер, нам і двох днів не прожити, коли ми проговоримося. Ти ж це сам знаєш.

Томові полегшало. Помовчавши, він спитав:

– Геку, ніхто не змусить тебе проговоритися?

– Мене? Е, ні! Тільки тоді, коли я захочу, щоб цей диявол метис утопив мене в річці.

– Ну, тоді гаразд. Я так думаю, що ми можемо не боятися нічого, поки тримаємо язика за зубами. Але – поклянімося ще раз. Так буде надійніше.

– Згода.

І вони знову надзвичайно урочисто поклялися.

– А про що балакають, Геку? Я наслухався всячини.

– Про що балакають? Та все про одне – Меф Поттер, Меф Поттер, Меф Поттер та й годі. Мене аж у жар кидає. Хоч би кудись сховатися.

– Отаке й зі мною. По-моєму, він пропаща людина! Йому смерть! А тобі не буває його шкода... іноді?

– Дуже часто... так, дуже часто. Нетямуца він людина. Але ж він і зла нікому не робив. Нікому ніколи. Ловить собі рибку – заробляє, щоб випити. А потім швендяє... Та, Боже мій, адже ми всі такі. Принаймні більшість із нас. Але він дуже добрий: одного разу він дав мені піврибини, а сам голодний залишився. І частенько захищав мене та визволяв із біди!

– А мені він лагодив повітряних зміїв і прив'язував гачки до вудочок. Хотів би я, щоб ми допомогли йому втекти з в'язниці.

– Отакої! Як ми йому допоможемо, Томе? Та це й ні до чого. Він утече, а його спіймають.

– Так, спіймають, це правда. Але я прямо чути не можу, коли вони лають його казна-як, а він зовсім невинний.

– Я теж, Томе. Розумієш, я чув... говорять, що він найкровожерніший убивця в нашому штаті, і дивуються, як це його досі не повісили!

– Весь час отаке говорять. Я чув, казали, що коли суд його виправдає, то його повісять за законом Лінча.

– Так і зроблять, повісять.

Довго говорили хлопці, але розмова їх не заспокоїла. Коли смеркло, вони почали вештатися біля маленької самотньої в'язниці, мабуть, з невиразною надією на якесь диво, що розв'яже всі їхні труднощі. Але нічого не сталося: очевидно, ні ангели, ні добрі чарівниці не зацікавилися нещасним в'язнем.

Хлопці зробили так, як робили частенько й раніше: підійшли до ґрат і дали Поттерові трохи тютюну й кілька сірників. Він сидів на першому поверсі, вартових поблизу не було.

Його вдячність за такі подарунки й раніше бентежила їхню совість. А цього разу вона вразила їх ще дужче. Вони почували себе боягузами й останніми зрадниками, коли Поттер сказав їм:

– Дуже добрі ви до мене, хлопці, ніхто в цьому містечку не жаліє мене. Лише ви. І я не забуду цього, не забуду. Частенько

я кажу собі: адже я колись лагодив повітряні змії всім хлопцям, показував їм, де краще ловиться риба, приятелював з ними й допомагав їм, як тільки міг. Тепер усі забули старого Мефа, коли він ускочив у біду. Але Том не забув, і Гек не забув, вони не відцуралися мене, – кажу я, – і я не забуду їх... Ох, хлопці, вчинив я жахливу річ – був п'яний, з глузду з'їхав... ось воно й сталося... А тепер мене на шибеницю поведуть... І це справедливо, справедливо... Та це й краще, слово честі, краще. Ну, не будемо говорити про це. Не хочу я вам настрій псувати, ви завжди допомагали мені. Я тільки ось що хочу вам сказати: ніколи не пийте проклятої горілки, тоді ніколи не потрапите за ґрати. Станьте-но трохи в бік, ось так! Приємно бачити обличчя друзів, коли ти вскочив у таку халепу, і ніхто не приходить сюди, крім вас... Милі, приятні обличчя... А станьте-но один одному на плечі, щоб я міг торкнутися вас. Ось так. Дайте потисну руку – ваші руки пролізуть крізь ґрати, а мої лапи занадто великі. Маленькі рученята, слабенькі, але вони таки здорово допомогли Мефові Поттеру, і ще більше допомогли б, аби тільки могли.

Том повернувся додому геть пригнічений, і сни його цієї ночі були сповнені жаху. Наступні два дні він вештався навколо будинку суду. Якась непереможна сила тягла його всередину, але він змушував себе лишатися на вулиці. Те саме було і з Геком. Вони старанно уникали один одного. Кожен намагався одійти від суду, але завжди тут же повертався. Том уважно слухав усі новини, що їх виносили люди із зали суду, але весь час він чув лише погані вісті: зашморг дедалі тугіше стягувався на шиї бідолашного Поттера. На кінець другого дня в містечку говорили, що свідчення індіанця Джо були незаперечні і що не було жодного сумніву в тому, яким буде вирок присяжних.

Том повернувся додому пізно ввечері і вліз до спальні через вікно. Він був страшенно схвильований і довго не міг заснути. Наступного дня все містечко зранку юрмилося біля будинку суду, бо це був вирішальний день. Залу суду заповнили чоловіки й жінки. Нарешті ввійшли довгождані присяжні і сіли на свої місця. Незабаром після цього ввели Поттера, блідого й розгубленого, в кайданах. Його посадили на лаву підсудних, де всі цікаві могли бачити його. На такому ж видному місці сидів індіанець Джо, спокійний і байдужий, як завжди. Знову запанувала мовчанка, потім прибули судді, і шериф відкрив судове засідання. Адвокати перешіптувалися, писарі шелестіли паперами. Усе створювало урочисту атмосферу тривожного напруженого чекання.

Викликали свідка, що бачив, як Меф Поттер умивався біля струмка рано-вранці того дня, коли стало відомо про вбивство. Він засвідчив, що, побачивши його, Меф Поттер негайно кинув-

ся тікати. Спитавши ще дещо, прокурор звернувся до оборонця:

– Тепер ваша черга. Допитуйте свідка. Підсудний підняв на хвилину очі, але опустив їх знову, коли оборонець сказав:

– Я не маю запитань.

Наступний свідок засвідчив, що він знайшов ножа біля трупа. Прокурор знову звернувся до оборонця:

– Ви можете допитати свідка.

– Я не маю ніяких запитань до нього, – відповів оборонець Поттера.

Третій свідок присягнув, що він часто бачив цього ножа в руках Поттера. І знову прокурор звернувся до оборонця:

– Ви можете допитати свідка.

Оборонець знову відмовився. На обличчях присутніх з'явилася невдоволення. Невже цей адвокат нічого не зробить, щоб врятувати свого клієнта від шибениці?

Кілька свідків підтвердили, що Поттер, коли його привели на місце злочину, поведився як винуватий. І цих свідків адвокат відпустив, не спитавши їх нічого.

Свідки виклали кожен найменшу подробицю сумної події, що трапилася на кладовищі того ранку, і жодного з цих свідків оборонець Мефа Поттера не допитував. Публіка була здивована і так голосно ремствувала, що суддя закликав присутніх до порядку.

Після цього підвівся прокурор і сказав:

– Цілковитим благонадійні свідки встановили під присягою той факт, що цей страшний злочин зробив не хто інший, як нещасний, що сидить на лаві підсудних. Нам нема чого більше додати.

Бідний Поттер застогнав і затулив обличчя руками, тихенько похитуючись усім тілом. Гнітюча мовчанка запанувала в залі суду. Багато чоловіків було зворушено, багато жінок плакало.

Тоді підвівся оборонець і сказав до судді:

– Ваша честь! На початку засідання я зробив заяву, що мій підзахисний скоїв цей страшний злочин у несвідомому стані, перебуваючи в гарячці, спричиненій алкоголем. Але я змінив свій намір і не проситиму присяжних про полегкість.

І він звернувся до секретаря:

– Покличте Томаса Соїєра!

На обличчях присутніх, навіть у самого Поттера, виник подив. Усі погляди зацікавлено вступилися в Тома, коли той увійшов і став перед присяжними. У хлопця був розгублений вигляд, бо він страшенно боявся. Його змусили присягнути.

– Томасе Соїєр, де ви були приблизно опівночі сімнадцятого червня?

Том глянув на залізне обличчя індіанця Джо, і йому заціпило. Слухачі затамували подих, але Том не міг вимовити жодного слова. Проте за мить-другу хлопець трохи опанував себе і спромігся сказати так, що дехто в залі навіть почув його:

– На цвинтарі.

– Трохи голосніше, будь ласка. Не бійтеся. Отже, ви були...

– На цвинтарі.

Зневажлива посмішка майнула на обличчі індіанця Джо.

– Чи не були ви десь поблизу могили Горса Вільямса?

– Так, сер.

– Будь ласка, трохи голосніше. Чи близько ви були від неї?

– Так близько, як тепер від вас.

– Ви сховалися чи ні?

– Сховалися.

– Де?

– За ясенами, край могили.

Індіанець Джо ледь помітно здригнувся.

– З вами був ще хтось?

– Так, сер. Я пішов туди з...

– Стривайте, почекайте хвилинку. Не треба називати ім'я вашого супутника. Ми допитаємо і його. Ви принесли з собою що-небудь на цвинтар?

Том вагався. Він був, очевидно, збентежений.

– Кажіть, мій друже, не бійтеся. Істина завжди почесна. Що ви принесли з собою туди?

– Тільки... дохлу кішку.

У залі пролунав сміх. Суддя закалатав дзвіночком.

– Ми покажемо суду скелет цієї кішки. А тепер, мій друже, розкажіть нам усе, що ви бачили, розкажіть нам своїми словами, нічого не пропускаючи, і не бійтеся.

Том почав – спершу нерішуче, потім поступово захопився. Розповідь його полилася жвавіше. Незабаром у залі суду не чути було жодного звуку, крім його голосу. Всі погляди втупилися в нього. Роззявивши рота й затамувавши подих, публіка ловила кожне його слово, не помічаючи часу, зворушена й захоплена моторошним оповіданням. Загальне хвилювання дійшло краю, коли Том почав описувати сцену вбивства:

– А коли лікар схопив дошку й торохнув нею Мефа Поттера, а той упав, індіанець Джо кинувся на нього з ножем і... Торох! Метис розштовхав усіх, хто намагався його затримати, блискавкою майнув у вікно, та тільки його й бачили!

– Завдяки своєму мужньому вчинку, – знову почувся голос Хронотопчика, – Том став справжнім героєм міста. Однак якщо вдень хлопчик насолоджувався своєю славою, то вночі тремтів

від страху перед помстою індіанця Джо. Однієї ночі Том і Гек вирушили шукати скарб. Пошуки привели їх до «зачарованого будинку» на окраїні містечка. Почувши, що до будинку наближаються двоє підозрілих чоловіків, хлопці сховалися на горищі і вирішили уважно стежити за тим, що відбуватиметься далі. На їхніх очах прибулі (одним з них виявився індіанець Джо) знайшли скриню зі скарбом. Здогадавшись, що Джо переховується у корчмі, хлопці почали за ним стежити...

Розділ двадцять дев'ятий

Гек рятує вдову

У п'ятницю вранці Том почув радісну новину: вчора ввечері родина судді Течера, що їздила на канікули до Константинополя, повернулася в містечко! Індіанець Джо і скарби миттю відійшли для Тома на другий план, а перше місце в його думках посіла Беккі.

Вони зустрілися і чудово провели час, граючи в різні ігри разом з іншими своїми шкільними товаришами. В кінці дня, на довершення всіх радощів, Том довідався, що Беккі умовила свою матір призначити на завтра пікнік, який давно обіцяли, та все відкладала. Дівчинка невимовно раділа. Том теж почував себе щасливим. До вечора розіслали запрошення, і відразу всі діти містечка стали гарячково готуватися до свята. Розмови про наступну мандрівку не припинялися. Том так хвилювався, що довго не міг заснути і все прислухався, чи не нявкне Гек у нього під вікном. Тоді він здобув би скарб, а завтра здивував би Беккі та всіх учасників пікніка. Але сподіванкам його не судилося збутися – Гек не подав сигналу.

Настав ранок. Годині о десятій веселий і метушливий гурт зібрався в судді Течера. Всі були готові до мандрівки. Дорослі тоді не мали звички псувати пікніки своєю присутністю. Вважалося, що діти спокійно можуть гуляти під наглядом кількох юних леді років вісімнадцяти та кількох юних джентльменів років двадцяти трьох. Для пікніка найняли старий пароплав, який звичайно перевозив людей на другий берег. Весела ватага, навантажена кошиками з харчами, рушила вулицею. Сід хворів і не міг піти на цю прогулянку, Мері лишилася вдома, щоб йому не було нудно. На прощання місіс Течер сказала Беккі:

– Ви повернетесь додому пізно. Мабуть, тобі, дівчинко, краще переночувати в якої-небудь подруги, що живе недалеко від пристані.

– Тоді я переночую в Сузі Гарпер, мамо.

– Дуже добре. Отож поведься як слід, і все буде гаразд.

Коли вони рушили, Том сказав Беккі:

– Слухай, знаєш, що ми зробимо? До Гарперів не підемо, а виберемось нагору й переночуємо у вдови Дуглас. У неї щодня буває вершкове морозиво – і скільки завгодно! Цілі гори! Вона дуже зрадіє, коли ми прийдемо.

– Ото буде весело!

Потім Беккі на мить замислилася і спитала:

– Але що скаже мама?

– А звідки вона знатиме?

Дівчинка знов подумала й нерішуче вимовила:

– Здається, це не гарно... але...

– Чого «але»?

– Дурниці! Твоя мама не знатиме... Та й що ж тут поганого? Вона тільки хоче, щоб тобі було краще. Слово честі, вона тебе сама послала б туди, коли б знала про це. Я вже знаю!

Щира гостинність вдови Дуглас була великою спокусою, думка про морозиво і наполегливість Тома зробили своє: дівчинка погодилась ночувати у вдови. Діти вирішили нікому не казати про свої наміри.

Раптом Томові спало на думку, що цієї ночі може прийти Гек і дати сигнал. Це помітно зіпсувало йому настрій. Однак відмовитися від наміру погуляти у вдови Дуглас він не міг. «Та й навіщо відмовлятися? – міркував хлопець. – Учора не було сигналу, чому ж він неодмінно буде сьогодні?» Сьогодні ввечері Том напевне повеселиться, і думки про це переважили хистку надію на скарб. Як і кожний хлопчисько, він поступився перед більшою спокусою і на деякий час навіть забув про скриньку з грішми.

За три милі від містечка пароплав зупинився навпроти порослої лісом долини і причалив до берега. Юрба посунула на берег, і незабаром серед дерев та скелястих горбів залунали вигуки й сміх. Було випробувано найрізноманітніші способи втомитися, і помалу мандрівники повернулися до табору, набувши добрячого апетиту. Тут почалося знищення смачних страв. Після бенкету поговорили в холодку під широкими дубами. Трохи згодом хтось гукнув:

– Хто хоче йти до печери?

Хотіли всі. Дістали свічки й рушили нагору. До печери вів хід із пагорка, вхід нагадував літеру А. Масивні дубові двері було не замкнено.

Переступивши поріг, усі опинилися в маленькій кімнаті, холодній, як льодовня. Стіни її, викладені самою природою з міцного каміння, вкриті краплями роси, наче холодним потом. Стояти в глибокій темряві й дивитися на зелену долину, залиту

сонцем, було захоплююче й тривожно. Та незабаром перше враження ослабло, і всі заходилися пустувати. Тільки хтось запаливав свічку, як усі гуртом кидалися на нього, починалася боротьба, власник свічки відважно захищався, але її вибивали з рук на землю й гасили. В темряві лунав регіт і гра починалася знову. Але всьому настає край. Процесія поволі втягувалася по крутому спуску в головну галерею. Тьмяно блимали вогники, освітлюючи стіни й скелі на висоту майже до того місця, де вони утворювали склепіння на висоті шістдесяти футів. Головний хід був завширшки футів вісім або десять, не більше. Через кожні кілька кроків від нього відгалужувалися ще вужчі ходи, бо печера Мак-Дугала – то величезний лабіринт покручених коридорів, що сходилися, розходилися, але ніде не мали виходу. Говорили, що цими заплутаними тріщинами та розколинами можна блукати дні й ночі і ніколи не знайти виходу. І скрізь одне і те саме – лабіринт під лабіринтом, без кінця. Жодна людина не знала як слід печери. То була неможлива річ. Більшість молодих людей вивчили тільки невелику частину її. Звичайно, ніхто не наважувався йти далі. Том Соєр знав печеру не краще, ніж усі інші.

Процесія пройшла головною галереєю десь із три чверті милі, а потім пари й купки почали заходити в бічні ходи. Діти бігали по вузьких коридорах, несподівано зустрічали одне одного там, де коридори знову з'єднувалися. Так можна було загубитися на цілі півгодини, не виходячи за межі відомої частини печери.

Помалу мандрівники зграйками збиралися до виходу, захекані, веселі, вкриті з голови до ніг лоєм із свічок та глиною. На великий подив, побачили, що, гуляючи, ніхто не помітив, як пролетів час і наближається вечір. На пароплаві вже з півгодини дзвонили, скликаючи пасажирів. Усі були дуже задоволені весело проведеним днем. Коли переповнений цією дикою ватагою пароплав знову відчалив од берега й поплив річкою, ніхто, крім капітана, не шкодував за змарнованим часом.

Гек стояв уже на варті, коли вогні пароплава пропливли повз пристань. На пароплаві було тихо, бо вся юнь принишкла, як це буває з дуже натомленими людьми. Гек спершу здивувався, чому судно не зупиняється коло пристані, а потім він забув про нього й зосередив увагу на своєму.

Ніч ставала хмарною й темною. Пробило десяту. Завмер гуркіт екіпажів, гасли вогні, зникали останні перехожі. Містечко заснуло тихим сном, і маленький вартовий лишився сам вічна-віч із тишею та привидами. Ось і одинадцяту пробило, в корчмі погасли вогні. Тепер усюди запанувала темрява. Довго, як здавалося йому, чекав Гек, але нічого не сталося, в його ду-

шу закривався сумнів. Навіщо все це? Справді, навіщо? Чи не краще махнути на все рукою й піти спати?

Раптом він почув якийсь шерех і миттю насторожився. Двері, що виходили в провулок, легенько прочинилися. Гек підскочив до рогу цегляного складу. За мить повз нього пройшло двоє людей, один із них ніби тримав щось під рукою. Напевне, скринька! Отже, вони кудись переносять скарб! Що ж тепер робити? Покликати Тома? Це зовсім безглуздо: вони за цей час підуть геть разом із скринькою, а потім їх ніколи не можна буде знайти. Ні, він стежитиме за ними, в таку темряву вони його не помітять. Гек вийшов із засідки й тихо, мов кішка, подався за волоцюгами, тримаючись так, щоб вони не помітили його.

Спочатку ті двоє йшли вулицею вздовж річки, вони минули три квартали, потім повернули ліворуч, перейшли вулицю й попрямували навпростець, поки не дійшли до стежки, що вела на пагорок, де стояв будинок удови. Цією стежкою вони й стали видиратися. Обминули будинок старого валлійця, що стояв на півдорозі до будинку вдови, і підіймалися далі вгору. «Отже, — міркував Гек, — вони хочуть закопати гроші в старій каменоломні». Але біля каменоломні незнайомці навіть не зупинилися. Вони йшли все вище вгору, потім звернули на вузьку стежку між високими кущами і зникли в темряві. Гек підійшов ближче, бо інакше він ніяк не міг їх бачити. Хлопець пробіг трохи і спинився, боячись, що занадто поспішає. Ступив ще два-три кроки й зовсім став. Прислухався — ніде ні звуку. Тільки чути, як тьохкає його серце. На пагорку моторошно закричала сова, але кроків не чутно. О небо, невже все пропало? Гек уже хотів був тікати, коли хтось кашлянув майже поруч.

У Гека, як йому здалося, серце ледь не вискочило з грудей, але він подолав страх і лишився на місці, тремтячи всім тілом, ніби на нього одразу напали всі дванадцять пропасниць. Від переляку хлопець мало не впав на землю. Місце було знайоме: виявилось, він стоїть біля паркану, що оточував маєток вдови Дуглас, за п'ять кроків від перелазу.

«Чудово, — подумав Гек, — хай закопують тут, принаймні неважко буде знайти».

І ось почувся тихий голос, голос індіанця Джо:

— Чорт би її забрав! У неї, здається, гості. Там світиться, хоч уже й пізно.

— Я щось не бачу світла.

Це був голос того чужинця, якого вони бачили в зачарованому будинку. У Гека серце захололо від жаху: так ось кому вони думали помститися! Перше, що йому спало на думку, — що духу дременути. Але потім пригадав, що вдова Дуглас не раз добре

ставилася до нього, а ці люди, може, збираються вбити її. Отже, треба швидше попередити її. Та ні, в нього бракує духу, та й ніколи він не зважиться: адже вони можуть схопити його.

Все це і ще багато дечого промайнуло у нього в голові, перш ніж індіанець Джо встиг відповісти на останні слова чужинця:

– Тобі кущі заважають. Ось тут, бачиш?

– Так. У неї, мабуть, гості. Чи не краще облишити це?

– Облишити, коли я назавжди виїжджаю звідси! Облишити, коли, може, більше такого випадку ніколи не трапиться! Ще раз кажу тобі, як і раніше казав, не треба мені її грошей, можеш їх собі забрати. Але її чоловік покривдив мене... не раз кривдив... він був суддею і запроторив мене до в'язниці, як волоцюгу. І це ще не все, ні, не все. Це тільки мізерна частина. Він велів мене відшмагати! Так, відшмагати спершу нагаєм, як негра! І все містечко дивилося на це. Він відшмагав мене, розумієш? Він познущався з мене і вмер. Тепер я поквитаюся з нею.

– Не вбивай її! Не роби цього!

– Убити її? Хто щось сказав про це? Я вбив би його, якби він був тут, але не її. Коли хочеш помститися жінці, навіщо її вбивати? Її треба тільки спотворити, і край. Вирізати ніздрі, обрізати вуха, як свині!..

– О Боже, це...

– Тебе не питають. Краще мовчи! Так буде безпечніше. Я прив'яжу її до ліжка. А потім вона помре від утрати крові, то хіба я винен? Я не плакатиму, якщо вона сконає. Друже мій, ти допоможеш мені – для цього ти й прийшов сюди, я не зможу впоратися сам. Якщо ти злякаєшся – вб'ю тебе. Розумієш? Якщо ж мені доведеться вбити тебе, я вб'ю її теж, і тоді вже повік не дізнаються, хто це зробив.

– Гаразд! Якщо робити, то зробимо. Що швидше, то краще... Я весь аж тремчу.

– Зараз? А гості? Знаєш, ти щось лукавиш. Ні, ми почекаємо, поки в будинку погасять світло.

Гек відчув, що тепер мала настати тиша, – а це страшніше, ніж розмови убивць. Він затамував подих і тихенько ступив крок назад, хлопець ставив ногу обережно й твердо, старанно балансуючи і мало не падаючи. Так само обережно й так само ризиковано ступив він другий крок, потім ще й ще. Раптом у нього під ногою тріснула суха галузка. Гек затамував подих, зупинився, прислухався. Ані звуку, глибока тиша. Хлопець неймовірно зрадив. Потім обережно повернувся між двома суцільними рядами кущів, як розвертається пароплав у вузькій протоці, і швидко, але тихо подався далі. Дійшовши до камено-

ломні, він відчув себе в безпеці й помчав щодуху. Він спускався нижче і нижче, поки не добіг до будинку валлійця. Гек загнув у двері, і з вікон висунулися голови старого та двох його здоровенних синів.

– Що за шум? Хто стукає? Чого тобі треба?

– Пустіть мене мерщій! Я розповім усе!

– Хто ти такий?

– Гекльберрі Фінн. Швидше! Впустіть мене!

– Гекльберрі Фінн?! Це не те ім'я, перед яким мусять розчинятися всі двері. Але впустіть його, хлопці. Побачимо, що там таке.

– Будь ласка, тільки не кажіть нікому, що це я вам сказав, – такі були перші слова Гека, коли він увійшов до кімнати. – Будь ласка, не кажіть, бо вони мене вб'ють. Але вдова була така добра до мене, що я хочу сказати – я скажу вам, коли пообіцяєте нікому не казати, що я...

– Слово честі, в нього є щось розповісти, це він неспроста! – вигукнув старий. – Розповідай, малий, ми нікому не скажемо...

За три хвилини старий із синами, добре озброєні, були вже на горі і навшпиньки пішли стежкою між кущами, тримаючи зброю напоготові. Гек довів їх до гори, але далі не пішов. Він сховався за великим каменем і почав прислухатися. Стояла напружена тривожна тиша. Раптом почувся тріск пострілів і чийсь крик. Гек не чекав далі. Він скочив і побіг з гори так швидко, як тільки могли нести його ноги.

Розділ тридцятий

Гекова розповідь

У неділю вранці, тільки-но почало розвиднятися, Гек видерся нагору й постукав до старого валлійця. В будинку ще спали, але сторожким сном, бо всі ще не заспокоїлися після нічної пригоди. З вікна спитали:

– Хто там?

Гек злякано відповів:

– Будь ласка, впустіть! Це я, Гек Фінн.

– Перед цим іменем, хлопче, двері нашого дому завжди відчинені вдень і вночі. Просимо до хати!

Дивно було чути такі слова безпритульному хлопцеві. Ніколи ще він не чув подібних приємних слів. Він не міг пригадати, щоб хтось сказав: «Просимо до хати».

Двері відімкнули, і Гек увійшов. Йому подали стілець, старий та його сини швидко одягалися.

– Ну, хлопче, я думаю, що ти дуже голодний. Сніданок наш буде готовий зараз, не турбуйся. А ми з хлопцями сподівалися, що ти переночуєш у нас.

– Я страшенно злякався, – пояснив Гек. – І наживав п'ятами. Коли ви почали стріляти з пістолетів, я побіг що було духу і не зупинявся цілих три милі. А тепер я прийшов довідатися про все, і навмисне вдосвіта, бо не хочеться зустрітися з тими чор-тами, хай вони навіть і мертві.

– Бідолахо, тобі кепсько було цієї ночі, та й вигляд у тебе зму-чений. Але для тебе готове ліжко. Коли поснідаєш – лягай. Ні, хлопче, вони не вбиті, шкода. Бачиш, як воно вийшло. Ми добре знали, де їх схопити, бо ти нам розповів. Отож ми підкра-лися до них близенько. Зупинилися кроків за п'ятнадцять. Навколо темно, хоч в око стрель. І от що б ти подумав? – рап-том чую, що зараз чхатиму. Просто нещастя! Хотів я стримати-ся, але дарма – мусив чхнути і чхнув щосили. Я йшов попереду, тримаючи пістолет наготові. І тільки я чхнув, як ці мерзот-ники гайнули зі стежки в кущі, в кущах зашаруділо, а я гукаю своїм: «Вогонь, хлопці!» І стріляю туди, де шаруділо. Хлопці теж. Але мерзотники кинулись тікати через ліс. Ми за ними. Здається, ми навіть не поранили їх. Вони відстрілювалися, але їхні кулі просвистіли мимо. Коли затихли їхні кроки, ми спу-стилися вниз і підняли на ноги констеблів. Вони зібрали людей і оточили берег, а як тільки розвидниться, шериф зробить обла-ву в лісі. Мої хлопці теж підуть. Добре, якби ти описав вигляд тих мерзотників, – це дуже допомогло б знайти їх. Але ти, хлоп-че, мабуть, не міг роздивитися їх у темряві?

– Ні, я побачив їх у містечку й пішов назирці.

– Чудово! То скажи, скажи ж, хлопчику, які вони з себе?

– Один із них – глухонімиий іспанець, що бував у нашому місті разів два, а другий – у лахмітті, така огидна пика...

– Годі, хлопче... Ми знаємо цих людей. Бачили їх якось у лісі; вони тинялися біля будинку вдови, а як помітили нас – утекли! Ідіть, хлопці! Передайте це шерифові, а поснідати встигнете й завтра!

Сини валлійця одразу ж пішли. Коли вони виходили з кімна-ти, Гек скочив і вигукнув:

– Будь ласка, не кажіть нікому, що це я їх бачив. Прошу вас!

– Гаразд, коли так просиш, Геку. Але тобі всі були б вдячні за те, що ти зробив.

– Ой ні, ні! Будь ласка, не кажіть!

Коли хлопці вийшли, старий валлієць сказав:

– Вони не скажуть, і я не скажу. Але чому ти не хочеш, щоб про це довідались?

Гек не пояснив нічого, крім того, що він уже знає занадто ба-гато про одного з тих людей і не хоче, щоб той знав, що він знає, і що коли б той чоловік дізнався, то неодмінно вбив би його.

Старий ще раз пообіцяв тримати все в таємниці, але таки спитав:

– А як тобі спало на думку стежити за цими людьми, хлопче? Вигляд у них був підозрілий, чи що?

Гек мовчав, придумуючи обережну відповідь. Нарешті сказав:

– Та, бачте, в мене гірка доля, – так принаймні всі кажуть, і я не можу заперечувати цього. Отож іноді я не сплю ночами, все ходжу вулицями та думаю, як би його почати нове життя. Так було й минулої ночі. Я не міг заснути, ну й блукав вулицями, думаючи про ці справи. А було вже опівночі. Я дійшов до старого складу цегли біля корчми «Товариство тверезості», став біля муру й думаю... І раптом бачу: біжать повз мене двоє чоловіків і щось несуть під рукою, – я подумав, що крадене. Один курив, а другий хотів прикурити, – от вони зупинилися біля мене, вогники освітили їхні обличчя. Тут я й побачив, що вищий – глухонімих іспанець. Я його впізнав по білих бакенбардах. А другий був оцей похмурий у лахмітті.

– Невже ти міг роздивитися його лахміття при світлі цигарки?

Це на хвилинку збентежило Гека, потім він сказав:

– Та не знаю, але начебто побачив...

– Ну, і що ж? Вони пішли, а ти...

– А я за ними... так. Так воно й сталося. Я хотів дізнатися, що вони затівають. Я йшов за ними... аж до самого паркану вдови – до перелазу, зупинився в темряві й почув, як отой обірваний благає за вдову, а іспанець клянеться, що він спотворить їй лице – ну, та я вже казав вам і вашим синам...

– Що таке? Глухонімих казав?

Гек припустився другої жахливої помилки! Він усіляко намагався, щоб старому й на думку не спало, хто такий цей іспанець, але язик його підсовував йому різні каверзи. Гек кілька разів намагався викрутитися, але старий весь час пильно дивився на нього, і Гек заплутався. Нарешті валлієць сказав:

– Хлопче, не бійся мене. Я нізащо в світі не займу й волосинки на твоїй голові. Навпаки, я захищатиму тебе... так, захищатиму. Цей іспанець не глухонімих. Тепер ти цього не зможеш приховати. Ти знаєш щось про нього, але не хочеш розповісти. Довірся мені, скажи, в чому річ. Я не зраджу тебе, будь певен.

Гек хвилинку дивився в чесні очі старого, потім схилився і прошепотів йому на вухо:

– Це не іспанець, це індіанець Джо!

Валлієць мало не впав зі стільця.

– Ну, тепер усе зрозуміло, – сказав він. – Коли ти говорив про обрізані вуха й вирізані ніздрі, я думав, що ти це сам вигадав

задля прикраси, бо білі люди не мстяться в такий спосіб, але індіанець – то, звісно, зовсім інша річ.

За сніданком вони розмовляли. Між іншим, старий розповів, що перш ніж піти спати, він із синами, взявши ліхтаря, оглянув паркан та всі місця навколо перелазу, щоб побачити, чи нема там крові. Крові не було, зате вони знайшли величезний клунок...

– З чим?

Коли б слова були блискавками, то й тоді вони не злетіли б швидше з пополотнілих вуст Гека. Він широко розплющив очі, затамував подих, чекаючи відповіді. Старий замовк, теж витріщив очі, мовчав три секунди... п'ять... десять... потім відповів:

– Клунок з грабіжницькими інструментами... Та що з тобою?

Гек відкинувся на спинку крісла, рідко, але глибоко дихаючи, він був радий. Валлієць пильно подивився на нього і зрештою сказав:

– Так, набір грабіжницьких інструментів. Це тебе начебто заспокоїло. Але чого ти злякався? Що, ти думав, ми знайшли?

Гека було загнано на слизьке. Пильні очі старого стежили за ним. Гек віддав би все на світі, щоб придумати добру відповідь, але йому нічого не спадало на думку. А пильний погляд дедалі глибше свердловив його душу. І, не маючи часу зважити як слід свою відповідь, Гек відчайдушно прошепотів:

– Я думав, що ви знайшли... підручники для недільної школи.

Бідолашний Гек був занадто пригнічений і не міг посміхнутися, але старий розреготався так голосно й весело, що затрусилося все його тіло, і він нарешті сказав, що такий сміх – як гроші в кишені, бо позбавляє від витрат на лікарів.

– Бідолохо! – додав старий. – Ти такий блідий і змучений, тобі, мабуть, зовсім погано. Не дивно, що ти вийшов з рівноваги. Але воно минеться. Відпочинь і поспи – тобі, сподіваюсь, відразу полегшає.

Гекові прикро було думати, що він пошився в дурні і мало не зрадив себе. Адже зрозумів же він з розмов волоцюг там, біля паркану вдови, що було в клунку, який вони несли з корчми. Проте він не знав цього напевно. Ось чому згадка про знахідку так збентежила його.

Зрештою, він навіть зрадив, що таке сталося. Тепер він точно знав, що це не той клунок, отже, йому нема чого хвилюватися. Все начебто тепер ішло як слід: скарб, видно, й досі в «номері два», волоцюг спіймають і запроторять до в'язниці сьогодні ж, а вони з Томом зможуть захопити золото цієї ночі, не боячись нічого.

Щойно вони поснідали, як хтось постукав у двері. Гек поспішив сховатися, бо зовсім не хотів, щоб хтось думав, ніби

він причетний до нічних подій. Валлієць пропустив до себе в кімнату кілька леді та джентльменів, разом з ними й удову Дуглас, і помітив, що група жителів містечка простує на гору, щоб подивитися на місце події. Отже, новина вже розкотилася.

Валлієць мусив розповісти гостям пригоди минулої ночі. Вдова була невимовно вдячна йому за свій порятунок.

– Ні слова про це, пані! Іншій людині ви, мабуть, зобов'язані більше, ніж мені й моїм хлопцям, але та людина не дозволяє назвати її ім'я. Ми ніколи і не прийшли б туди, аби не вона.

Звичайно, всі так зацікавилися, що майже забули про головне. Валлієць тільки роздражнив цікавість гостей, але рішуче відмовився розкрити таємницю, завдяки цьому їхня цікавість невдовзі передалася всьому місту. Коли гості дізналися про все, вдова сказала:

– Я заснула, читаючи в ліжку, і весь час спокійно спала. Чому ви не прийшли збудити мене?

– Ми вирішили, що цього не варто робити. Навряд, щоб ті мерзотники повернулися: адже вони загубили свої інструменти. Та й навіщо було будити вас? Щоб налякати до смерті? Крім того, мої три негри до ранку стояли на варті біля вашого будинку. Вони щойно повернулися.

Прийшли нові відвідувачі, і старому доводилося протягом двох годин кілька разів повторювати своє оповідання. (...)

Переклад Ю. Корецького

– Ось, власне, і все, що я можу вам продемонструвати, – підсумував Хронотопчик.

Однак діти, схоже, не збиралися цим задовольнитися. Вони атакували Хронотопчика запитаннями про те, що трапилося з героями далі, які цікаві пригоди пережили Том та Гек і, зрештою, чим завершився твір...

– Мені здається, – мовив Мудрий Папуга, – що буде на краще, коли про все це ви довідаєтеся самостійно. Адже ніяка мадам Шапокляк не зможе перешкодити вам після повернення із Саду Зарубіжної Літератури прочитати книжку від початку до кінця і дістати відповіді на всі свої запитання.

Важко було щось заперечити на ці слова.

– А які ще книжки цього дитячого письменника ви б радили нам прочитати? – запитала птаха Софійка.

– Насамперед, – як завжди докладно взявся пояснювати Мудрий Папуга, – роман «Пригоди Гекльберрі Фінна», в якому ви зустрінете своїх давніх знайомих. Та певен, що не менше задоволення ви отримаєте й від повісті «Принц та злидар», дія якої відбувається в Англії XVI століття. У ній Марк Твен розповідає про те, як хлопчик-злидар та принц помінялися ролями,

внаслідок чого перший став добрим правителем Англії, а другий зазнав усіх лих, що випадають на долю бідняків.

Птах поважно пройшовся перед дітьми, після чого звернувся до Софійки:

– До речі, ти помилилася, назвавши Марка Твена «дитячим» письменником. Він, звісно, добре розумів дитячу душу й залюбки зображував у своїх книжках хлопчиків та дівчат, але писав переважно для дорослих. Навіть такий, здавалося б, безперечно «дитячий» твір, як «Пригоди Тома Соєра», письменник адресував не лише юним читачам, а й їхнім батькам. У передмові до книжки він наголошував на тому, що розраховує також на увагу дорослих, оскільки, працюючи над цим твором, сподівався, що йому вдасться «...викликати в них приємні спогади про те, якими були колись вони самі, як сприймали життя, думали й розмовляли і в які дивовижні історії інколи потрапляли». Та й справді, чимало дорослих до сьогодні перечитують «дитячі» книжки Марка Твена, отримуючи від того не менше задоволення, ніж діти.

– Мабуть, тому, що його книжки смішні, – зауважив Сашко.

– Гадаю, не лише тому, – відказав Мудрий Папуга, – хоча гумор Марка Твена дійсно є однією з найпривабливіших властивостей його творів. Навіть на прикладі кількох уривків із «Пригод Тома Соєра» ви самі переконалися в тому, що цей письменник справді майстерно змальовує комічні ситуації.

– Скажіть, будь ласка, – вирішила уточнити Софійка, – а слово «комічні» походить від слова «комедія»?

– Ці слова взаємопов'язані, – відповів Мудрий Папуга. – Обидва вони походять від грецького слова «komos», котре буквально можна перекласти як «весела процесія». У літературі ж поняття *комічне* охоплює усі прояви смішного.

– Тобто все жартівливе, гумористичне? – перепитала Софійка.

– Не зовсім так, – сказав Мудрий Папуга. – Гумор – лише один із різновидів комічного, причому доброзичливіший за інші. Наприклад, комічні ситуації, до яких потрапляє Том Соєр, викликають сміх, сповнений симпатії до героя. Проте у художній літературі нерідко зустрічається інший сміх – дошкульний, різкий, безжальний, навіть нищівний. І для усіх видів комічного існують свої назви. Утім, це – тема окремої розмови, яку варто відкласти на майбутнє, коли ви будете знати більше оповідань, повістей та романів.

– А чим всі ці штуки – тобто оповідання, повість, роман – відрізняються одне від одного? – запитав Сашко.

– Тільки не «штуки», а *жанри* прози, – виправив його птах, шукаючи щось у комп'ютері. – Погляньте-но на екран ноутбука!

Ось який малюнок побачили там Сашко та Софійка.

– Зрозуміло! – вигукнув хлопчик. – Оповідання – це найкоротший прозовий твір, повість – дещо більша за нього, а роман – найбільший.

– Загалом вірно, хоча бувають деякі винятки, – відказав Мудрий Папуга. – Проте відмінності між цими жанрами не обмежуються лише обсягом тексту. **Оповідання** здебільшого присвячені опису одного епізоду з життя героя. У **повісті** зазвичай зображено кілька подій, в яких беруть участь декілька персонажів, пов'язаних із головним героєм. При цьому характер головного героя, як правило, залишається незмінним. А от у **романі** такі зміни обов'язково відбуваються. До того ж роман охоплює вже не кілька подій, а значну частину життя головного героя або висвітлює його долю в цілому, а також змальовує життя суспільства. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Мудрий Папуга перевів подих і, схрестивши крила на грудях, докинув:

– А тепер спробуйте самостійно визначити жанр «Пригод Тома Соєра»!

Сашко поквапився назвати цю книжку романом. Однак Софійка заперечила його думку, зауваживши, що твір більше скидається на повість.

А що з цього приводу думаєш ти? Поміркуй також над запитаннями та завданнями, які Мудрий Папуга запропонував нашим героям після їхньої дискусії:

1. Що тобі запам'яталося з розповіді про життя Марка Твена?
2. Як виник псевдонім цього письменника?
3. Чим відрізняються один від одного оповідання, повість та роман?
4. Яке враження на тебе справили історії з життя Тома Соєра та Гека Фінна? Перекажи одну з них.
5. Що ти можеш сказати про вдачу Тома? Які риси його характеру ти вважаєш найважливішими? За що цього хлопчика поважають товариші?
6. В яких ситуаціях Том виявляє кмітливість, хоробрість, шляхетність?

7. Які вчинки Тома, на твою думку, заслуговують на осуд?
8. В яких епізодах розкриваються найкращі душевні якості Гека?

1. Чи хотілося б тобі навчатися в одному класі з Томом? Чому?
2. Як ти гадаєш, на чому ґрунтується дружба Тома та Гека?
3. Чи запам'ятався тобі опис зовнішності Гека? Відтвори його по пам'яті. Порівняй свій опис із авторським.

1. Які «дорослі» почуття переживають герої книжки?
2. Навряд чи Тома й Гека можна назвати взірцевими хлопцями. Однак вони є улюбленими героями багатьох поколінь читачів. У чому, на твою думку, полягає секрет їхньої популярності?

Праворуч підеш – зустрінеш поштаря Печкіна.

Ліворуч підеш – знайдеш головоломку.

Прямо підеш – знайдеш перо жар-птиці.

Праворуч. Відомий тобі поштар Печкін готовий доправити твого листа Тому Соєру, котрий нині мешкає у Саду Зарубіжної Літератури. Про що б ти хотів написати цьому героєві?

Ліворуч. Обери будь-який смішний епізод повісті. Поясни, яким чином автор досягає в ньому комічного ефекту.

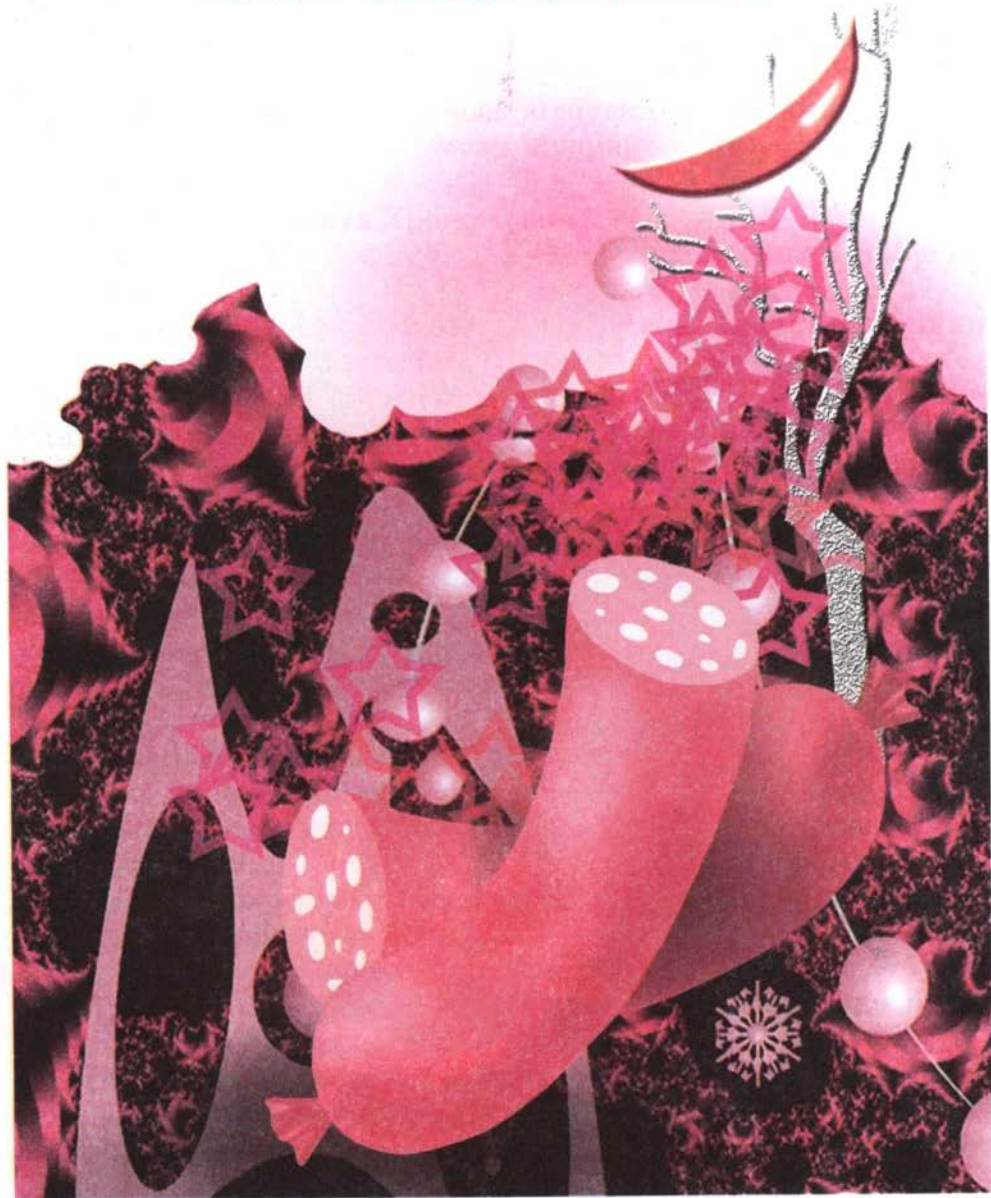
Прямо. Спробуй описати якусь кумедну ситуацію, до якої потрапив ти сам або хтось із твоїх знайомих. Подбай про художні засоби, які б підкреслювали комічні моменти твоєї оповідки.

Частина 5

Із дитячої літератури
XX–XXI століть

Розділ перший,

у якому ти разом із Сашком та Софійкою
побуваєш на острові Бешкетництва,
де зберігаються заморожені смішинки.

Л.С. Петрушевська. «Пуськи б'ятецяцькі»

– Ваша прогулянка Садам Зарубіжної Літератури добігає кінця, – попередив мандрівників Хронотопчик. – А згідно з нашими законами, наприкінці екскурсії ми обов'язково виконуємо «літературне» побажання гостей. Отже, чого ви бажаєте?

– Пригод! – вигукнув Сашко. – Та ще й таких, які б не поступалися витівкам Тома Соїєра!

– Тільки пошукайте, будь ласка, такий твір, в якому головною героїнею була б дівчинка, – ввічливо, але вимогливо попросила Софійка.

– Отже, це мають бути пригоди якоїсь кмітливої дівчинки, – замислився Хронотопчик.

– І бажано, аби ці пригоди відбувалися поближче до сучасності, – втрутився у розмову Мудрий Папуга. – Скажімо, у ХХ столітті.

– Зрозумів, – кивнув Хронотопчик.

– А ще, – додала Софійка, – цей твір має бути хоч трішечки казковим.

– Гарзд, але казки знаходяться вже поза моїми володіннями, – зауважив Хронотопчик.

– Головне, аби цей твір був смішним, – рішуче заявив Сашко. – Одним із найвеселіших у вашому Саду!

Кілька хвилин Хронотопчик стояв у задумі. Раптом на його обличчі засяяла радісна усмішка:

– Еврика! Книжка «Пеппі Довгапанчоха» – те, що нам треба! По-перше, це повість-казка. По-друге, її було написано у ХХ столітті. По-третє, в ній ідеться про пригоди. По-четверте, це дійсно дуже смішні пригоди. А по-п'яте, головною героїнею книжки є дівчинка, яка бешкетує не гірше за самого Тома Соїєра.

– Геніально! – захоплено вигукнув Мудрий Папуга.

Сашко та Софійка залюбки погодилися. Вони вже бачили мультфільм, створений за цією книжкою, і були просто у захваті від Пеппі.

– Цей твір знаходиться на острові Бешкетництва, розташованому поза територією Реаліто, – промовив Хронотопчик. – Отже, зараз я проведу вас до кордону нашого містечка.

– Туди, де стоїть Пень? – запитав Сашко, зрадівши нагоді знову побачити чудернацького прикордонника.

– Ні, вам треба на інший кордон, а там є свій сторож, – загадково відповів Хронотопчик.

За кілька хвилин подорожні вже стояли на широкому шляху. Хронотопчика поруч із ними вже не було.

Дорога була перекрита шлагбаумом, розфарбованим помаранчевими та чорними смугами. Роззирнувшись навкруги і не помітивши ніякої охорони, Сашко вирішив власноруч його підняти. Щойно він доторкнувся до смугастої поперечки, як вона здригнулася, загарчала і перетворилася на... справжнісінького тигра із довгими, закрученими догори вусами. Ці вуса існували ніби самі по собі – вони тремтіли, сплутувалися і розплутувалися, скручувалися, немов пружини, й миттєво розправлялись. Сашко розсміявся.

– Р-ри! – коротко відповів на сміх хлопчика Тигр, і його вуса затремтіли.

– Р-ри! – передражнив звіра Сашко і знову зайшовся сміхом.

– Тигр-р-р-веселун р-р-радий вітати гостей Саду Зар-р-рубіжної Літер-р-ратур-р-ри! – прогарчав звір.

– Гості Саду Зарубіжної Літератури раді вітати Тигра-веселуна, – жартома підхопив церемонний тон Тигра хлопчик.

– Як я розумію, – промовив Тигр, – ви маєте намір відвідати острів Бешкетництва...

– Так, – сказав Сашко, – бо саме на ньому можна побачити пригоди дівчинки на ім'я Пеппі Довгапанчоха. Щоправда, ми не знаємо, як туди потрапити. Може, ви нам допоможете?

– Безперечно! Адже я не лише прикордонник, а й відомий організатор екскурсій на острів Бешкетництва, – хвалькувато відповів Тигр, і вуса його на мить стали сторчма. – Саме на той острів, де зберігаються заморожені смішинки – тобто історії про витівки різних літературних героїв.

– Як це – «заморожені»? – здивувався Сашко.

– Побачите! – коротко пообіцяв Тигр і, посміхнувшись, докинув: – Якщо, звісно, отримаєте дозвіл на відвідання острова.

– А хто ж має його дати? – розхвилювалася Софійка.

– Тигр-веселун, – анітрохи не розгубившись, відповів звір, і вуса його скрутилися в пружинки.

– Тож видайте нам його, будь ласка, якомога швидше! – нетерпляче попросив Сашко.

– Зачекайте! – відказав смугастий прикордонник. – Дозвіл ще треба заслужити!

– А як? – разом запитали діти.

– Дуже просто, – медовим голосом промовив звір. – Ви лише маєте назвати три літературних твори, в яких ідеться про кумедні витівки людей, тварин чи птахів.

Виконати це завдання справді було неважко. Порадившись, діти назвали навіть більше, ніж вимагалось, літературних творів і ще два мультфільми.

Спробуй виконати це завдання Тигра-веселуна.

– Дозволю вам відвідати острів Бешкетництва, – офіційно рикнув Тигр, і вуса його знову закрутилися. – Сідайте-но мені на спину!

– Ніколи не думав, що мені випаде їхати верхи на хижаків, – зауважив Мудрий Папуга, вмощуючись між Тигрових вух.

– Усі готові? – запитав Тигр і помчав шляхом, що вів до моря.

За кілька хвилин Тигр доправив мандрівників на берег. Наказавши їм триматися якомога міцніше, звір зробив гігантський стрибок і приземлився вже на острові Бешкетництва.

Дивним був той острів. Не було на ньому ні дерев, ні квітів, ні трави. Землю вкривали кристали й заледенілі гілки, прикрашені кольоровими камінчиками різної форми. Це й були заморожені смішинки-бешкетинки. Прямуючи за Тигром у глиб острова, подорожні звернули увагу на незвичайні камінці. Софійку, наприклад, зацікавила гілочка, на якій червонів кораловий півмісяць.

– Це – посмішка Чеширського Кота, – не стишуючи ходи, кинув Тигр.

– Як це – «посмішка»? – не зрозуміла дівчинка. – Вона «замерзла» окремо від самого Кота?

– Відразу видно, що ти не читала казку Льюїса Керролла «Аліса в Країні Чудес», – поворушивши вусами, відповів Тигр. – А то б ти знала, що в цій книжці посмішка справді з'являється, як ти сказала, «окремо від самого Кота».

– А це що таке? – здивовано запитав Сашко, показуючи на скупчення завмерлих заледенілих гусениць різної довжини й

ширини. – Ви часом не пригадуєте, – звернувся він до Мудрого Папуги, – в якому творі розповідається про таких гусениць?

– Це ніякі не гусениці, а ковбаси, – втрутився Тигр. – Колись один французький письменник змалював неймовірно веселий бій між величезними ковбасами.

– Бій між ковбасами?! – не повірив Сашко.

– Саме так, – підтвердив Мудрий Папуга. – Цього письменника звали Франсуа Рабле.

– Бачите вдалині крижану статую людини у фракку? – запитав Тигр. – Це – Маестро Сміху. Він може підказати, як знайти неперевершену бешкетницю Пеппі.

Підійшовши ближче, подорожні почали роздивлятися скульптуру. Маестро Сміху тримав напіврозкритий футляр для скрипки, з якого сипалися камінні смішинки.

– Але ж він «заморожений» і, отже, не зможе нам нічого підказати... – розчаровано сказала Софійка.

– Тож розморозьте його висококласним літературним сміхограйством! – наказав Тигр.

Навіть не спитавши, що таке «сміхограйство», діти запитливо подивилися на Мудрого Папугу.

– Зараз спробуємо, – завзято мовив той і, відкривши ноутбук, знайшов там пустотливу оповідку, яку й почав читати.

Людмила Стефанівна Петрушевська

ПУСЬКИ Б'ЯТЕНЯЦЬКІ

Прощтуванила Калуша наліском і завачулила бутенявку. І вайлапує:

– Калушенята, калушенятка! Бутенявка! Калушенята припроштуванили і бутенявку пожуванькали.

І подуденячилися. А Калуша вайлапує:

– Оге-е, ого-о! Бутенявка ж бо некузькувата! Калушенята бутенявку приндючули.

Бутенявка стрепендулилася, напакундилася і упроштуванила з наліску.

А Калуша вайлапує:

– Бутенявок не жуванькають. Бутенявки гождрюваті і дюждо некузькуваті. Від бутенявок дуденячаться.

А бутенявка вайлапує за наліском:

– Калушенята подуденячилися! Калушенята подуденячилися! Дюжо некузькуваті! Пуськи б'ятеняцькі!

Переклад О. Чертенка

Важко навіть описати регіт, що вибухнув після того, як Мудрий Папуга закінчив читати. То був, так би мовити, сміх художній: у ньому можна було почути і «га-га-га», і «го-го-го», і «ги-ги-ги», і «ге-ге-ге», і навіть якийсь посвист. Це на різні лади заходився сміхом оживий Маестро Сміху.

– Яка геніальна нісенітниця! – мовив він, коли наредотався донесхочу.

Сашка та Софійку також звеселила ця історія.

– Тільки я не можу збагнути, який сенс мають такі оповідки, – зізналася Софійка.

– Та який же сенс може мати нісенітниця? – знизав плечима Сашко.

– Та ще й, перепрошую, така добірна! – додав Маестро, втираючи хустинкою сльози, що набігли йому на очі від сміху.

– Звісно, – авторитетно пояснив Мудрий Папуга, – такі твори пишуться лише заради забави. Тому не варто дошукуватися у них якогось сенсу. А втім, – додав він, – ви можете спробувати підставити у цю оповідку власних героїв і перекласти її «зрозумілою» мовою.

Ти також можеш спробувати зробити такий «переклад». Однак якщо ця пропозиція Мудрого Папуги здається тобі занадто складною, виконай інше завдання – прочитай твір Л.С. Петрушевської мовою оригіналу.

ПУСЬКИ БЯТЫЕ

Сяпала Калуша по напушке и увазила бутявку. И волит:

– Калушата, калушаточки! Бутявка! Калушата присяпали и бутявку стрямкали.

И подудонились. А Калуша волит:

– Оее, оее! Бутявка-то некузявая! Калушата бутявку вычучили.

Бутявка вздрезнулась, сопритюкнулась и усяпала с напушки.

А Калуша волит:

– Бутявок не трямкают. Бутявки дюбые и зюмо-зюмо некузявые. От бутявок дудонятся.

А бутявка волит за напушкой:

– Калушата подудонились! Калушата подудонились! Зюмо некузявые! Пуськи бятые!

Коли діти впоралися із завданням, Тигр-веселун нагадав, що часу їм залишилося небагато, і порадив зосередитися на тому,

задля чого вони й завітали на острів, тобто на пригодах Пеппі Довгапанчохи.

Мандрівники подивилися на Маестро Сміху.

– Звичайно, звичайно! – вигукнув Маестро. – Оскільки ви так добре мене потішили, я ладен без жодних вагань виконати будь-яке ваше бажання!

Він схилився над футляром для скрипки і за мить дістав звідти бляшанку, наповнену різнобарвними камінчиками, що скидалися на льодяники.

– Цю коробочку, – пояснив Маестро, – мені подарувала сама Пеппі. А це, – він підніс до очей кілька камінчиків, що лежали в коробочці, – її заморожені пригоди. Обирайте будь-яку!

– Стривайте! – впевнено промовила Софійка. – Спершу слід прочитати розповідь про автора пригод Пеппі.

– Молодчина! – похвалив її Мудрий Папуга. – Тож відкрий книжку Кота Ученого і за змістом знайди в ній сторінку, на якій починається розповідь про шведську письменницю Астрід Ліндгрєн.

Дівчинка так і зробила. Примостившись на круглому камені, вона почала читати.

Розділ другий,

у якому мандрівники розморожують
декілька смішинок
із бляшаної коробочки.

А. Ліндгрєн. «Пєппі Довгапанчоха»

Астрїд Лїндгрєн
(1907–2002)

Напевне, важко переоцінити популярність, яка випала на долю цієї письменниці. Її називали «чарівницею зі Швеції» та «Андерсеном нашої доби». Її нагороджували численними національними та міжнародними преміями, орденами та медалями. Зокрема такими, як орден Усмішки, Золота медаль Ганса Крістіана Андерсена й орден Нільса Гольгерсона – того самого Нільса, який подорожував зі зграєю диких гусей.

Ще за життя на честь цієї письменниці спорудили три пам'ятники. Перший – бронзове погруддя – встановлений у парку Тегнера, розташованому неподалік від будинку, в якому вона мешкала. На урочистій церемонії відкриття цього пам'ятника Астрїд Лїндгрєн дотепно зауважила, що відтепер навідуватиметься до парку, аби поспілкуватися із самою собою. Другий пам'ятник встановлено у парку Юргорден. Тут письменниця зображена із розгорнутою книжкою в руках. Ця книжка – «Брати Левове Серце» – належить до числа її найпопулярніших творів. А третім пам'ятником стала особлива територія казок, відвідувачі якої потрапляють до світу книжок, створених цією талановитою жінкою.

Утім, напевне, найголовнішим свідченням визнання таланту Астрїд Лїндгрєн була і залишається любов юних читачів. Її твори нині опубліковані десятками мов світу. Хтось підрахував, що, якби усі видані книжки Лїндгрєн покласти одна на одну, вони утворили б піраміду, у сотні разів вищу за Ейфелеву вежу.

Повне ім'я письменниці – Астрїд Анна Емїлія Лїндгрєн. Вона народилася у Швеції, в містечку Віммербю. Її батько орендував землю у місцевого священика і працював на ній до сьомого

поту. Мати в усьому йому допомагала. Взаємини батьків назавжди залишилися для письменниці взірцем справжньої любові. Закохавшись одне в одного ще в дев'ятирічному віці, вони пронесли своє кохання через усе життя. Згодом Ліндгрєн зазначала, що історія життя її батьків містила в собі більше кохання, ніж будь-яка із прочитаних нею книжок.

У вісімнадцятирічному віці Астрід перебралася до Стокгольма, де влаштувалася секретаркою у видавництві, а з часом вийшла заміж і стала мамою. Саме тоді вона почала вигадувати веселі історії, якими можна було розважати дітей. Згодом Ліндгрєн почала записувати й публікувати ті оповідки. Так сумлінна матуся перетворилася на всесвітньо відому письменницю, авторку понад 35 книжок.

«Чи могли б Ви написати книжку для дорослих?» – одного разу запитали у неї. «Ні, не змогла б, – відповіла Ліндгрєн. – Я не хочу писати для дорослих. Я волюю писати для читачів, здатних творити дива. А дива творять діти, коли читають книжки. Вони беруть наші жалюгідні думки й слова і вдихають у них життя й блиск...»

– Я тут підготував для вас ще одну розповідь, – промовив Мудрий Папуга після того, як Софійка закінчила читати. Він показав крилом на екран ноутбука:

– Це історія про те, як була написана книжка про Пеппі Довгапанчоу. Гадаю, вона варта того, аби ви її послушали.

І птах почав читати.

Маленька донька письменниці Карін ось уже кілька місяців хворіла і щовечора просила маму розповісти їй щось цікаве. Одного разу Ліндгрєн запитала її:

«Про що ж тобі розповісти?» «Розкажи про Пеппі Довгапанчоу», – відповіла дівчинка. Це ім'я спало їй на думку тієї самої миті, коли вона його назвала. Оскільки ім'я було досить незвичайним, Астрід вигадала незвичайну дівчинку. Кілька років поспіль вона регулярно оповідала Карін історії, головною героїнею яких була Пеппі. Одного зимового вечора Ліндгрєн послизнулася на вулиці і зламала ногу. Під час хвороби вона почала занотовувати оповідки про Пеппі, аби подарувати їх дочці на день народження. Коли рукопис був готовий, Ліндгрєн надіслала його до видавництва. Вона була впевнена, що її книжка всіх здивує, а тому завершила листа до видавця такими словами: «Сподіваюся, що ви не будете зчиняти галасу у закладі, що дбає про охорону дітей...» Видавець повернув рукопис. Однак через рік повість-казка про Пеппі Довгапанчоу отримала першу премію. «Отже, вирішальною для моєї творчості була та мить, коли я сиділа біля ліжка Карін і вона вигадувала»

дала ім'я героїні, – наголошувала письменниця. – А ще той випадок, коли я послизнулася й зламала ногу. Тому я зазвичай говорю, що як письменник я – продукт примхи погоди. Бо ж коли б я не послизнулася тоді, в ожеледицю, певно, що ніколи б і не взялася до письменницької справи».

*(Викладено за статтею Л. Брауде
«Ця дивовижна Пеппі Довгапанчоха»)*

– От як народжуються славетні книжки! – зауважив Маестро Сміху і, струснувши бляшанку, почав діставати з неї по одному камінчику.

– Це – розповідь про те, як Пеппі вперше прийшла до школи, – коментував він, – це – історія про те, як вона боролася з полцейськими, а це – веселий опис її дня народження. Якщо бажаєте, то ми з вами розморозимо пригоди Пеппі в цирку чи оповідку про те, як ця відчайдушна дівчинка перемогла небезпечних злодіїв. Погляньте-но на цю дивовижу, – вів далі Маестро, тримаючи на долоні заморожену смішинку, яка скидалася на прозору пірамідку молочного кольору. – Це – «Розграбування різдвяної ялинки, або Хапайщобачиш у Пеппі Довгапанчохи».

– А чи не можна розморозити якомога більше таких смішинок? – завзято запитав Сашко.

– На жаль, не можна, – відказав Тигр. – Час перебування на острові обмежений, отже, ви можете розраховувати щонайбільше на чотири смішинки.

– У такому разі, – озвався Мудрий Папуга, – найкраще буде розпочати з першої історії про життя Пеппі.

Усі погодилися.

Маестро Сміху залишив на долоні чотири камінці, дихнув на них кілька разів – і почалася розповідь...

ПЕППІ ДОВГАПАНЧОХА

(Уривки)

Пеппі оселяється у віллі «Хованка»

На околиці малесенького містечка є старий, занедбаний садок, у садку стоїть старий будиночок, а в ньому мешкає Пеппі Довгапанчоха. Їй дев'ять років, і мешкає вона там сама-самісінька. Нема в неї ні мами, ні тата. І добре, що нема, бо ніхто їй не загадує йти спати саме тоді, коли вона найдужче розгуляється, і ніхто не силує пити риб'ячий жир, коли хочеться з'їсти цукерок.

Колись у Пеппі був тато, і вона його страх як любила, і мама, звичайно, теж була, але так давно, що Пеппі не пам'ятає її. Мама померла ще тоді, як Пеппі була маленька, лежала в колисці й так верещала, що ніхто не міг витримати того вереску. Пеппі гадає, що її мама тепер на небі й дивиться на свою доню крізь дірочку. Тому вона часто махає мамі рукою і каже:

– Не бійтеся! Я не пропаду!

Тата свого Пеппі ще не забула. Він був капітаном і плавав по широкому морі. Пеппі також плавала з ним, аж поки одного разу під час бурі велика хвиля забрала його з палуби, і він зник. Але Пеппі була впевнена, що колись він повернеться. Вона не вірила, що тато втонув. Вона вважала, що він поплив на острів, де живе повно негрів, став їхнім королем і тепер ходить собі серед них із золотою короною на голові.

– Моя мама – ангел, а мій тато – негритянський король! Не всі діти мають таких гарних батьків, – любила похвалитися Пеппі. – А тільки-но мій тато збудує корабель, він припливе по мене, і я стану негритянською королівною. Гей-гоп, ото буде життя!

Тато купив цей будиночок у садку дуже давно. Він хотів оселитися тут із Пеппі, коли вже постаріється й не зможе більше плавати. Та сталося лихо, його забрала хвиля, і, щоб дочекатись, поки він повернеться, Пеппі подалася просто додому, до вілли «Хованка». Так звався цей будиночок у садку. Він чекав на Пеппі – прибраний, умебльований. Одного теплого літнього вечора Пеппі попрощалася з матросами на татовому кораблі. Всі вони дуже любили її, і Пеппі також їх дуже любила.

– Бувайте, хлопці! – сказала Пеппі і всіх по черзі поцілувала в чоло. – Не бійтеся за мене. Я не пропаду.

З корабля вона взяла тільки мавпеня, що звалося паном Нільсоном – його Пеппі подарував тато, і велику торбу, повну золотих монет. Матроси стояли біля поруччя й дивилися вслід Пеппі, поки її було видно. А вона йшла, не озираючись, і несла під пахвою пана Нільсона, а в руці – торбу.

– Дивна дитина! – сказав один матрос, коли Пеппі зникла вдалині, і втер сльозу.

Він казав правду. Пеппі була дуже дивна дитина. А найдивніше те, що вона була напрочуд сильна. Така неймовірно сильна, що жоден поліцай на світі не подужав би її. Вона могла б підняти навіть коня, якби захотіла. І Пеппі таки підіймала коня. Вона мала власного коня – купила його за одну зі своїх золотих монет того самого дня, як прибула додому, до вілли «Хованка». Їй завжди хотілося мати коня. І ось тепер він оселився в неї на веранді. Та коли, бувало, Пеппі розташовувалась там випити після обіду кави, то, не довго думаючи, виносила коня в садок.

Поряд із віллою «Хованка» був інший садок та інший будинок. Там жили тато, мама і двоє гарненьких дітей – хлопчик і дівчинка. Хлопчика звали Томмі, а дівчинку – Аніка. Обое вони були дуже чемні, гарно виховані й слухняні. Томмі ніколи не кусав нігтів і завжди робив те, що загадувала мама. Аніка не вередувала, коли їй чогось не давали, і завжди була мов лялька у своїх гарно випрасуваних ситцевих сукенках, яких ніколи не бруднила. Томмі й Аніка мирно гралися у своєму садку, але часто їм хотілося мати якихось товаришів, і тоді, коли Пеппі плавала з татом по морях, вони інколи вилазили на огорожу, що відділяла їхню садибу від вілли «Хованка», й казали:

– Як погано, що в цьому будинку ніхто не живе. Хай би тут оселилася якась родина з дітьми!

Того лагідного надвечір'я, коли Пеппі вперше переступила поріг вілли «Хованка», Томмі й Аніки не було вдома. Вони поїхали на тиждень до своєї бабусі, а тому й гадки не мали, що в сусідньому будинку хтось оселився. Навіть як вони вже повернулися додому й стояли біля своєї хвіртки, озираючи вулицю, то ще не знали, що тепер у них так близько з'явилася товаришка і їм буде з ким гратися. Вони стояли собі й міркували, який їм сьогодні випаде день: чи приємний, коли є чим розважитись, чи нудний, коли ніщо не спадає на думку, аж раптом відчинилася хвіртка з вілли «Хованка» і з неї вийшла чудна дівчинка. Томмі й Аніка зроду такої не бачили. Це вийшла на ранкову прогулянку Пеппі Довгапанчоха.

Ось який вона мала вигляд: морквяного кольору волосся, цупко заплетене у дві кіски, що стирчали, мов палички, ніс картоплинкою, весь поцяткований ластовинням, великий рот із білими здоровими зубами. А вбрана вона була просто-таки химерно. Пеппі сама пошила собі сукенку. Сукенка мала бути блакитною, та блакитної матерії не вистачило, тому Пеппі у кількох місцях подоточувала червоні клапти. На довгі, худі ноги вона понатягала довгі панчохи – одну руду, другу чорну, а чорні черевики були рівно вдвічі довші за її ступні. Ці черевики тато купив дівчинці на виріст у Південній Америці, і ніяких інших черевиків вона не хотіла носити.

Та найдужче вразило Томмі й Аніку те, що на плечі в дівчинки сиділо мавпеня. Воно було одягнене в сині штанці, жовту курточку й білий солом'яний брилик.

Пеппі рушила вулицею, однією ногою ступаючи по тротуару, а другою – по риштаку. Томмі й Аніка не зводили з неї очей, поки її було видно. Незабаром Пеппі повернулася. Тепер вона вже йшла задки – не хотіла тратити сили, обертатися зайвий раз. Дійшовши до хвіртки Томмі й Аніки, Пеппі стала. Діти мовчки дивилися одне на одне. Нарешті Томмі спитав:

– Чого ти йдеш задки?

– Чого я йду задки? – перепитала Пеппі. – Хіба ми живемо не у вільній державі? Хіба не можна ходити так, як кому хочеться? А крім того, я тобі скажу, що в Єгипті всі люди так ходять, і ні для кого це не дивина.

– А звідки ти знаєш? – спитав Томмі. – Ти ж не була в Єгипті.

– Я не була в Єгипті? Овва! Затям собі: я була скрізь, об'їздила цілий світ і бачила ще й не такі дивовижі! Цікаво, що б ти сказав, коли б я пройшла вулицею на руках, як ходять усі в Індії!

– Все це ти набрехала, – сказав Томмі.

Пеппі хвилину подумала.

– Так, набрехала, – сумно сказала вона.

– Брехати негарно, – зважилась нарешті розтулити рота й Аніка.

– Так, брехати дуже негарно, – погодилася Пеппі ще сумніше. – Але я часом забуваю про це, розумієш? Та й хіба можна вимагати від дівчинки, в якої мама ангел, а тато – негритянський король і яка сама ціле своє життя плавала по морях, щоб вона завжди казала правду? До того ж, – додала Пеппі, і її всіяне ластовинням личко засяяло, – запевняю вас, що в Конго нема жодної людини, яка б казала правду. Там тільки те й роблять, що брешуть. Від сьомої ранку і аж до заходу сонця. Тож як я, бува, ненароком збрешу, вибачте мені, бо я надто довго жила в Конго. Але ж ми однаково можемо любити, га?

– Певне! – сказав Томмі й раптом відчув, що сьогодні їм не буде нудно.

– Чому б вам не поспідати в мене? – запитала Пеппі.

– О, а й справді, – зрадів Томмі, – чому б нам не поспідати в тебе? Ходімо!

– Авжеж, – мовила Аніка. – Ходімо, швиденько!

– Але спершу треба відрекомендувати вас панові Нільсону, – сказала Пеппі.

Мавпа зняла брилика й чемно вклонилася.

Діти поминули хвіртку, що ледве трималася на завісах, і пішли стежечкою, посипаною жорствою та обсаженою старими, замшілими деревами, – мабуть, по них добре було лазити, – до вілли «Хованка» й піднялися на веранду. Там стояв кінь і їв овес із супової миски.

– Отакої! Чого це кінь стоїть на веранді? – здивувався Томмі. Він досі знав, що коні стоять у стайні.

– Та бачиш, – заклопотано сказала Пеппі, – в кухні він тільки заважає, а в вітальні йому не подобається.

Томмі й Аніка поплескали коня по спині й зайшли до будинку. Там була і кухня, і вітальня, і спальня. Але, видно, Пеппі

цього тижня забула, що в п'ятницю треба прибрати дім. Томмі й Аніка сторожко озиралися навколо: може, десь у кутку сидить негритянський король? Бо вони ще зроду не бачили негритянського короля. Проте ніде не видно було ні батька, ні матері Пеппі. І Аніка несміливо запитала:

– Ти тут живеш зовсім сама?

– Та де! – сказала Пеппі. – Пан Нільсон і кінь також живуть зі мною.

– А твої тато й мама хіба не живуть тут?

– Ні, більше ніхто не живе, – радісно сказала Пеппі.

– А хто ж тобі каже, коли ввечері йти спати і все інше? – запитала Аніка.

– Я сама, – відповіла Пеппі. – Спершу кажу лагідно, а коли не послухаю, кажу ще раз суворіше, а вже як і тоді не хочу слухатись, то даю собі ляпаса, розумієте?

Томмі й Аніка не дуже її зрозуміли, але подумали, що це, мабуть, добрий спосіб. Тим часом вони зайшли до кухні, й Пеппі сказала:

Наколотим тіста-іста,
спечемо млинця-линця
на сніданок-данок-анок.

Тоді взяла троє яєць і підкинула їх високо вгору. Одне впало Пеппі на голову, розбилося, і жовток залив їй очі. Але решту двоє вона таки спіймала в каструлю, де вони й потовклися.

– Я не раз чула, що жовток корисний для волосся, – мовила Пеппі, витираючись. – Ось побачите, як у мене почне рости волосся, аж тріщатиме. Щоб ви знали, в Бразилії ніхто не вийде на вулицю, поки не намастить жовтком волосся. Зате там немає лисих. Правда, був колись один дід, що їв яйця замість мазити ними голову. І він таки справді полисів. Коли він виходив на вулицю, там зчинявся такий переполох, що доводилося викликати поліцію.

Розповідаючи про це, Пеппі спритно вибрала пальцями шкаралуцу з каструлі. Тоді взяла щітку, що висіла на цвяшку, й заходилася колотити тісто так завзято, що аж бризки полетіли навкруги. Врешті вона вилила те, що лишилося, на сковороду. Коли млинець підпікся з одного боку, Пеппі підкинула його до стелі, він перевернувся в повітрі й знов упав у сковороду. А як млинець зовсім спікся, Пеппі кинула його через усю кухню просто в тарілку, що стояла на столі.

– Їжте! – гукнула вона. – Швидше їжте, поки млинець гарячий!

Томмі й Аніка взялися до млинця. Він їм дуже припав до смаку.

Після сніданку Пеппі запросила їх до вітальні. Там не було ніяких меблів, крім величезного комода з безліччю шухляд.

Пеппі повідчиняла шухляди й почала показувати Томмі й Аніці свої скарби. Там були яечка рідкісних птахів, незвичайні мушлі й камінці, гарні різьблені коробочки, чудові срібні люстерка, разки перлин і багато інших речей, що їх Пеппі з батьком накупували, поки їздили по світі... Пеппі дала своїм новим друзям подарунки на згадку. Томмі одержав кинджал з руків'ям, оздобленим перламутром, а Аніка – різьблену коробочку. В коробочці був перстень із зеленим камінцем.

– Тепер ідіть уже додому, – сказала Пеппі. – Щоб завтра могли знов прийти. Бо як ви не підете звідси, то не зможете прийти сюди. А шкода, коли б ви не прийшли.

Томмі й Аніка погодилися з нею і рушили додому. Вони поминули коня, що з'їв уже весь свій овес, і вийшли на вулицю через хвіртку вілли «Хованка». Пан Нільсон помахав їм услід бриликом.

Пеппі вишукує речі і встряє в бііку

Другого дня Аніка прокинулася дуже рано. Вона швидко зіскочила з ліжка й підійшла до брата.

– Вставай, Томмі! – сказала вона й поторсала його за руку. – Вставай і ходімо до тієї чудної дівчинки у великих черевиках!

Томмі відразу прочувався.

– Я вві сні знав, що сьогодні нам буде весело, хоч не міг пригадати чому, – сказав він, стягаючи з себе піжаму.

Потім обоє кинулись до ванної кімнати. Вони вмилися, швидко, як ніколи, почистили зуби, мерщій одяглись на годину раніше, ніж сподівалася їхня мати, з'їхали поруччям згори, сіли до столу і сказали, що хочуть якнайшвидше поснідати, випити свій шоколад.

– Що сталося? – спитала мати. – Куди ви так квапитеся?

– Ідемо до дівчинки, що оселилася в сусідньому будинку, – пояснив Томмі.

– І, може, будемо в неї цілий день, – додала Аніка.

Того ранку Пеппі саме пекла тістечка з пахучим корінням. Вона замісила цілу гору тіста й розкачувала його на підлозі.

– Бо ж бачиш, – пояснила вона своїй мавпочці, – на стільниці мало місця, а треба спекти щонайменше сотень п'ять тістечок.

Вона лежала на підлозі й качала тісто, аж гуло.

– Не ходи по тісті, пане Нільсоне, – сердито сказала Пеппі саме тоді, як у двері подзвонили.

Пеппі кинулась відчиняти. Вона була вся біла з голови до ніг, наче мірошник, і коли радісно трясла Томмі й Аніку за руки, над ними знялася хмара борошняної курави.

– Як добре, що ви заглянули до мене, – мовила Пеппі і обтрусилася фартух, від якого знов знялася біла хмара.

Томмі й Аніка аж закашлялися від борошна.

– Що ти робиш? – запитав Томмі.

– Що я роблю? Коли скажу, що трушу сажу, такий хитрун, як ти, однаково мені не повірить. Сам бачиш – печу тістечка. Але скоро вже кінчаю. А ви тим часом посидьте на ящику з дровами.

Пеппі вміла швидко працювати, що є, те є! Томмі й Аніка сиділи на ящику з дровами й дивилися, як вона спритно ріже тісто, як кидає тістечка на дека, а дека – в піч. Їм майже здавалося, що вони сидять у кіно.

– Все, – нарешті сказала Пеппі, кинувши в піч останнє деко, і захряснула дверцята.

– Що ми тепер робитимемо? – запитав Томмі.

– Що ви робитимете, не знаю, – відповіла Пеппі, – але я не можу ледарювати. Я пошуковець, а всі пошуковці не мають ані хвилини вільної.

– Хто ти? – перепитала Аніка.

– Пошуковець.

– А що це означає? – спитав Томмі.

– Пошуковець – це той, хто дає всьому лад і вишукує речі, які лежать не там, де слід, – відповіла Пеппі, змітаючи на купку борошно, що розсипалося по підлозі. – На світі скрізь валяється повно речей, і треба ж їх комусь вишукувати. От пошуковець і вишукує їх.

– Яких речей? – запитала Аніка.

– Та яких завгодно, – відповіла Пеппі. – Грудок золота, страусових пер, здохлих пацюків, гайок тощо.

Томмі й Аніка вирішили, що це цікава робота, й також захотіли стати пошуковцями, хоч Томмі признався, що він краще хотів би знайти грудку золота, а не якусь гайку.

– Побачимо, що нам трапиться, – мовила Пеппі. – Завжди можна щось знайти. Але поспішаймо, щоб інші пошуковці не визбирали всіх золотих грудок.

І троє пошуковців подалися в дорогу. Вони вирішили спершу пошукати навколо будинків, бо Пеппі сказала, що найкращі речі завжди трапляються поблизу людського житла, хоч і серед лісу часом можна знайти гаечку.

– Буває й таке, – додала вона. – Я згадала, як колись шукала речі у джунглях Борнео. І серед нетрів, де не ступала людська нога, я, знаєте, що знайшла? Справжнісіньку дерев'яну ногу, зовсім нову. Я її потім віддала одному дідові, який не мав ноги, і він сказав, що такої і за гроші не купиш.

Томмі й Аніка поглядали на Пеппі, щоб навчитися, як має поводитися справжній пошуковець. А Пеппі бігала від одного

краю вулиці до другого, заслоняла долонею очі від сонця і придивлялася до всього. Часом вона ставала навколішки, просовувала руку між штахетами й розчаровано казала:

– Дивно! Мені якраз здалося, наче я побачила грудку золота.

– А треба конче брати все, що знайдеш? – запитала Аніка.

– Так, усе, що лежить на землі, – відповіла Пеппі.

Неподалік від них, просто на траві перед своєю віллою, спав старий чоловік.

– Бачите, він лежить на землі, – зраділа Пеппі. – І ми його знайшли. Ану берімо!

Томмі й Аніка зовсім перелякалися.

– Ні, ні, Пеппі, не можна його брати! – сказав Томмі. – Та й що ми з ним зробимо?

– Що зробимо? Багато що можна зробити. Наприклад, тримати в клітці замість кролика й годувати кульбабою. Та як ви не хочете, то про мене. Хоч шкода буде, коли його спопаде якийсь інший пошуковець.

Вони пішли далі. Раптом Пеппі крикнула на весь голос:

– Ну, такої знахідки в мене ще ніколи не було! – і вона витягла з трави іржаву бляшанку. – Оце здобич! Дивовижна здобич! Бляшанки не часто трапляються.

Томмі недовірливо спитав:

– А навіщо нам вона?

– Та на все! – відповіла Пеппі. – По-перше, в неї можна класти тістечка, і тоді вона буде чудовою Бляшанкою-з-Тістечками. По-друге, можна не класти тістечок, і тоді вона буде Бляшанкою-без-Тістечок. Це, звичайно, трохи гірше, але можна й так.

Пеппі оглянула бляшанку. Вона була справді дуже іржава і з діркою в дні.

– Мабуть, це буде Бляшанка-без-Тістечок, – задумливо мовила Пеппі. – Але її можна натягти на голову і гратися в темну ніч.

Пеппі натягла бляшанку на голову й почала мандрувати в ній по кварталі, мов пожежна вежа з залізним верхом, аж поки перечепилася через дротину і впала долілиць на дорогу. Бляшанка заторохтіла, вдарившись об землю.

– Ось бачите, – мовила Пеппі, стягаючи бляшанку. – Якби не вона, я впала б обличчям на землю і дуже забилася б.

– Так, але якби ти не натягла на голову бляшанки, то не перечепилася б через дротину, і... – почала Аніка.

Та не встигла вона доказати, як Пеппі знов радісно скрикнула й переможно підняла з землі шпульку без ниток.

– Мабуть, у мене сьогодні щасливий день, – мовила вона. – Знайти таку чудесну шпулечку! Крізь неї можна видимати бульки з мила, а ще можна носити її на шнурочку замість намиста! Я зараз піду додому й негайно надіну її.

Тієї миті біля однієї вілли відчинилася хвіртка – і з неї вибіг хлопчик. Він, видно, був наляканий, і не диво, бо за ним слідом гналися п'ятеро хлопців. Вони відразу догнали малого, притиснули до штахет і гуртом почали штовхати й бити його. Хлопчик заплакав і звів руки, щоб затулити обличчя.

– Даймо йому, хлопці! – гукав найбільший із напасників. – Щоб і носа не потикав на нашу вулицю!

– О, це вони так молотять Вілле, – мовила Аніка. – От поганці!

– Це той капосний Бенгт. Він завжди б'ється, – сказав Томмі. – І які боягузи, п'ятеро проти одного!

Пеппі підійшла до Бенгта, ткнула його пальцем у спину й запитала:

– Стривайте-но, ви хочете зробити з малого Вілле котлету, що накинулися на нього всі п'ятеро?

Бенгт обернувся й побачив дівчинку, якої досі ніколи тут не зустрічав. Зухвалу незнайому дівчинку, що зважилася стати йому на заваді. Спершу він тільки вражено витріщився на неї, потім зневажливо скривився.

– Хлопці, чуєте, хлопці! – гукнув він. – Облиште Вілле й гляньте на це опудало. Такого ще світ не бачив!

Він ляснув себе по колінах і зареготав. Хлопці оточили Пеппі, всі, крім Вілле, що витер сльози й несміливо став біля Томмі.

– Ви коли бачили такі коси? Справжнісінька пожежа! А такі черевики? – не вгавав Бенгт. – Може, позичиш мені одного? Я хотів би трохи поплавати, а не маю човна!

Він схопив Пеппі за косу, але відразу відсмикнув руку й вигукнув:

– Ой, я попик собі пальці!

Усі п'ятеро хлопців загукали, підстрибуючи навколо Пеппі:

– Червона шапочка! Червона шапочка!

А Пеппі стояла посеред кола і приязно всміхалася. Бенгт сподівався, що вона розсердиться, або почне плакати, або хоч злякається. А як упевнився, що словами не дійме Пеппі, він штовхнув її.

– Бачу, ти не дуже ввічливий з дівчатами, – мовила Пеппі.

Вона підняла його вгору своїми дужими руками, понесла до берези, що росла неподалік, і перевісила через гілляку. Потім узяла другого хлопця й перевісила через іншу гілляку, третього посадила на стовпець хвіртки, четвертого перекинула через огорожу, і він гепнув на грядку з квітками, а останнього розбишаку вмостила в малесенький іграшковий візочок, що стояв на вулиці. Пеппі, Томмі, Аніка й Вілле мовчки дивилися на хлопців, що аж поніміли з подиву. Врешті Пеппі сказала:

— Ви боягузи. Нападаєте п'ятеро на одного! Це неподобство. Та ще й штовхаєте беззахисну дівчинку. Ганьба! Ходімо додому, — покликала вона Томмі й Аніку. Потім звернулась до Вілле: — Часом вони знов тебе зачеплять, скажи мені. — А Бенгтові, що й досі сидів на дереві і боявся ворухнутись, мовила: — Коли ти хочеш ще щось сказати про мої коси й мої черевики, то краще кажи тепер, поки я не пішла додому.

Але Бенгт не мав більше чого казати ні про черевики Пеппі, ні про її коси. Тому Пеппі взяла в одну руку знайдену бляшанку, а в другу шпульку від ниток і пішла додому разом з Томмі й Анікою. Вже в садку біля свого будинку Пеппі сказала:

— Так мені прикро, що я знайшла дві гарні речі, а ви вернулись без нічого. Вам треба ще трохи пошукати. Томмі, чому б тобі не зазирнути в дупло он того старого дерева? Для пошуків нема кращих місць за такі дерева.

Томмі відповів, що однаково ні він, ні Аніка нічого не знайдуть, але, щоб не перечити Пеппі, засунув руку в дупло дерева.

— Ой! — вражено вигукнув він, витягаючи руку. Він тримав у жмені гарний-прегарний записник у шкіряній палітурці. В шкіряну петельку був засунутий маленький срібний олівчик.

— Дивно, — мовив Томмі.

— А бачиш! — сказала Пеппі. — Нема краще, як бути пошуковцем. Я не розумію, чого так мало людей вибирають собі цю роботу. Столярів, шевців, сажотрусів тощо є скільки завгодно, а от пошуковцем мало хто хоче бути. — Потім Пеппі обернулася до Аніки: — А чому б тобі не пошукати он під тим трухлявим пеньком? Під пеньками завжди щось знаходять.

Аніка засунула руку під пеньок і відразу витягла звідти коралове намисто. Вони з Томмі добру хвилину стояли, пороззявлявши роти, такі були вражені. І вирішили, що відтепер щодня будуть пошуковцями.

Пеппі перед тим до півночі гуляла в м'яча, і тепер їй захотілося спати.

— Мабуть, піду трохи подрімаю, — мовила вона. — Може, підтикаєте мені ковдру?

Вона сіла на край ліжка, роззулась, задумливо глянула на свої черевики і зневажливо сказала:

— Бенгтові, бач, закортіло поплавати в човні. Тьху! Іншим разом він у мене і поплаває, і повеслує!

— Скажи, Пеппі, а чого в тебе справді такі великі черевики? — шанобливо спитав Томмі.

— Щоб можна було ворухити пальцями, — відповіла Пеппі й лягла в ліжко.

Вона завжди клала ноги на подушку, а голову ховала під ковдру.

– Так сплять у Гватемалі, – пояснила вона. – Тільки так і треба спати, інакше й не варто. Так я можу ворухити пальцями вві сні. Ви засинаєте без коліскової пісні? – спитала вона. – Бо я мушу завжди співати собі коліскову, а то мене сон не бере.

Томмі й Аніка почули під ковдрою якесь мурмотіння. То Пеппі співала собі коліскову. Вони тихенько вийшли з кімнати, щоб не турбувати її. У дверях вони обернулися і востаннє глянули на ліжку. Але не побачили нічого, крім ніг Пеппі, що спочивали на подушці. Пальці на ногах ворухилися.

Томмі й Аніка подалися додому. Аніка міцно стискала в руці коралове намисто.

– А все-таки дивно, Томмі, – мовила вона. – Тобі не здається... не здається, що Пеппі сама поховала там ці речі?

– Хтозна, – відповів Томмі. – Від Пеппі всього можна сподіватися.

Пеппі пише листа і їде до школи – але тільки ненадовго

– Сьогодні ми з Анікою писали бабусі листа, – сказав Томмі.

– Он як! – мовила Пеппі, мішаючи щось у каструлі ручкою від парасольки. – А я готую смачний обід, – пояснила вона й нахилилася, щоб понюхати вариво. – Його треба годину варити і весь час мішати, а тоді відразу ж подавати на стіл. То ти кажеш, що ви писали бабусі листа?

– Так, – мовив Томмі. Він сидів на ящику й вимахував ногами. – І скоро отримаємо від неї відповідь.

– А я ніколи не отримую листів, – сумно сказала Пеппі.

– Бо ти нікому не пишеш, – мовила Аніка. – Як може отримувати листи той, хто сам нікому не пише?

– А не пишеш ти тому, що не хочеш ходити до школи, – додав Томмі. – Не можна навчитися писати, коли не ходиш до школи.

– Я вмю писати, – заперечила Пеппі. – Я знаю багато літер. Фрідольф, матрос на татовому кораблі, навчив мене. А коли не стає літер, то завжди можна додати цифру. Звичайно, я вмю писати! Але не знаю що. Що треба писати в листі?

– Що хочеш, – відповів Томмі. – Я, наприклад, спершу питаю бабусю, чи вона здорова, і пишу, що сам здоровий. Потім пишу про погоду та інше. А сьогодні ще написав, що вбив великого пацюка в льоху.

Пеппі мішала своє вариво й щось обмірковувала.

– Шкода, що я не отримую листів. Усі діти отримують, а я ні. Так далі не може тривати. Якщо я не маю бабусі, що писала б мені листи, то я сама собі їх писатиму. І зараз-таки й почну.

Вона відчинила дверцята груби й зазирнула всередину.

– Коли я не помиляюся, тут має лежати олівець.

І там справді лежав олівець. Пеппі дістала його, потім роздерла навпіл білу паперову торбинку, сіла до столу й наморщила лоба.

– Тепер не заважайте мені думати, – сказала вона.

Томмі й Аніка вирішили тим часом погратися з паном Нільсоном. Вони почали одягати й роздягати його. Аніка навіть спробувала покласти його в ліжечко, де він звичайно спав. Вона захотіла погратися в медичну сестру. Томмі мав бути лікарем, а пан Нільсон дитиною. Але пан Нільсон уперто вилазив з ліжечка. Нарешті він таки вирвався, стрибнув угору й зачепився хвостом за лампу. Пеппі відірвала очі від листа.

– Ти дурний, пане Нільсоне, – сказала вона. – Хіба хворі діти чіпляються хвостами за лампу? Принаймні в нас у Швеції не чіпляються. От у Південній Африці, я чула, таке часом буває. Там дітей, як тільки в них підійметься температура, підвішують до лампи, і вони висять так, аж поки зовсім одужають. Але ж не забувай, що ми не в Південній Африці.

Врешті Томмі й Аніка залишили пана Нільсона й пішли чесати коня. Кінь дуже зрадив, коли вони з'явилися на веранді. Він потицявся носом їм у руки, просячи цукру. Вони не мали цукру, проте Аніка вернулася до кухні й принесла кілька грудочок.

А Пеппі все писала. Та ось вона скінчила листа, але не знайшла, в що його запечатати. Томмі побіг додому й приніс їй конверта і марку також. Пеппі старанно вималювала на конверті адресу: «Панні Пеппілотті Довгапанчосі, вілла “Хованка”».

– А що написано в листі? – запитала Аніка.

– Звідки я знаю, я ж його ще не отримала, – відповіла Пеппі.

Повз віллу якраз проходив листоноша.

– Часом мені щастить! – зраділа Пеппі. – Листоноша нагодився саме тоді, коли він потрібний.

Вона вибігла на вулицю й сказала:

– Будь ласка, віддай цього листа Пеппі Довгапанчосі. Негайно! Листоноша глянув спершу на листа, тоді на дівчинку.

– А хіба не ти Пеппі Довгапанчоха? – спитав він.

– Звичайно, я. А ти думав, що я хто? Абіссінська принцеса, чи що?

– То чому ж ти сама не візьмеш собі листа? – спитав листоноша.

– Чому я сама не візьму листа? Отакої! Ну це вже занадто! Виходить, люди повинні самі собі носити листи? Навіщо ж тоді листоноші? Коли так, то їх треба порозганяти. Я ще зроду не чула такого безглуздя. Ні, любий мій, якщо ти так ставитимешся до своїх обов'язків, то з тебе ніколи не вийде начальник!

Листоноша вирішив, що краще швидше спекатися дівчинки. Він підійшов до вілли і кинув листа у поштову скриньку. Не встиг лист опинитися в скриньці, як Пеппі квапливо витягла його.

– Ох, я вмираю з цікавості! – сказала вона Томмі й Аніці. – Це я вперше отримую листа.

Усі троє посідали на східцях веранди, і Пеппі розпечатала конверта. Томмі й Аніка почали читати через її плече. Ось що там було написано:

*Луба Пепі як жеве твоя 7я кін Пан нілсон чи ти ни хвора в нас світит ☀ тмі вбиввилюкого пацука
привіт од Пепі*

– Бачиш! – радісно мовила Пеппі. – В моєму листі написано те саме, що ти писав бабусі. Отже, це справжній лист. Я не забуду його довіку.

Вона сховала листа в конверт, а конверт в одну з багатьох шухляд великої шафи, що стояла у вітальні. Для Томмі й Аніки не було кращої розваги, як роздивлятися скарби, що лежали в тих шухлядах. Час від часу Пеппі дарувала своїм друзям дещо з тих скарбів, але їх від того нітрохи не меншало.

– Та однаково ти наробила в листі повно помилок, – сказав Томмі.

– Авжеж, – підхопила й Аніка. – Ти повинна піти до школи й навчитися краще писати.

– Красно дякую, – відповіла Пеппі. – Я вже раз була цілий день у вашій школі й набралася стільки мудрощів, що вони й досі бовтаються у мене в голові.

– А ми через кілька днів ідемо на прогулянку, – похвалилася Аніка. – Цілим класом.

– От лихо! – вигукнула Пеппі і з жалю вкусила себе за косу. – От лихо! Я не піду на ту прогулянку тільки тому, що не ходжу до школи. Яка несправедливість! Людям здається, що коли людина не ходить до школи й не вчить таблички вноження, її можна кривдити.

– Ми пройдемо пішки цілу милю. Зайдемо далеко в ліс і там будемо гратися, – мовив Томмі.

Другого дня було так тепло й сонячно, що діти просто не могли всидіти у школі. Вчителька повідчиняла всі вікна, і до класу лилося сонячне проміння. Біля самого ґанку школи росла велика береза, а на її вершечку сидів шпак і так висвистував, що Томмі, Аніка й решта дітей, слухаючи його, забули, скільки буде дев'ять разів по дев'ять.

Раптом Томмі аж підскочив з подиву.

– Гляньте, пані вчителько! – вигукнув він і показав пальцем у вікно. – Там Пеппі.

Всі діти також повернули голови до вікна. І справді побачили на березі Пеппі. Вона сиділа майже біля вікна, бо гілля берези нахилилося аж до шибок.

– Привіт, пані вчителько! – гукнула Пеппі. – Привіт, діти!

– Добрий день, люба Пеппі, – відповіла вчителька. – Що тебе привело до нас?

– Я хочу попросити, щоб ти кинула мені крізь вікно трохи таблички вноження, – мовила Пеппі. – Якраз стільки, щоб я мала право піти з вами на прогулянку. А якщо у вас є якісь нові літери, кинь їх також.

– Може, ти сама зайдеш до нас? – мовила вчителька.

– Мабуть, ні, – щиро відповіла Пеппі й зручніше вмостилася на гілляці. – У мене знов запаморочиться в голові. У вас там повітря таке густе від знань, що можна краяти ножем. А тобі не здається, що трішки знань вилітає крізь вікно й пристає до мене? – спитала вона з надією. – Якраз стільки, щоб я могла піти з вами на прогулянку.

– Може, й вилітає, – сказала вчителька.

Діти були раді, що на березі сидить Пеппі. Адже всі вони ласували її цукерками й розважалися іграшками того дня, коли вона ходила до міста. З Пеппі, звичайно, прийшов також пан Нільсон, і дітям було цікаво дивитися, як він перестрибував з гілки на гілку. Часом він стрибав аж на вікно, а одного разу розігнався, скочив Томмі на голову й почав торсати його за волосся. Але вчителька наказала Пеппі, щоб вона забрала мавпу, бо Томмі якраз мав поділити триста п'ятнадцять на сім, а хіба можна виконати такі складні рахунки, коли в тебе на голові сидить мавпа? У кожному разі урокові це заважає. Весняне сонце, шпак, а тут ще й Пеппі з паном Нільсоном – це вже багатого.

– Ви зовсім не думаєте, діти, – мовила вчителька.

– Знаєте що, пані вчителько? – гукнула з дерева Пеппі. – Щиро казати, такого дня, як сьогоднішній, не випадає вчити табличку вноження.

– Ми сьогодні вчимо ділення, – мовила вчителька.

– Такого гарного дня треба кинути геть усі «ня», крім одного – грання, – мовила Пеппі.

– Ну то поясни мені, що це за такий предмет, – сказала вчителька.

– Я не дуже добре на ньому розуміюся, – відповіла Пеппі і, зачепившись ногами за гілляку, повисла вниз головою. Її руді коси майже торкнулися землі. – Але знаю одну школу, де вчать тільки грання, більше нічого. У розкладі так і написано: «Всі уроки – грання».

- Он як, – мовила вчителька. – А де ж та школа?
- В Австралії. В одному австралійському виселку на півдні, – не задумуючись, відповіла Пеппі. Вона сіла на гілляку, і очі в неї радісно засяяли.
- І що ж діти роблять на уроках грання? – спитала вчителька.
- Як коли, – відповіла Пеппі. – Здебільшого починають урок із того, що стрибають крізь вікно на подвір'я, тоді з вереском мчать знов до класу, а в класі стрибають по партах, аж поки втомляться.
- А що каже на це їхня вчителька?
- Що каже? Стрибає разом із ними. Гірше за дітей, але нічого. Потім діти з півгодини б'ються, а вчителька стоїть збоку й заохочує їх. Коли надворі йде дощ, усі діти роздягаються й танцюють під дощем. Учителька грає їм марш на фортепіано, щоб вони танцювали під музику. А дехто стає під ринву, щоб побути під справжнім душем.
- Цікаво, – мовила вчителька.
- Ще й як цікаво! – сказала Пеппі. – То чудова школа. Одна з найкращих в Австралії. Але вона дуже далеко звідси.
- Думаю, що далеко, – сказала вчителька. – Проте в нашій школі тобі так весело не буде.
- Шкода, – мовила Пеппі. – Якби я знала, що ми трохи пострибаємо, то, може, зайшла б на хвилину.
- Почекай, поки ми підемо на прогулянку, тоді настрибаєшся, – сказала вчителька.
- То мені справді можна буде піти з вами? – вигукнула Пеппі і з радощів перекрутилася на гілляці. – Я неодмінно напишу про це до тієї школи в Австралії. Хай не хваляться своїм гранням. Бо прогулянка ще цікавіша!

Пеппі йде зі школярами на прогулянку

На дорозі стояв галас – діти тупотіли, сміялися, кричали. Томмі ніс на спині рюкзак, Аніка одягла новісіньку сукенку. Разом із ними йшла вчителька і всі діти з їхнього класу, крім одного хлопчика, в якого саме того дня заболіло горло. Попереду їхала верхи Пеппі, а позад неї на коні сидів пан Нільсон і грався люстерком. Він пускав сонячні зайчики й дуже радів, коли йому щастило пустити якогось у вічі Томмі.

Аніка була твердо впевнена, що сьогодні неодмінно піде дощ. Така впевнена, що наперед сердилася на погоду. Але буває, що часом щастить, навіть якщо йдеш на прогулянку. Отак і сьогодні: на небі не було ані хмаринки. Аніка йшла дорогою в новісінькій сукенці, і серце в неї радісно стукотіло. Та й решта

дітей раділи не менше за неї. Уздовж канави сріблилися на лозах котики, а в одному місці жовтіла велика латка первоцвіту. Діти вирішили, що коли вертатимуться додому, то наріжуть цілу в'язочку котиків і нарвуть великий букет первоцвіту.

– Світить, світить ясне сонце, – заспівала Аніка й зітхнула, глянувши на Пеппі, що сиділа на коні гордо, мов генерал.

– Атож, так гарно, як нині, мені було хіба ще того дня, коли я змагалася з боксерами важкої ваги в Сан-Франциско, – мовила Пеппі. – Хочеш трохи покататися?

Звичайно, Аніка хотіла покататися, і Пеппі посадовила її поперед себе на коня. Але тоді й решта дітей також захотіли покататися. Пеппі почала їх садовити на коня по черзі. Правда, Томмі й Аніка їхали трохи довше. Потім одна дівчинка намуляла ногу і вже до самого лісу не злазила з коня. Зате пан Нільсон весь час смикав її за коси.

Ліс, до якого вони йшли, називався Страшним лісом, бо там було страшенно гарно. Коли діти були вже під самим лісом, Пеппі скочила з сідла, поплескала коня по спині й сказала:

– Ти так довго нас віз, що, мабуть, стомився. Не можна, щоб хтось один весь час мучився.

Вона підняла коня своїми дужими руками й понесла на галявину, де вчителька звеліла їм спинитися.

– Ходіть сюди, всі страховиська, й побачимо, хто дужчий! – гукнула Пеппі.

Учителька пояснила їй, що в лісі немає ніяких страховиськ. Пеппі дуже розчарувалася.

– Страшний ліс без страховиськ! Чого тільки люди не вигадують. Скоро вони придумают пожежу без вогню і Різдвяні свята без ялинки. А все через те, що скупі. Але як вони заведуть ще й кондитерські без цукерків, то я вже до них візьмуся. Ну що ж, доведеться бути самій страховиськом, бо іншої ради я не бачу.

Пеппі так пронизливо заверещала, що вчителька затулила вуха, а кілька дітей справді перелякалися.

– Гратимемось у страховисько! – вигукнув Томмі й радісно заплескав у долоні. – Пеппі буде страховиськом!

Всім сподобалася така гра. Страховисько сховалося в печеру, бо страховиська звичайно живуть у печерах. А діти застрибали біля входу й почали дражнити його:

– Ти страховисько дурне, спробуй-но спіймай мене!

Роздратоване страховисько вискакувало з печери й бігло за дітьми, а вони тікали й ховалися хто куди. Тих, кого страховисько ловило, воно вело до печери, щоб зварити на обід. Та коли воно знов гналося за дітьми, полонені тікали й вилазили на великі камені. Лізти було важко, часом доводилося довго нама-

цувати ногою якийсь виступець, щоб упертися в нього. Але гра захопила дітей, їм здавалося, що вони ніколи ще не гралися так цікаво. Вчителька лежала на траві, читала книжку й тільки час від часу позирала на дітей.

– Зроду не бачила такого шаленого страховиська, – промурмотіла вчителька сама до себе.

І, мабуть, вона казала правду. Бо страховисько вистрибувало, верещало, ловило по трое-четверо дітей, перекидало їх собі через плече й несло до своєї печери. Коли треба було, воно спритно, як мавпа, видиралося на найвищі дерева, перескакувало з гілки на гілку або й сідало на коня і гналося за здобиччю. А коли наздоганяло дітей, то схилялося із сідла, ловило їх на бігу, клало впоперек коня і, мов вітер, мчало до печери, вигукуючи:

– Зараз я зварю тебе на обід!

Дітям було так весело, що вони й не думали кінчати гру. Але раптом запала тиша, і коли Томмі й Аніка прибігли до печери глянути, що сталося, вони побачили, що страховисько сидить на камені й засмучено дивиться на щось у долоні.

– Гляньте, воно здохло, зовсім мертве, – мовило страховисько.

На долоні лежало мертве пташеня. Воно, мабуть, випало з гнізда і вбилося.

– Бідне, – пожаліла пташеня Аніка.

Страховисько кивнуло головою,

– Ти що, плачеш, Пеппі? – раптом запитав Томмі.

– Я? – обурилася Пеппі. – Та я ніколи не плачу!

– А чого в тебе червоні очі? – не здавався Томмі.

– У мене червоні очі? – Пеппі позичила в пана Нільсона люстерко й глянула на себе. – І де, по-твоєму, червоні очі? Видно, що ти не був зі мною і моїм татом у Батавії. Там в одного чоловіка були такі червоні очі, що поліція заборонила йому виходити на вулицю.

– Чому? – здивувався Томмі.

– Тому що на перехресті всі думали, ніби то – червоне світло, і весь транспорт зупинявся. А ти кажеш, що в мене червоні очі! Та й чого плакати через пташеня, – докінчила Пеппі.

– Ти, страховисько дурне, спробуй-но спіймай мене! – загукали діти, підбігаючи до печери.

Страховисько обережно поклато пташеня на м'який мох.

– Якби я могла оживити тебе! – сказало воно й зітхнуло. Потім дико верескнуло й кинулося на дітей: – Зараз я тебе зварю на обід!

А діти з веселим криком сипнули між куці.

У тому класі була одна дівчинка, на ім'я Улла, що мешкала неподалік від лісу. І Уллина мама дозволила їй запросити до

себе після прогулянки вчительку, всіх дітей і, звичайно, Пеппі. Вона приготувала їм соку й печива і накрила в садку стіл. Тож коли діти нагналися досхочу в страховисько, налазилися по камінні, коли їм уже перехотілося пускати по воді човники з кори і стрибати з високих круч, Улла вирішила, що пора кликати їх до себе на сік. На той час учителька дочитала свою книжку. Вона зібрала дітей і вивела з лісу.

Дорогою вони зустріли чоловіка, що віз повну підводу мішків. Мішки були важкі, а кінь старий, тому він насилу тягнув воза. А тут, як на лихо, одне колесо попало в глибоку вибоїну. Чоловік – до речі, його звали Блюмстерлюнд – дуже розсердився. Він вирішив, що то кінь винен, схопив батога й почав періщити його по спині. Кінь натужувався, шарпався, але ніяк не міг витягти воза. А Блюмстерлюнд ще дужче лютував і батожив коня. Учителюку обурила така жорстокість, вона пожаліла бідолашного коня.

– Навіщо ви його так мучите! – сказала вона Блюмстерлюндові.

Той так здивувався, що на мить опустив батога, потім плюнув і сказав:

– Не втручайся не в своє діло, а то й сама скуштуєш батога.

Він ще раз плюнув і знову замахнувся батогом. Нещасний кінь тремтів усім тілом. Раптом, мов блискавка, з-поміж дітей вилетіла маленька дівчинка. То, звичайно, була Пеппі. Ніс у неї побілів – певна ознака, що вона страшенно люта. Томмі й Аніка добре знали про це. Пеппі підбігла до Блюмстерлюнда, схопила його за пасок і підкинула високо вгору. Тоді спіймала на льоту й підкинула ще раз. Блюмстерлюнд літав угору і вниз, ніби м'яч, і не міг зрозуміти, що з ним діється.

– Рятуйте! Рятуйте! – з переляку закричав він.

Останній раз Пеппі не спіймала його, і він важко гепнув на землю. Батіг іще раніше випав у нього з рук. Пеппі стала над Блюмстерлюндом, узяла руки в боки й твердо сказала:

– Щоб ти мені більше ніколи не бив коня! Чуєш? Якось у Капстаді мені теж трапився один лобур, що бив свого коня. Сам він був одягнений у дуже гарний костюм, і я йому сказала, що коли він і далі битиме коня, я порву той костюм на клапті. І уяви собі, через тиждень я побачила, що він знову лупцює коня. Мабуть, він і досі жалкує за своїм костюмом.

Блюмстерлюнд, геть розгублений, сидів посеред дороги.

– Куди ти везеш ці мішки? – спитала Пеппі.

Блюмстерлюнд боязко показав пальцем на садибу, до якої було вже недалечко, і сказав:

– Он туди, додому.

Тоді Пеппі випрягла коня, що й далі тремтів зі страху і втоми.
– Не тремти, конику, – ласкаво мовила вона. – Зараз усе буде добре.

Вона взяла коня на руки й понесла до стайні. Кінь був такий самий спантеличений, як і Блюмстерлюнд.

Діти з учителькою чекали на дорозі, поки Пеппі повернеться. А Блюмстерлюнд стояв біля воза й чухав потилицю. Він думав, як доправитися додому. Тим часом повернулася Пеппі. Вона взяла один важкий мішок і завдала на плечі Блюмстерлюндові.

– На ось, побачимо, чи ти такий самий мастак носити мішки, як махати батогом, – сказала вона й підняла з землі батіг. – По справедливості я мала б тебе трохи відшмагати цим батогом, коли ти його так любиш. Але він уже порваний, – Пеппі порвала батіг. – І поламаний, – додала вона й поламала пужално.

Блюмстерлюнд мовчки подибав з мішком, тільки постогнував. А Пеппі схопила за голоблі й відтягла воза до Блюмстерлюндової садиби.

– Не бійся, я грошей за роботу не візьму, – сказала Пеппі й поставила воза біля стайні Блюмстерлюнда. – Мені було не важко. І за повітряну подорож теж не треба платити.

Блюмстерлюнд довго дивився їй услід.

– Хай живе Пеппі! – загукали діти, коли дівчинка повернулася.

Вчителька також була задоволена й похвалила її.

– Ти добре зробила. Треба жаліти тварин. І, звичайно, людей також.

Пеппі радісно сіла на свого коня.

– А я й пожаліла Блюмстерлюнда, – мовила вона. – Скільки підкидала його, а грошей не взяла.

– Того ми й народилися на світ, – повела далі вчителька. – Ми живемо для того, щоб робити людям добро.

Пеппі стала сторч головою на спині в коня й замахала ногами.

– Ге-ге-ге, а для чого народилися на світ інші люди? – спитала вона.

У садку в Улли стояв великий стіл, а на ньому було стільки булочок і тістечок, що в дітей аж слина покотилася. Вони швидко посідали навколо столу. Пеппі сіла швидше за всіх і миттю захала в рот дві булочки. Щоки в неї стали круглі, мов яблука.

– Пеппі, треба почекати, поки тебе пригостять, – зауважила їй учителька.

– Ти жа мене не турбуйша, – насилу вимовила Пеппі, такий повний був у неї рот. – Нічого, я обійдуся і без черемоній.

Саме тієї миті до Пеппі підійшла Уллина мама. В одній руці вона тримала дзбан із солодким соком, а в другій – кавник із шоколадом.

– Тобі соку чи шоколаду? – спитала вона.

– І шоку, і шоколаду, – відповіла Пеппі. – Шік до одної булочки, а шоколад до другої.

Вона спокійнісінько взяла з рук Уллиної мами дзбан та кавник і надпила з кожного потроху.

– Вона ціле своє життя пробула в морі на кораблі, – пошепки сказала вчителька господині, що вражено дивилася на дівчинку.

– Тоді все зрозуміло, – кивнула головою господиня й вирішила зовсім не звертати уваги на поведінку Пеппі. – А ось медяники, – мовила вона й простягла Пеппі тацю.

– Так, вони справді схожі на мідяники, – мовила Пеппі й захотіла з власного жарту. – Щоправда, вони трохи потемніли, але, думаю, на смак добрі.

Пеппі взяла повну жменю медяників. І враз вона помітила, що на іншій таці лежать дуже гарні на вигляд тістечка, але таця стоїть далеко від неї. Вона смикнула пана Нільсона за хвіст і сказала:

– Ану скоч он туди й принеси мені тістечко! Або краще двоє чи троє.

І пан Нільсон поскакав по столу, аж задзеленчали склянки з соком.

– Сподіваюся, ти не голодна? – спитала мама Улли, коли Пеппі наприкінці підійшла до неї подякувати за пригощення.

– Ні, я голодна, та ще й хочу пити, – відповіла Пеппі й почухалась у вусі.

– Що ж, пригощення наше було скромне, – мовила господиня.

– Так, воно було дуже скромне, – погодилася Пеппі й лагідно всміхнулася.

Почувши відповіді Пеппі, вчителька вирішила поговорити з нею про те, як треба поводитись у гостях.

– Слухай, Пеппі, – ласкаво мовила вона, – ти ж напевне хочеш бути справжньою дамою, коли виростеш?

– Такою, що носить на носі серпанок і має три підборіддя? – спитала Пеппі.

– Ні, такою, що завжди знає, як де поводитися, чемною і вихованою. Невже ти не хочеш стати справжньою дамою?

– Треба подумати, – відповіла Пеппі. – Розумієш, я вже вирішила, що коли виросту, то стану морською розбійницею. – Вона трохи подумала, а тоді спитала: – Як ти вважаєш, можна бути одночасно морською розбійницею і справжньою дамою? Бо тоді б я...

Проте вчителька вважала, що бути одночасно розбійницею і дамою не можна.

– Ох, то що ж мені вибрати? – сумно спитала Пеппі.

Вчителька сказала, що хоч би який життєвий шлях вона вибрала, добре виховання їй ніколи не завадить. У кожному разі не можна поводитися за столом так, як оце щойно Пеппі.

– Коли ж так важко запам'ятати, як треба поводитися, – зітхнула Пеппі, – ти б не могла мені сказати хоч найважливіші правила?

Вчителька почала якнайзрозуміліше пояснювати, чого не слід робити, і Пеппі зацікавлено слухала її. Виявляється, в гостях не можна нічого брати самій, поки тобі не запропонують, не можна їсти з ножа, не можна чухатися, коли з кимось розмовляєш, не можна те й інше. Пеппі слухала й задумливо кивала головою.

– Треба буде вранці вставати раніше і вчити, що можна, а чого ні, – нарешті сказала вона. – Звичайно, якщо я вирішу стати справжньою дамою, а не морською розбійницею.

Неподалік від Пеппі і вчительки сиділа на траві Аніка і, задумавшись, колупала собі в носі.

– Ти що робиш, Аніко! – суворо мовила Пеппі. – Запам'ятай, що справжня дама колупає в носі тільки тоді, коли її ніхто не бачить!

Вчителька сказала, що пора йти додому. Всі діти стали парами, лише Пеппі й далі сиділа на траві. Обличчя в неї було напружене, наче вона до чогось дослухалася.

– Що таке, Пеппі? – звернулася до неї вчителька.

– Скажи, пані вчителько, у справжньої дами бурчить у животі чи ні? – спитала Пеппі. Вона замовкла й знов прислухалася. – Бо якщо ні, – додала вона, – то в мене вже немає вибору – доведеться стати морською розбійницею.

Переклад О. Сенюк

– Пеппі справді незвичайне дівчисько! – шанобливо сказав Сашко.

– І зауважте, – озвався Мудрий Папуга, – що ця незвичайність виявляється не лише у поведінці героїні, а й в її зовнішності. Та чи запам'ятали ви її зовнішній вигляд? – пильно поглянув він на дітей.

– А ми зараз перевіримо! – заявив Тигр, простягнувши їм папір та фломастери. – Пригадайте, як виглядає Пеппі, і намалюйте її.

Сашко та Софійка енергійно взялися до справи.

Поки вони занурені в роботу, поміркуй над такими запитаннями й завданнями:

1. Яка з пригод Пеппі тобі найбільше сподобалася? Перекажи її.

2. Знайди в запропонованому уривку казкові елементи.
3. Які риси характеру головної героїні ти вважаєш найпривабливішими?
4. У яких епізодах розкриваються притаманні Пеппі почуття справедливості та готовність захистити слабших?
5. Чому, на твій погляд, можна було б повчитися у цієї героїні?

Тим часом Софійка та Сашко закінчили свої малюнки. Ось що у них вийшло.

– Чудові портрети! – усміхнувся Маестро Сміху.

– Отож-бо: саме портрети, – наголосив Мудрий Папуга. – У художній літературі, як і в живописі, зображення зовнішності героя називають **портретом**. Втім, аби оцінити, чи точно ви зобразили Пеппі, ми маємо порівняти ваші малюнки з тим портретом, що міститься у книжці Астрід Ліндгрен.

– А це цікаво! – сказав Маестро. – Я навіть можу процитувати вам опис зовнішності Пеппі!

І він прочитав такий уривок:

«Ось який вона мала вигляд: морквяного кольору волосся, цупко заплетене у дві кіски, що стирчали, мов палички, ніс картоплинкою, весь поцяткований ластовинням, великий рот із білими здоровими зубами. А вбрана вона була просто-таки химерно. Пеппі сама пошила собі сукенку. Сукенка мала бути блакитною, та блакитної матерії не вистачило, тому Пеппі у кількох місцях подоточувала червоні клапті. На довгі, худі ноги вона понатягала довгі панчохи – одну руду, другу чорну, а чорні черевики були рівно вдвічі довщі за її ступні. Ці черевики тато купив дівчинці на виріст у Південній Америці, і ніяких інших черевиків вона не хотіла носити».

Порівняй цей опис зовнішності Пеппі з малюнками Софійки та Сашка. Яких помилок припустилися діти при зображенні героїні?

Раптом пролунав мелодійний сигнал – десь поблизу дзвонив мобільний телефон. Невдовзі до нього приєднався ще один. Подорожні здивовано роззирнулися навсібіч, але ніяких телефонів не побачили. Маестро Сміху запитливо поглянув на Тигра-веселуна, який велично розлігся на землі. Перехопивши погляд Маестро, він неохоче підвівся і вийняв із правого вуха перший телефон.

– Ваш час вичерпаний! Ваш час вичерпаний! – наполягав голос у телефоні, та ще й так гучно, що його мимохіть почули усі, хто стояв довкола.

Тигр вийняв із лівого вуха другий телефон і натиснув кнопку. Вочевидь, він почув якийсь наказ, бо відразу ж чітко відповів:

– Буде зроблено!

Сховавши обидва телефони у вуха, він повідомив, що має негайно доправити мандрівників до брами Саду, оскільки там на них вже чекають. Гості поквапилися сісти йому на спину. Маестро притьмом підскочив до них, аби вручити Сашкові та Софійці по декілька смішинок із бляшанки Пеппі.

– Та ну ж бо, не журіться, – мовив він, помітивши сум в очах дітей. – На острові Бешкетництва це суворо заборонено! Тут усі усміхаються, навіть коли прощаються.

– Рушаймо! – нетерпляче скомандував Тигр.

– А чи далеко звідси до брами Саду? – поцікавилася Софійка.

– Пусько б'ятецьке, – пожартував Тигр і вже цілком серйозно додав: – Таки далеченько.

– А ми встигнемо? – занепокоїлася дівчинка.

– Звісно, встигнемо, коли зметеоримо! – бадьоро відказав Тигр.

– Коли що зробимо? – не зрозумів Сашко.

– Зметеоримо – означає помчимо зі швидкістю метеора, – пояснив звір і здійнявся у величезному стрибку.

Щоб опинитися біля брами Саду Зарубіжної Літератури, йому вистачило лише три таких стрибки.

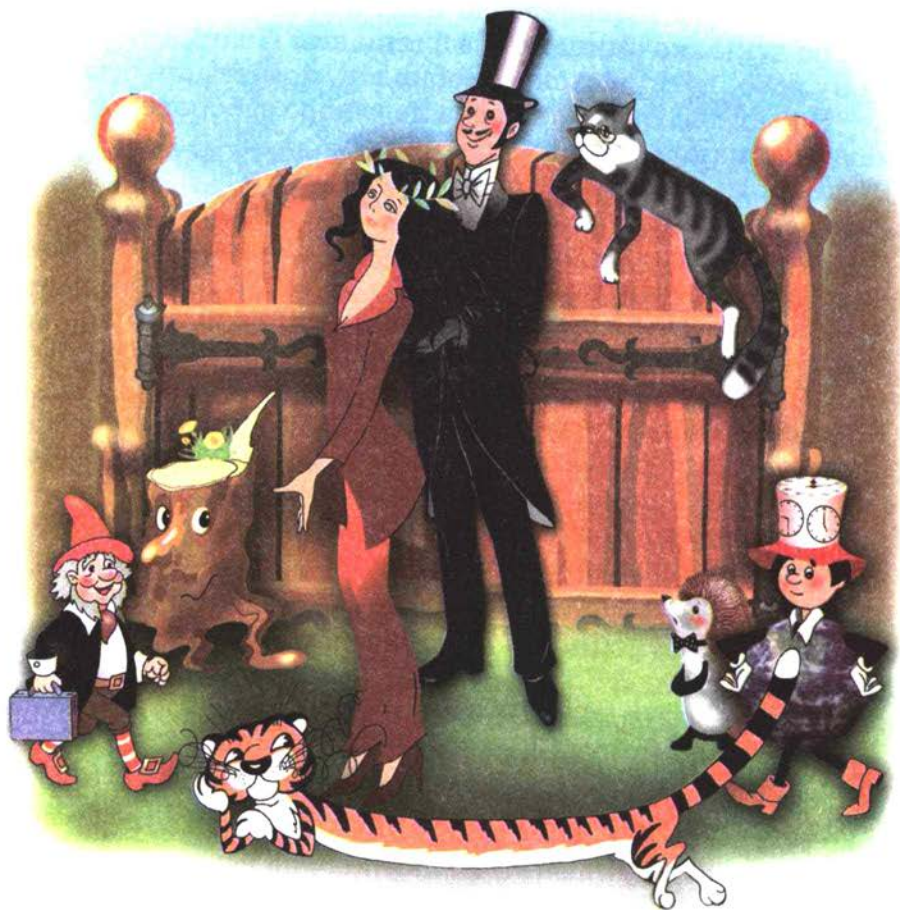
Заключний розділ,

у якому збираються усі давні знайомі,
і наші герої проходять останнє випробування.

Повторення та узагальнення вивченого

Біля брами на мандрівників уже чекали мешканці Саду. Тут були Гном, Кіт Учений, Пень, Хронотопчик, Їжак-колекціонер, Маестро Сміху. Прийшла навіть примхлива Муза. Тигр-веселун миттю влаштувався біля її ніг.

– Чи сподобалася вам мандрівка Садам Зарубіжної Літератури? – звернувся до дітей Гном.

Софійка та Сашко разом закивали на знак згоди.

– А чи багато сувенірів ви назбирали в нашому Саду? – допитався Гном далі.

Сашко розстібнув рюкзак і, діставши звідти усі подарунки, коротко доповів, хто їх вручив.

– Гаразд, – сказав Кіт Учений. – Тепер слід перевірити, чи запам'ятали ви все те, чого ми навчали вас протягом вашої мандрівки. Я пропоную, – звернувся він до мешканців Саду, – влаштувати заключний іспит, аби перевірити знання наших юних гостей.

Усі охоче погодилися.

Софійка та Сашко приготувалися відповідати. Тобі належить скласти цей іспит разом з ними. Сміливіше!

Першим екзаменатором був Пень-прикордонник. Ось його запитання та завдання:

1. Пригадай точні назви творів, в яких зображені такі герої: Мауглі, Кай та Герда, Том Сойєр.
2. Назви імена таких письменників і поетів: Кіплінг, Ліндгрєн, Тютчев, Перро, Бернс.
3. Прочитай перелік прізвищ зарубіжних письменників та поетів і знайди на малюнку назви їхніх творів.

О.С. Пушкін

«Дванадцять місяців»

Марк Твен

«Руслан і Людмила»

Хоку

Мацуо Басьо

«Пригоди Тома Сойєра»

С.Я. Маршак

А от які запитання поставив Хронотопчик:

1. Що таке зарубіжна література?
2. Що означають вислови «читати твір у перекладі» та «читати твір в оригіналі»?
3. Представниками яких країн є такі письменники та поети: Г.К. Андерсен, О.С. Пушкін, С.Я. Маршак, А. Ліндгрєн, Марк Твен, Р. Бернс, Ш. Перро, Алкман, Мацуо Басьо, Дж.Р. Кіплінг?

Після Хронотопчика наперед вийшов Тигр-веселун:

1. Що таке псевдонім?
2. Що таке передмова та післямова і чому їх варто читати?
3. Чим оповідання, повість та роман відрізняються одне від одного?

Потім до справи узявся Гном:

1. Що таке фольклор?
2. У чому полягають відмінності між прислів'ями та приказками? Покажи ці відмінності на конкретних прикладах.
3. Які типи народних казок ти знаєш?

Наступним екзаменатором був Кіт Учений:

1. Чим фольклорна казка відрізняється від літературної?
2. Назви відомих тобі авторів літературних казок.
3. Які «чарівні помічники» зустрілися тобі у казках, продемонстрованих у Саду Зарубіжної Літератури?

Після Кота Ученого слово взяла Муза:

1. Що таке ритм поетичного твору?
2. Наведи приклади рими.
3. Назви прізвиська поетів, твори яких представлено в Саду Зарубіжної Літератури.

Дійшла черга й до Їжака-колекціонера. Поправивши краватку «метелик», він звернувся до дітей:

– Я приготував для вас одне велике запитання, яке містить у собі три маленьких.

Ти теж дай на нього відповідь.

Що таке порівняння, епітет та уособлення? Не забудь обґрунтувати свою відповідь прикладами!

Останнім екзаменатором був Маестро Сміху.

– Мені якось не пасує ставити цілком серйозні запитання, тому зараз я вам видам по два аркуші чистого паперу та фломастери, – звернувся він до Софійки і Сашка.

Разом із дітьми виконай завдання Маестро.

1. На першому аркуші намалюй портрет літературного героя, який тобі найбільше сподобався під час подорожі Садам Зарубіжної Літератури. А на другому – пейзаж із будь-якого твору, з яким ти тут ознайомився.
2. Обміняйся малюнками з товаришем по парті. Кожний із вас має визначити, до яких творів малював ілюстрації інший.
3. Розкажи, які книжки із Саду Зарубіжної Літератури найбільше припали тобі до душі.

Якщо тобі вдалося впоратися із цим іспитом, виконай ще декілька завдань.

1. Дістань зі свого сховку маршрут мандрівки Садам Зарубіжної Літератури, накреслений ще перед початком нашої подорожі. Порівняй його із шляхом, який ти подолав разом із

Софійкою, Сашком та Мудрим Папугою. Який із цих маршрутів тобі більше до вподоби?

2. Напиши невеличке оповідання на тему: «Мій Сад Зарубіжної Літератури». Висвітли в ньому ті твори або епізоди мандрівки Софійки, Сашка та Мудрого Папуги, які тебе найбільше зацікавили.

По завершенні літературного іспиту діти отримали з рук Музи по медалі, на яких було викарбувано: «Почесному гостеві Саду Зарубіжної Літератури».

Звісно, Софійці та Сашкові було приємно отримати ці нагороди. Втім, вони засмутилися через те, що їхня подорож завершилася.

— Годі сумувати! — підбадьорив дітей Мудрий Папуга. — Адже насправді ми з вами не прощаємося. Щоразу, читаючи будь-який художній твір, ви потраплятимете до нас, і кожна нова книжка відкриватиме вам нові скарби нашого Саду. Тож краще скажемо одне одному: «До нових зустрічей!»

— До нових зустрічей! — підхопили його слова усі мешканці Саду.

— До нових зустрічей! — гукнули у відповідь мандрівники й вийшли через прочинену браму до міста...

Словник термінів

Антитеза – різке протиставлення образів та понять.

Герой (персонаж) – дійова особа в літературному творі. Літературні герої поділяються на головних та другорядних. *Головний* герой – той, що перебуває в центрі зображуваних подій. *Другорядні* герої – це персонажі, котрі з'являються в окремих епізодах твору, переважно у зв'язку з розповіддю про головного героя.

Гіпербола – художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного предмета чи явища.

Гумор – добродушне висміювання певних явищ або недоліків характеру героя.

Діалог – розмова героїв, під час якої вони розкривають свої думки та переживання.

Драма (п'єса) – твір, призначений для постановки на сцені, що й зумовлює особливі закони його побудови, як-от: перенесення наголосу на дію, головним рушієм якої є *конфлікт*, зростання ролі діалогів та монологів героїв, умовність художнього часу та художнього простору, наявність ремарок як головного засобу виявлення авторського ставлення до героя та зображуваних подій.

Епітет – яскраве образне означення, що підкреслює певну рису зображуваного й надає йому емоційного забарвлення.

Звукóпис – засіб художньої виразності, що полягає у спеціальному доборі звуків для створення певного образу, враження тощо.

Казка – твір, в основу якого покладено вигадані, фантастичні чи авантюрні події. Характерна риса казки – зображення перемоги добра над злом. *Фольклорна* казка є витвором народної фантазії. Існує декілька типів народних казок: чарівні казки, казки про тварин, побутові казки та інші. *Літературна* казка створена конкретним автором, присутність якого виявляється в тексті у його ставленні до героїв, оцінці тих чи тих подій тощо.

Конфлікт – зіткнення героїв, у п'єсі – рушійна сила розвитку дії у творі.

Монолог – розлога промова героя, яка не переривається іншими учасниками розмови і не вимагає негайної відповіді.

Оповідання – невеликий за обсягом прозовий твір, присвячений опису одного епізоду з життя героя.

Оригінал (оригінальний твір) – це твір, який ми читаємо тією мовою, якою він був написаний.

Пейзаж – опис природи у художньому творі. Він вказує на час та місце дії, а також увиразнює настрої героїв.

Переклад (перекладний твір) – художній твір, відтворений іншою мовою.

Повість – прозовий твір, у якому зазвичай зображено кілька подій, що в них беруть участь декілька персонажів, пов'язаних із головним героєм.

Порівняння – засіб художньої виразності, який полягає в тому, що описуване явище (або предмет) уподібнюється іншому явищу (або предмету). У порівняннях нерідко використовуються слова «мов», «немов», «неначе», «ніби» та інші.

Портрет – зображення зовнішності героя (рис обличчя, фігури, міміки, жестів, одягу тощо).

Приказка – стислий образний народний вислів, який дає яскраву оцінку певному явищу. Приказка побудована як незакінчена думка, що містить натяк на висновок.

Прислів'я – стислий влучний народний вислів повчального змісту, побудований як закінчена думка.

Ремарки – наявні у тексті п'єси коментарі автора щодо жестів героїв, їхньої інтонації, а також обставин подій, що відбуваються.

Репліка – фраза, яку герой п'єси промовляє у відповідь на слова іншого персонажа.

Ріма – співзвучність у закінченнях віршованих рядків.

Ритм – певна послідовність у чергуванні наголошених та ненаголошених складів у віршованому рядку.

Роман – прозовий твір, котрий охоплює значну частину життя головного героя або показує його долю в цілому, а також змальовує життя суспільства. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Сюжет – послідовність подій у художньому творі.

Тема літературного твору – це те, про що в ньому розповідається.

Уособлення – засіб художньої виразності, який полягає у перенесенні людських властивостей на неживі предмети та явища, зокрема – на природу.

Фольклор (усна народна творчість) – це твори, автором яких є народ. Фольклорні твори передавалися «з уст в уста». У них відбилися загальнонародні уявлення про життя. До фольклорних творів належать загадки, народні казки й пісні, прислів'я та приказки, билини, небилиці, лічилки, дражнилки, анекдоти тощо.

Хоку (хайку) – поширений у японській поезії трирядковий вірш, в якому кількома виразними штрихами створюється містка замальовка життя. У хоку немає рими, але є ритм. Кожен рядок в оригіналі має постійну кількість складів: у першому рядку їх п'ять, у другому – сім, у третьому – п'ять.

Додаткова література для читання

- Андерсен Г.К. Вибрані казки
Біанкі В. Оповідання про тварин
Вайльд О. Зоряний хлопчик
Гауф В. Казки
Гофман Е.Т.А. Лускунчик та мишачий король
Грімм В. і Я. Вибрані казки
Даррелл Дж. Моя родина та інші звірі. Балакучі квіти
Іскандер Ф. Дідусь
Кіплінг Дж.Р. Рікі-Тікі-Таві. Як і чому
Коллоді Дж. Пригоди Піноккіо
Корчак Януш. Король Матіуш Перший
Лагерлеф С. Чудесна мандрівка Нільса Гольгерсона з дикими гусьми
Ліндгрєн А. Малюк і Карлсон. Расмус-волоцюга
Олеша Ю. Три товстуни
Паустовський К. Оповідання про природу
Перро Ш. Казки
Пушкін О. Казки
Распе Р.Е. Дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена
Родарі Дж. Казки по телефону
Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і філософський камінь. Гаррі Поттер і таємна кімната
Роні-Старший Ж. Печерний лев. Боротьба за вогонь
Сетон-Томпсон Е. Оповідання про тварин
Топеліус Ц. Вибрані казки
-

ЗМІСТ

Передмова,
яку не варто пропускати,
оскільки в ній відбуваються цікаві знайомства
і розпочинаються незвичайні пригоди 5

Вступний розділ,
у якому ти разом із Сашком та Софійкою вперше у житті
відвідаєш урок Мудрого Папуги і дізнаєшся про деякі важливі речі.
Зарубіжна література. Переклад і оригінал.
Література та інші види мистецтва. Світ книги 10

Частина перша

ПЕРЛИНИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Прислів'я та приказки. Народні казки

Розділ перший,
у якому Мудрий Папуга танцює рок-н-рол, а також з'являються
скриня зі скарбом, три козубці й клаптиковий килим.
Фольклор. Прислів'я та приказки 17

Розділ другий,
з якого ти довідаєшся про те, яке частування приготувала
казкова скатертину-самобранка.
Народні казки. Збирачі фольклорних казок.
Брати В. і Я. Грім 27

Розділ третій,
у якому ти разом із нашими героями скуштуєш чарівну страву
казкової скатертини-самобранки
та ознайомишся з веселими порадами Мудрого Папуги.
Німецька народна казка «Пані Метелиця» 32

Розділ четвертий,
у якому Мудрий Папуга втаємничує
друзів у деякі секрети казок.
Особливості казкового світу. Типи фольклорних казок. Казкові
«мандрівні сюжети» 39

Частина друга

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

Розділ перший,
у якому мандрівники знайомляться з Котом Ученим,
і він розповідає їм казку «про самого себе».
Літературна казка. О.С. Пушкін. Уривок із поеми «Руслан і
Людмила» 45

Розділ другий,

у якому ти разом із нашими героями побуваєш
у величезному черевіку.

Ш. Перро. «Попелюшка, або Соболевий черевичок» 55

Розділ третій,

у якому Софійка й Сашко зазнають
дивовижного перевтілення, внаслідок чого
переживають не менш дивовижну
літературну пригоду.

Г.К. Андерсен. «Снігова Королева» 68

Розділ четвертий,

у якому Сашко та Софійка діляться враженнями про свої
пригоди, а також обговорюють деякі важливі питання.

Літературний герой. Головні та другорядні герої 91

Розділ п'ятий,

у якому герої спостерігають небувалий
переворот у природі.

С.Я. Маршак. «Дванадцять місяців» 95

Частина третя

ЛІТЕРАТУРА І СВІТ ПРИРОДИ

Розділ перший,

у якому мандрівники вирушають на південь
і дізнаються про деякі закони джунглів.

Дж.Р. Кіплінг. Із «Книги Джунглів»: «Мауглі» 127

Розділ другий,

у якому подорожні перетинають дуже важливий кордон,
знайомляться з дивною істотою на ім'я Хронотопчик,
а також отримують чарівну указку та чарівне віяло.

Реальний світ у художній літературі. Час і простір.

Тема художнього твору. Пейзаж 150

Розділ третій,

у якому наші герої зустрічаються з Їжаком-колекціонером
і дізнаються про літературну мандрівку,
яка тривала кілька тисячоліть.

Поезії Алкмана, Й.В. Гете, М.Ю. Лермонтова,

І.Ф. Анненського 156

Розділ четвертий,

у якому юні мандрівники слухають лекцію
про незвичайну поезію, а також вчаться споглядати
витончені японські краєвиди.

Мацуо Басьо. Хоку 162

Розділ п'ятий, у якому Сашко та Софійка дізнаються про те, що інколи природа може перетворюватися на одухотворену істоту. <i>Поезії Ф.І. Тютчева</i>	169
--	-----

Частина четверта

СВІТ ДИТИНСТВА ТА МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ

Розділ перший, у якому наші герої знайомляться з однією вередливою пані. <i>Поезія Р. Бернса</i>	174
Розділ другий, у якому мандрівники потрапляють на інший континент і стають свідками справжніх хлопчачих пригод. <i>Марк Твен. «Пригоди Тома Сойєра»</i>	180

Частина п'ята

ІЗ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX–XXI СТОЛІТЬ

Розділ перший, у якому ти разом із Сашком та Софійкою побуваєш на острові Бешкетництва, де зберігаються заморожені смішинки. <i>Л.С. Петрушевська. «Пуськи б'ятеняцькі»</i>	230
Розділ другий, у якому мандрівники розморожують декілька смішинок із бляшаної коробочки. <i>А. Ліндгрен. «Пепні Довгапанчоха»</i>	237
Заключний розділ, у якому збираються усі давні знайомі, і наші герої проходять останнє випробування. <i>Повторення та узагальнення вивченого</i>	262
Словник термінів	266
Додаткова література для читання	268

Навчальне видання

ВОЛОЩУК Євгенія Валентинівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 5-го класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.**

Головний редактор *Олександр Удод*
Редактор *Олександра Тищенко*
Обкладинка, макетування *Юлії Конопко*
Художнє оформлення *Неллі Настенко, Юлії Конопко*
Технічний редактор *Валентина Олійник*
Коректори *Ірина Барвінок, Милослава Рубан*
Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної, Ольги Котеневої*

Здано до виробництва і підписано до друку 29.06.2005 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Шкільна. Умовн. друк. арк. 22,1.
Умовн. фарбовідб. 88,4. Обл.-вид. арк. 21,19.
Наклад 300 050 (2-й з-д: 100 026 – 200 040) прим.
Вид. № 435.
Зам. № 857/217.

Видавництво «Генеза»
04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 2-л.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців серія ДК № 25 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових позитивів на
ТОВ «Навчальний друк».
61001, Харків, вул. Державінська, 38.
Свідоцтво серія ХК № 58 від 10.06.2002 р.